

TARTALOMJEGYZÉK

OKTATÁS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

SZÖGI LÁSZLÓ: Sopron városi és megyei diákok egyetemjárása Európában, 1381–1919	339
P. SZABÓ BÉLA: Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején ...	361
KÁDÁR ZSÓFIA: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorása, 1. rész	381
KINCSES KATALIN MÁRIA: Johann Christoph Deccard könyvkatalógusa Cornides Dániel hagyatékában	403

MŰHELY

NÉMETH KÁLMÁN: Fél évszázada alakult meg a Magyar Hidrológiai Társaság Soproni Területi Szervezete	434
--	-----

SOPRONI ARCOK

GIMESI SZABOLCS: Egy korszak lezárult... Interjú Kárpáti Lászlóval	437
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Magyar Várostörténeti Atlasz I. Sopron. Összeállította JANKÓ FERENC, KÜCSÁN JÓZSEF és SZENDE KATALIN. Sopron, 2010. (ism. Czoch Gábor)	443
--	-----

KÖZLEMÉNYEK

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye	447
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

SCHUL- UND KULTURGESCHICHTE

LÁSZLÓ SZÖGI: Europäische Studentenmigration aus der Stadt und dem Komitat Sopron, 1381-1919	339
BÉLA P. SZABÓ: Die Jurastudien von Erhard Artner in Tübingen am Anfang des 17. Jahrhunderts	361
ZSÓFIA KÁDÁR: Die Anfänge des Soproner Jesuitenkollegiums (1636-1640): Die Epoche des Superiors György Dobronoki, 1. Teil	381
KATALIN MÁRIA KINCSES: Der Buchkatalog von Johann Christoph Deccard im Nachlass von Daniel Cornides	403

KLEINERE MITTEILUNGEN

KÁLMÁN NÉMETH: Vor einem halben Jahrhundert wurde die Soproner Regionalorganisation der Ungarischen Hydrologischen Gesellschaft gegründet	434
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SZABOLCS GIMESI: Eine Epoche wurde abgeschlossen ... Ein Interview mit László Kárpáti	437
---	-----

BÜCHERSCHAU

GÁBOR CZOCH: Ungarischer historischer Städteatlas I: Sopron. Bearbeitet von Ferenc Jankó, József Kücsán und Katalin Szende. Sopron 2010.	443
---	-----

MITTEILUNG

Mitteilung des Soproner Stadtverschönerungsvereines	447
---	-----

OKTATÁS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

SZÖGI LÁSZLÓ

Sopron városi és megyei diákok
egyetemjárása Európában,
1381–1919

A külföldi egyetemjárás kutatása Közép-Európában a történettudomány igen kedvelt témája, hiszen számos nemzet történetében évszázadokon keresztül a peregrináció volt az egyetemi szintű képzés egyetlen lehetősége. A kevésbé átfogó egyetemi rendszerrel bíró közép-kelet-európai kisebb, vagy közepes méretű nemzetek számára az újkori egyetemjárás vizsgálata fontos politikai célt is szolgál. A nemzeti értelmiség, a politikai és gazdasági élet, de még a nemzeti művészet vezető rétegének kialakulásában kikerülhetetlenül fontos szerepet játszottak a külföldi egyetemek. Ezen belül korszakunkban a német felsőoktatásnak volt döntő hatása nemcsak a Duna-táj népeire, de a Balkán egészére, a lengyel és az orosz értelmiségre csakúgy, mint Skandinávia több területére. E területek egy részén vizsgált korszakunkban vagy még alig voltak egyetemek, vagy a felsőoktatás hálózata éppen csak kialakulóban volt, így érhető, hogy a magas szintű tudás megszerzése érdekében sokan választották a korabeli Európa első vonalba tartozó egyetemeit és főiskoláit. A magánkezdeményezéseket, főleg a század második felétől aktív állami támogatás, ösztöndíj-politika és tudatos kapcsolatépítés is kiegészítette.

Az általam, immár két évtizede vezetett kutatás egyik távlati célja az 1100 és 1918 közötti külföldi magyar egyetemjárás teljes adattárának elkészítése, nagyobb részt az eredeti levéltári források alapján. Egy forráskiadvány sorozat 17, napjainkig megjelent kötetében, eddig mintegy 70 ezer külföldi beiratkozás adatait gyűjtöttük össze. A további adatok publikálása folyamatban van. Közeli célunk egy olyan, mintegy 100 ezer beiratkozást tartalmazó számítógépes adatbázis létrehozása, amely alkalmas a legkülönbözőbb lekérdezésekre is, így számos tudományterület kutatását szolgálhatja.

Eddigi ismereteink szerint a középkorban, tehát Mohácsig a történeti Magyarország területéről mintegy 13 000 beiratkozás történt az európai egyetemeken. A peregrinusok száma a korai újkorban, vagyis ebben az összefüggésben 1526 és 1800 között gyakorlatilag 27 000 beiratkozóval határozható meg, s végül a hosszú 19. században, azaz 1801 és 1919 között mintegy 60 000 külföldi beiratkozóval számolhatunk, akiknek egyharmada, kb. 20 000 fő 1890 után indult külföldre. A külföldön tanultak száma természetesen nem ennyi volt, hanem kevesebb, hiszen egy személy esetenként 2–5 egyetemre is

beiratkozhatott. Ezzel együtt az egyetemjárás szokása a történeti Magyarországon minden korszakban meghaladta az európai átlagot, aminek egyik természetes oka a hazai egyetemi rendszer igen késői kiépülése volt, de másik oka az a jelentős motiváció, ami nemzetiségtől és felekezettől függetlenül jellemezte e térséget. Ennek következtében igen nagy társadalmi igény, ha úgy tetszik kötelező szokás volt a tudást a legnagyobb európai kulturális központokban megszerezni.

A rendelkezésünkre álló adatbázis ma már lehetőségessé teszi, hogy egy-egy régió, adatait lekérdezzük és a legkülönbözőbb szempontok alapján, elemezzük. Mindez fontos új összefüggéseket tárhat fel az adott terület, művelődés-, és oktatástörténetéről, nemzetiségi, felekezeti változásairól, de sok adattal járulhat hozzá egy-egy kisebb közösség, az egyes családok történetének kutatásához.

Jelen munkában a mai Sopron városa és a történelmi Sopron vármegye egyetemjárási hagyományait szeretném bemutatni. A középkori részt önálló fejezetben tárgyalom, mivel itt az adatokat más módszerrel kellett és lehetett feltárni.

Létszámok

Összességében a középkorban és az újkorban együttesen 4029 beiratkozást regisztráltunk adattárunkban Sopron megye és város területéről. A franciaországi és belgiumi 19. századi adatok feltárása még folyamatban van, ezek a kutatások kis számban még növelni fogják a diákok számát, de a tendenciákat már nem változtatják meg.

A török hódoltság előtt 300 beiratkozást rögzítettünk Sopron megye területéről. A teljes történeti Magyarországhoz képest ez a beiratkozások 2,48%-át jelenti, azonban más összehasonlításban fejlett régiót mutat. Ha például a szomszédos jelentős két nyugat-dunántúli megyével, Vassal és Zalával hasonlítjuk össze, akkor azt tapasztaljuk, hogy ott Vas megyéből 266, Zala megyéből 136 beiratkozóval találkozunk. Természetesen az ország északi és nyugati megyéiből, vagy az erdélyi szászoktól a középkorban jóval többen indultak külföldre, mint a nyugati végekről.

Egyetemek	1381-1525	1526-1800	1801-1919	Összes	%
Bécsi egyetemek és akadémiák	281	718	1658	2657	65,94
Német egyetemek és akadémiák		468	349	817	20,27
Birodalmi kisebb egyetemek	-	126	296	422	10,47
Itáliai egyetemek	5	47	8	60	1,48
Svájci egyetemek		3	33	36	0,89
Lengyel-galíciai-bukovinai egyetemek	14	2	3	19	0,47
Holland egyetemek		8		8	0,19

Francia egyetemek		-	6	6	0,14
Angol-skót egyetemek		-	2	2	0,05
Belga egyetemek		-	2	2	0,05
Összesen	300	1372	2357	4029	100

1. Sopron megyei diákok száma régióként és korszakokként, 1381-1919

Az első Sopron megyei diák Georgius Sifridi de Rust 1381-ben iratkozott be a Bécsi Egyetemen. Sopron városából az első diák, Nicolaus Hex presbiter de Odinburch, *canonicus Wyennensis* 1384 őszén immatrikulált Bécsben. Az egyetemjárás fellendülése, az országos tendenciákhoz hasonlóan itt is a 15. század elején kezdődött, és csúcspontját a 16. század első negyedében érte el. Ez eltér az országos jelenségektől, mivel a nyugati határszélen nem mutatkozik visszaesés a Mohács előtti negyedszázadban. Ekkoriban több olyan év is van, amikor évente 6-9 diák jelentkezett külföldön a mai Sopron megye területéről.

korszak	beiratkozó
1376-1400	10
1401-1425	20
1426-1450	40
1451-1475	65
1476-1500	75
1501-1525	90
Összes	300

2. Sopron megyei diákok az európai egyetemeken negyedszázadonként, a török hódoltság előtt

Ha az egyetemek közötti megoszlást vizsgáljuk a Sopron megyei diákok középkori egyetemjárásában, akkor a 3. táblázatban látható képet kapjuk. Sopron megyéből a középkorban szinte kizárólag csak a Bécsi Egyetemre mentek tanulni diákok, ami a megye földrajzi fekvéséből nyilvánvalóan következik. Országosan Bécsben mintegy 6600-an, Krakkóban kb. 4300-an tanultak Mohács előtt, s ennek elsősorban az az oka, hogy a bécsi egyetemjárás jóval korábban kezdődött, mint a krakkói. Itáliában, csak igen későn, 1452 januárjában említik az első soproni diákot a Bolognai Egyetemen, Johannes de Otting *archidiaconus soproniensis* személyében. Az itáliai egyetemekre 5 személy jutott el, akiket név szerint ismerünk. Közülük ketten a Bolognai, ketten a Ferrarai Egyetemen tanultak, egy pedig Perugiában iratkozott be.

Szám	Egyetem	Diák	%
1.	BÉCSI EGYETEM	281	93,6

2.	Krakkói Egyetem	14	4,6
3.	Bolognai Egyetem	2	0,6
4.	Ferrarai Egyetem	2	0,6
5.	Perugiai Egyetem	1	0,3
	Összesen	300	100

3. Sopron megyei diákok a középkori egyetemeken

Származási helyek szerinti tagolódás a középkorban

A rendelkezésre álló adatok a diákok származási helye tekintetében elég gazdagok, mert szinte valamennyi középkori egyetemen feljegyezték, a diákok közlése alapján, hogy honnan érkeztek az univerzitásra. Ezekben az esetekben persze nem lehet tudni, hogy a születési helyet adták meg a hallgatók, vagy azt a települést, ahol hosszabb ideig éltek, vagy tanultak. Mi természetesen csak a rendelkezésre álló adatokkal dolgozhattunk, így az alábbi táblázatok ezek összesítése alapján készültek. Sopron városának kiemelt szerepe volt a hazai külföldi egyetemjárásban, a középkortól kezdve folyamatosan. Ilyen stabil helyezéssel nagyon kevés magyar város rendelkezik. Mohács előtt Nagyszében, Buda, Brassó, Kassa és Pozsony előzi csak meg. A 16–18. század időszakában már csak Pozsony, Brassó és Nagyszében van Sopron előtt, s figyelemreméltó, hogy a 19. század óriási változásai közepette ezt a helyezését megtartotta, s csupán a főváros, Budapest került még eléje, ekkor már persze elsőként.

Időszak	Helyezés	Diáklétszám
1381–1525	6.	173
1526–1800	4.	729
1801–1919	5.	1042
Összesen		1944

Sopron város helyezése a hazai városok között

Szám	Település	Diák	%
1.	SOPRON	173	57,6
2.	Kismarton (Eisenstadt)	39	13,0
3.	Csepreg	17	5,6
4.	Ruszt (Rust)	12	4,0
5.	Sopronszécsény ?	9	3,0
6.	Feketeváros (Purbach)	5	1,6
7.	Himod	3	1,0
8.	Csorna	3	1,0
	Összes beiratkozó	300	100

4. Sopron megyéből a középkori egyetemekre hallgatókat küldő települések a diákok számának sorrendjében, 3 beiratkozónál több esetben

Ha a középkori beiratkozásokat az egyes települések szempontjából vizsgáljuk, akkor a 4. táblázatban olvasható sorrendet kapjuk. E felsorolásból is jól

érezhető Sopron városának kiemelkedő szerepe és fejlettsége. A megye peregrinusainak jóval több, mint a fele Sopronból iratkozott be Bécsben és 1523-ig lényegében folyamatosan találkozunk soproniakkal az ottani egyetemen. Mohács, de inkább a reformáció hatása annyiban érződik, hogy 1523 után nyolc éves szünet következik, s a következő soproni diák csak 1531-ben iratkozik be Bécsben. Sopronon kívül még Kismartonból volt nagyobb érdeklődés az egyetemjárás iránt. A város a maga 39 peregrinusával a 44. helyen áll a középkori magyar városok sorában.

Létszámok az újkori egyetemjárásban

korszak	beiratkozó
1501-1525	90
1526-1550	14
1551-1575	25
1576-1600	30
Összes	159

korszak	beiratkozó
1601-1625	31
1626-1650	92
1651-1675	207
1676-1700	201
Összes	531

korszak	beiratkozó
1701-1725	167
1726-1750	168
1751-1775	226
1776-1800	211
Összes	772

korszak	beiratkozó
1801-1825	361
1826-1850	512
1851-1875	487
1876-1900	583
Összes	1943
1901-1919	414

5. Sopron megyei diákok az európai egyetemeken negyedszázadonként az újkorban

Ha az újkori peregrináció tendenciáit vizsgáljuk az 5. táblázat alapján, akkor azt tapasztaljuk, hogy 1526 után több mint egy évszázadig ugyan folyamatos a soproni peregrináció, de nagyságrendje nem számottevő és csak az 1630-as évektől kezdve kezd megélni. A magyarázat részben egyértelmű, ez az a korszak, amikor a Bécsi Egyetem válságos periódusát éli, egyre kevesebben látogatják Magyarországról. A vál-tozás 1620 után kezdődik, amikor a jezsuiták átveszik az egyetem irányítását, s gyors fejlődést indítanak el. Ami inkább meglepő, hogy a Mohács utáni egy évszázadban mindössze 36 Sopron megyei diák iratkozott be német egyetemeken, vagyis a protestantizmus által generált hatalmas fejlődés Sopron esetében kezdetben nem érezte még hatását. Az áttörés a 17. század közepén kezdődik, amikor egészen a 18. század végéig negyedszázadonként 200 körüli beiratkozót tud a soproni peregrináció felmutatni. A németországi peregrináció nagyságrendje az 1626–1725 közötti egy évszázadban megtízszereződik, 305 beiratkozással ez a soproni német kapcsolatok virágkora. Ugyanebben az évszázadban a bécsi beiratkozók száma csak 273, így e korszakban a protestáns német egyetemek látogatottsága nagyobb volt, mint a Bécsi Egyetemé. A 18. század utolsó három negyedében a helyzet alapvetően megváltozik. Németországba már csak 127-en, míg Bécsbe már 298-an iratkoznak be, s innen kezdve a soproni peregrinációban Bécs vezető szerepe már megkérdőjelezhetetlen.

A kisebb birodalmi egyetemekre a 17. században nagyon kevesen, mindössze 35-en iratkoztak be, majd a 18. században ez jelentősen megnőtt, 91-en iratkoztak be Grazban, Linzben, Klagenfurtban, Prágában és Olmützben, sőt hárman még Salzburgban is. Közülük a legtöbben a Grazi Egyetemet látogatták, elsősorban a 18. században.

A német nyelvterületen kívülre általában nagyon kevés soproni diák ment, még a legtöbben Itáliába a 16. század közepétől, a 1770-es évekig. A 47 itáliai peregrinus közül 28-an Rómába mentek a Collegium Germanicum Hungaricumba, vagyis katolikus teológusok voltak. Rajtuk kívül a Padovai Egyetemen volt a 16–17. században 13 hallgató, valamennyien Sopron városából.

A 19. század az egész magyarországi peregrináció történetében új korszakot nyitott, bizonyos hagyományos célországok (Itália, Svájc, Hollandia) átmenetileg, vagy végleg kikerültek az úti célok közül, új társadalmi rétegek kapcsolódtak be az egyetemjárásba, és új tudományterületek kerültek a figyelem középpontjába. A hosszú 19. században, tehát az első világháborúig tartó időszakban a soproni peregrinációban Bécs dominanciája nagyon megerősödött, az összes peregrinus 70%-a valamelyik bécsi tanintézetbe iratkozott be. Ez a század első kétharmadában megegyezik az országos tendenciákkal, később azonban országosan csökkent a Bécs iránti érdeklődés, de ez Sopronban ez kevésbé érezhető. A 19. század első felében 680 Sopron megyei beiratkozó van Bécsben, a második felében 726, tehát kisebb növekedés is tapasztalható. A 20. század első két évtizedében már csak 252 beiratkozást ismerünk, arányaiban tehát nem nagy a csökkenés, s az is az első világháborúval magyarázható.

Ha a németországi egyetemjárást nézzük, akkor az derül ki, hogy a 19. század első felében nagyon kevés, mindössze 62 a soproni beiratkozók száma. Ez főleg a

reformkorban eltér az országos tendenciáktól. A század második felében a beiratkozók száma a háromszorosára nőtt, 187 lesz. Az érdeklődés gyorsul az első világháború előtt, amikor már két évtized alatt 100 soproni beiratkozót találunk német egyetemeken és főiskolákon. Országosan ennél nagyobb változás mutatható ki a német egyetemek iránti érdeklődésben.

A 19. században a kisebb birodalmi egyetemek közül a német tannyelvű osztrák egyetemekre ment 236 Sopron megyei hallgató, cseh egyetemekre 42 beiratkozó. E diákok döntő többsége a Grazi Egyetemet, illetve az ottani Műegyetemet látogatta. A 33 Svájcban járt peregrinus, kettő kivételével az ottani német tannyelvű egyetemekre iratkozott be, elsősorban Zürichben, s kis számban Baselben és Bernben.

Az egyes egyetemek látogatottsága

A 6., 7. és 8. táblázatokban foglaltam össze az egyes egyetemekre vonatkozó látogatottsági adatokat korszakok szerint, a 9. táblázatban pedig az első 22 helyezett felsőoktatási intézmény összesített látogatottsági adatát mutatom be. A táblázatokból az derül ki, hogy jelenlegi ismereteink szerint 128 európai tanintézetben fordultak elő Sopron megyei peregrinusok, ebből 34 Habsburg birodalmi egyetemen, vagy akadémián, 52 németországi egyetemen, vagy főiskolán és 22 svájci, holland, olasz, angol és francia egyetemen. A legtöbb helyen csupán elvétve akadt soproni diák, hiszen e 128 tanintézet közül 22-ben tanult a soproni peregrinusok 90 százaléka.

Egyetem	1381-1525	1526-1800	1801-1919	Összes
Bécsi Egyetem	281	615	841	1737
Bécsi Műegyetem			252	252
Bécs Állatorvosi			85	85
Bécs Mezőgazd. Akadémia			37	37
Bécs Konzuli Akadémia			5	5
Bécs Export Akadémia			22	22
Bécs Képzőműv. Akadémia		36	76	112
Bécs Zene Akadémia			74	74
Bécs Iparműv. Akadémia			16	16
Bécs Augustineum			10	10
Bécs Prot. Teol. Akadémia			86	86
Bécs Theresianum		2	1	3
Bécsújhely Katonai Akadémia		13	102	115
Bécs Hadmérnöki Akadémia		26	43	69
Bécs Josephinum		26	9	35
Krakkó Egyetem	14	1	2	17
Danzig Akad. Gimnázium		1		1

Graz Egyetem		91	168	259
Graz Műegyetem			19	19
Linz Akadémia		8	3	11
Klagenfurt Akadémia		5	2	7
Salzburg Egyetem		4		4
Leoben Bányászati			7	7
Innsbruck Egyetem			37	37
Prága Egyetem		5	30	35
Prága Cseh Egyetem			3	3
Prága Műegyetem			4	4
Olmütz Egyetem		13	1	14
Pribram Bányászati			1	1
Brünn Műegyetem			2	2
Trieszt Kereskedelmi Akad.			3	3
Fiume Haditenger.			13	13
Zágráb Egyetem			2	2
Lemberg Egyetem			1	1

6. A Sopron megyei diákok megoszlása látogatott egyetemek és korszakok szerint a Habsburg birodalom és Lengyelország tanintézeiben

Egyetem	1381-1525	1526-1800	1801-1919	Összes
Aldorf Egyetem		46		46
Berlin Egyetem			54	54
Berlin Orvosi Intézet		3		3
Bonn Egyetem			3	3
Breslau Egyetem			2	2
Erfurt Egyetem		1		1
Erlangen Egyetem		1	7	8
Frankfurt/Oder Egyetem		13		13
Freiburg Egyetem		1	2	3
Giessen Egyetem		2	7	9
Göttingen Egyetem		8	4	12
Greifswald Egyetem		1	4	5
Halle Egyetem		19	57	76
Heidelberg Egyetem		3	5	8
Helmstedt Egyetem		3		3
Ingolstadt München Egyetem		2	7	9
Jéna Egyetem		187	46	233
Kiel Egyetem		4		4
Königsberg Egyetem		13	1	14
Lipce Egyetem		63	15	78
Löwen Egyetem		1	2	3
Marburg Egyetem			1	1
Rostock Egyetem			2	2
Strassburg Egyetem		15	5	20
Tübingen Egyetem		39	15	54
Wittenberg Egyetem		94	2	96
Würzburg Egyetem			6	6
Hamburg Akad. Gimn.		1		1
Aachen Műegyetem			5	5

Berlin Műegyetem			9	9
Breslau Műegyetem			1	1
Drezda Műegyetem			4	4
Freiberg Bányász.			1	1
Karlsruhe Műegyetem			3	3
Mittweida Techn.			17	17
München Műegyetem			30	30
Chemnitz Techn.			1	1
Tharandt Erdészeti			2	2
Berlin Erdészeti			1	1
Hohenheim Mezőgazd.			7	7
Bonn Mezőgazd.			1	1
Berlin Mezőgazd.			1	1
Lipcse Keresk.			4	4
Berlin Keresk.			2	2
München Keresk.			1	1
Düsseldorf Képzőműv.			1	1
München Képzőműv.			4	4
Nürnberg Képzőműv.			1	1
Berlin Zeneakadémia			1	1
Lipcse Zeneakadémia			2	2
München Zeneakadémia			4	4
Weimar Zeneakadémia			1	1

7. A Sopron megyei diákok megoszlása látogatott egyetemek és korszakok szerint Németország egyetemlein

Egyetem	1381-1525	1526-1800	1801-1919	Összes
Basel Egyetem		2	5	7
Bern Egyetem		1	5	6
Zürich Egyetem			6	6
Lausanne Egyetem			3	3
Fribourg Egyetem			1	1
Neuchatel Egyetem			1	1
Zürich Műegyetem			12	12
Leiden Egyetem		6		6
Franecker Egyetem		1		1
Utrecht Egyetem		1		1
Anglia Egyetem			1	1
Edinburgh Egyetem			1	1
Bologna Egyetem	2	1		3
Ferrara Egyetem	2			2
Perugia Egyetem	1			1
Padova Egyetem		13	2	15
Pavia Egyetem			1	1
Siena Egyetem		2		2
Parma Egyetem		3		3

Róma Gregoriana		28	5	33
Párizs Egyetem			3	3
Párizs Képzőműv.			3	3

8. A Sopron megyei diákok megoszlása látogatott egyetemek és korszakok szerint Svájc, Hollandia, Itália, Anglia, Franciaország egyetemein

Sorszám	Egyetem	Beiratkozók	%
1.	Bécsi Egyetem	1737	43,11
2.	Grazi Egyetem	259	6,42
3.	Bécsi Műegyetem	252	6,25
4.	Jénai Egyetem	233	5,78
5.	Bécsújhelyi Katonai Akadémia	115	2,85
6.	Bécsi Képzőművészeti Akadémia	112	2,77
7.	Wittenbergi Egyetem	96	2,38
8.	Bécsi Protestáns Teológiai Akadémia	86	2,13
9.	Bécsi Állatorvosi Akadémia	85	2,10
10.	Lipcsei Egyetem	78	1,93
11.	Hallei Egyetem	76	1,88
12.	Bécsi Zeneakadémia	74	1,83
13.	Bécsi Hadmérnöki Akadémia	69	1,71
14.	Berlini Egyetem	54	1,34
15.	Tübingeni Egyetem	54	1,34
16.	Altdorfi Egyetem	46	1,14
17.	Innsbrucki Egyetem	37	0,91
18.	Bécsi Mezőgazdasági Akadémia	37	0,91
19.	Prágai Egyetem	35	0,86
20.	Bécsi Josephinum	35	0,86
21.	Róma Gregoriana Egyetem	33	0,81
22.	Müncheni Műegyetem	30	0,74
	A 22 intézmény összesen	3633	90,17
	Összes diák	4029	100

9. A Sopron megyei diákok által látogatott egyetemek a beiratkozók csökkenő sorrendjében, 30 főnél több beiratkozó esetében

A 22 tanintézetet végignézve látható, hogy a Bécsi Egyetem túlsúlya óriási, s mint említettük a 19. században vált különösen azzá. Sopron megye annyiban volt különleges helyzetben, hogy Bécs közelsége miatt minden korszakban alapképzésre mentek a soproni diákok Bécsbe, az utolsó évszázadban már a császárváros valamennyi tanintézetébe. A 22 intézet közül 10 bécsi és csak 8 németországi, de a német egyetemek a 19. században együttesen is csak a soproni peregrinusok 14,8%-át fogadták. Jellemző, hogy az első 22 tanintézet közé mindössze egy nem német univerzitás fért bele, a római Gregoriana Egyetem, de az is csak a 21. helyen a maga harminchárom teológusával.

Nemzetiségi tagolódás

A hallgatóság nemzetiségi hovatartozásáról az anyakönyvekből pontos adatunk 1580 esetben áll rendelkezésünkre, elsősorban az 1850 utáni évekből, ahol már

feljegyezték a beiratkozók anyanyelvét. Ez a korabeli hallgatóság 42,3%-a. Ugyanakkor azonban a vallási adat, az apa foglalkozása, a név és a születési hely alapján igen jelentős biztonsággal lehet a peregrinusok nemzetiségi hovatartozását megbecsülni. A 10. táblázatban ezeket a becsült adatokat közöljük, amelyek nagy valószínűséggel mutatják a diákok nemzetiségi összetételét.

A megye lakosságának többsége német lévén, nem csoda, hogy számításaink szerint a peregrinusok 58%-a német nemzetiségű volt. E németajkú diákok 55%-a Sopron városából származott, a többiek a megye más településeiről. Felekezetileg feltehetően több köztük a katolikus, mint az evangélikus, de mindkettő jelentős számú. Jellegzetes pályaválasztást köztük nem lehet kimutatni, gyakorlatilag minden egyetemi fakultáson és más szakirányokon egyaránt jelen vannak. E németajkú diákok 75%-ban a Habsburg birodalmi egyetemeket látogatták, s csupán egy negyedük jutott túl a birodalom határain.

A magyar nemzetiségű diákok bár a második helyen állnak, de alig valamivel magasabb jelenlétük a peregrinusok között, mint 18%. A 17. század közepéig csak elvétve fordul elő egy-két magyar hallgató, addig mindössze 23-an vannak, majd számuk egyre növekszik. A magyarok 44%-a származott Sopron városából. Köztük is egyformán találunk katolikusokat és evangélikusokat, bár éppen vallási adataink erősen hiányosak. A magyar diákok is nagyon sok szakra iratkoztak be, de van eltérés a németajkúakhoz képest. A magyarok között arányaiban kétszer annyi a teológus (33,6%), mint a németek esetében. Kicsivel több a mérnökhallgató, de kevesebb a sebész és a művésznövendék, mint a német nemzetiségűek körében.

A zsidó hallgatókat érdemes külön kategóriaként kezelni, mert a 19. században meghatározó a jelenlétük a külföldi egyetemjárásban. Az első zsidó diák, Moyses Baruch, Nagymartonból 1782-ben iratkozott be a Bécsi Egyetem Orvosi Karára és öt még a 18. század végéig kilencen követték. Összesen 389 zsidó hallgatóval találkozunk, akik közül 69 magyar, 132 német anyanyelvűnek vallotta magát, 187 esetben pedig nincs adatunk az anyanyelvre, miközben köztük is a magyarosodás az első világháborúig nyilvánvalóan felgyorsult. A zsidó hallgatók között csak 21% volt soproni, nagyon sokan származtak Kismartonból, Nagymartonból és Lakompakról. A zsidó hallgatók 85%-a is a birodalmi egyetemekre járt, elsősorban Bécsbe. 58 fő azonban közülük is már eljutott Németországba és Svájcba. Pályaválasztásukban az orvosi, mérnöki és kereskedelmi pályák domináltak.

Az utolsó, még jelentősebb arányt, közel 6%-ot, képviselő nemzetiség a nyugat-magyarországi horvátok voltak, akiknek a számát 220-ra becsülöm a beiratkozók között. Az első horvát hallgatóval 1570-ben találkozunk Bécsben, s utána, ha nem is nagy számban, de folyamatos a jelenlétük. Közülük 23-an Sopron városából valók, többségükben teológusok és bölcsészek.

A többi nemzetiség egy százaléknál kisebb arányban fordul elő a peregrinusok között, ezért velük külön nem foglalkozom.

Nemzetiség	Beiratkozók száma	%
német	2186	58,62
magyar	684	18,34
magyar vagy német zsidó	389	10,43
horvát	220	5,89
szlovák	26	0,69
cseh	16	0,42
francia	9	0,24
lengyel	8	0,21
olasz	8	0,21
szerb	2	0,05
román	1	0,02
nem meghatározható	180	4,82
Összesen	3729	100

10. A Sopron megyei diákok valószínűsíthető nemzetiségi megoszlása a külföldi egyetemeken, 1526-1919

Származási helyek szerinti tagolódás az újkorban

A 11. táblázatban az egyes Sopron megyei települések szempontjából állítottuk sorba az adatokat, a legalább 20 beiratkozót felmutató helységek esetében. Az anyakönyvekben nagyon sok helynévvel találkozhat az olvasó, egészen kis falvakból is eljutottak már a dualizmus időszakában külföldi egyetemekre, vagy főiskolákra. A 17 településről összesen 2842-en iratkoztak be, ez az összes beiratkozás 76,2%-a. A települések között Sopron első helye a középkorhoz hasonlóan, az újkorban sem volt veszélyben. Arányaiban a középkorhoz képest mégis 10%-ot veszített a hallgatóságon belül, mivel az újkorban már igen sok, nyugati határszéli kistelepülés is bekapcsolódott a peregrinációba. A soproni diákok kétharmada német nemzetiségű, mintegy 17%-a pedig magyar volt. A város peregrinusainál is Bécs az abszolút első tanulmányi cél, a beiratkozók 55%-a oda ment, de ez kevesebb a megyei átlagnál. Közel 9% ment a kisebb birodalmi egyetemekre, viszont 36,25% már eljutott a Habsburg birodalmon kívüli felsőoktatási intézményekbe. Mindez azt mutatja, hogy az országos tendenciák a kulturálisan igen fejlett Sopronban jobban érvényesültek, mint a kisebb településeken.

A második helyen, mind a középkorban, mind pedig az újkorban egyaránt Kismarton városa található, méghozzá mindkét periódusban egyforma, 13%-os

arányal. Az újkorban ebben jelentősen közrejátszott az igen fejlett kismartoni zsidó közösség, akik 108 diákot küldtek külföldre, s ez az újkori kismartoni peregrinusok 23,6%-a. Mohács után Kismarton 1620 után jelenik meg a külföldi egyetemjárásban, diákjaik 94%-a Habsburg birodalmi egyetemekre iratkozott be. Nagymarton harmadik helye 3,3%-os aránnyal nem jelentős, s valószínűleg itt is a helyi zsidóság jelentős külföldi tanulásával magyarázható. Az itteni diákok 45% tartozott a zsidó hitközséghez. A peregrinusok 81%-a valamelyik bécsi tanintézetbe iratkozott be.

Szám	Település	Diák	%
1.	SOPRON	1771	47,49
2.	Kismarton (Eisenstadt)	457	12,25
3.	Nagymarton (Mattersburg)	126	3,37
4.	Lakompak (Lakenbach)	66	1,76
5.	Ruszt (Rust)	54	1,44
6.	Kapuvár	44	1,17
7.	Höflány (Kis-, Nagy) (Klein- u. Großhöflein)	44	1,17
8.	Pordány (Lajta-,Vulka) (Leithaprodersdorf, Wulkaprodersdorf)	41	1,09
9.	Sopronkeresztúr (Deutschkreutz)	32	0,85
10.	Bük	32	0,85
11.	Fraknó (Forschtenstein)	30	0,80
12.	Sopronnyék (Neckenmarkt)	26	0,69
13.	Kabold (Kobersdorf)	26	0,69
14.	Csepreg	26	0,69
15.	Szarvkő (Hornstein)	24	0,64
16.	Vimpác (Wimpassing)	23	0,61
17.	Csorna	20	0,53
18.	Többi település	887	23,78
	Összes beiratkozó	3729	100

11. Sopron megyéből az újkori egyetemekre hallgatókat küldő települések a diákok számának sorrendjében, 20 beiratkozónál több esetben, 1526–1919

Lakompak települése van a negyedik helyen 66 beiratkozóval, akik közül 46 az ottani zsidóságból került ki. Érdekes, hogy a 20. század elején közülük már sokan iratkoztak be német egyetemeken.

Ruszt mind a középkorban, mind az újkorban az 5. helyen állt a megye települései között a peregrinációban való részvétel tekintetében. A különbség csak az, hogy a középkori 4%-os részesedése az újkorban 1,5%-ra csökkent. Figyelemre méltó, hogy a ruszti diákok közel fele nem Bécsben, hanem

Németországban iratkozott be különböző egyetemeken. A többi település részesezése nem, vagy alig haladja meg az egy százalékos arányt a megye peregrinációjában.

Felekezeti tagolódás

A diákság vallási hovatartozásáról az adattárban a beiratkozók 43%-a esetében rendelkezünk adatokkal. 2133 beiratkozónál, tehát az adatok 57,2%-ánál nincs adat a felekezeti hovatartozásra. Éppen ezért a 12. táblázatban közölt adatok csupán tájékoztató jellegűek, de jó megközelítéssel tartalmazzák a valószínűsíthető arányokat. Ugyanis a nemzetiségi, valamint esetenként a szülő foglalkozásáról szóló adatok együttesen megadják a felekezeti hovatartozást, akkor is, ha az nincs jelölve. Legnehezebb a protestáns vallásúak számát, illetve azon belül a reformátusok és evangélikusok nagyságrendjét meghatározni, bár Sopron megye esetében a reformátusok száma nagyon kicsiny.

Felekezet	Beiratkozók	%
Római katolikus	764	47,9
Evangélikus	488	30,6
Izraelita	330	20,7
Református	11	0,7
Unitárius	1	-
Összes ismert adat	1594	100

12. A Sopron megyei diákok felekezeti megoszlása az ismert adatok esetében, 1526–1919

A peregrinusok közül feltehetően a legelterjedtebb felekezet a római katolikus volt. Mivel sok adat hiányzik, pontos számokat nem tudunk mondani, de az meghatározható, kik tanultak katolikus és kik protestáns teológiát. Katolikus teológiát bizonyosan 418-an tanultak, míg protestánst legalább 255-en. Rajtuk kívül azonban a 16–18. századi németországi peregrinusok körében 382 személyről nem tudjuk pontosan, hogy mit tanult, de ezek döntő többsége is valószínűleg filozófiát és teológiát. Mindezek alapján az evangélikusok számát az ismert adatoknál jóval magasabbnak kell feltételeznünk, s feltehető, hogy arányuk megközelítette a katolikusokét.

Mint ismeretes, a zsidóság II. József 1783-as zsidórendelete után iratkozhatott be hivatalosan az egyetemekre. Az ismert adatoktól eltérően a hosszú 19. században, amikor már sokkal pontosabb források állnak rendelkezésünkre, a zsidóság aránya a peregrinusok körében 16%. Ez kisebb, mint a 12. táblázat adata, de így is jóval magasabb a zsidóság országos arányánál. Más felekezetű diák csak elenyésző számban fordult elő a Sopron megyei peregrinusok körében.

Nőhallgatók Sopron megyéből

A 19. században a nők fokozatosan, minden országban beiratkozhattak az egyetemekre. Legkorábban, Svájcban, legkésőbb Németországban. Bizonyos szakokat azonban sokkal korábban is tanulhattak már egyes felsőoktatási intézményekben. Esetünkben, az adatbázisban a nőhallgatók száma 134 beiratkozó. Az első hölgy, Catharina Dillin Sopronból 1766-ban iratkozott be Bécsben a bábák tanfolyamára. Egészen 1848-ig a Sopron megyei lányok és asszonyok csak a bábamesterséget tanulták Bécsben, összesen 68-an. A későbbiekben már többféle szakmát is tanulhattak a nők. A 19. század végéig elsősorban a művészeti pályák voltak nyitva a hölgyek előtt. Ennek megfelelően 50 Sopron megyei ifjú hölgy tanult zeneét a Bécsi Zeneakadémián, elsőként Maria Lichtenstein Sopronból 1868-ban. A Münchener Zeneakadémián is tanult két kisasszony, Irma Gantz, Kapuvárról 1883 és 1885 között, valamint Marie Schmidt Sopronból 1883 és 1889 között. Négyen iratkoztak a Bécsi Iparművészeti Iskolába, többek között Mathilde Lichtenstein Sopronból 1879-ben. A hölgyek 53%-a származott Sopron városából.

A 20. század elején már a bölcsészeti és orvosi karokra is beiratkozhattak a nők. Nagyon sokan mentek ez idő tájt a svájci univerzitásokra. Érdekes, hogy soproniakat éppen két francia tannyelvű svájci egyetemen találunk. Varga Irén, Sopronból 1911-ben tanult a Neuchateli Egyetemen, Weiss Margit pedig, ugyancsak Sopronból 1912-ben iratkozott be a Lausanne Egyetem bölcsészeti fakultásán. Az első világháború idején négy soproni leány tanult a Bécsi Egyetem Orvosi Karán, köztük 1917-től 1919-ig Faragó Anna.

A peregrinusok fakultások és szakmák szerinti megoszlása

Az újkori beiratkozások esetében a diákok 84%-ánál mindig megállapítható, hogy milyen egyetemi karra iratkoztak be, vagy milyen tudományágot tanultak. A 13. táblázatban ezeket az adatokat mutatom be csökkenő sorrendben.

Az első helyen a teológusok állnak 18%-os részesedéssel, de számuk – mint már utaltam rá – elsősorban a protestáns teológusok esetében magasabb lehetett. A katolikus kispapok Bécsben, Grazban és kisebb számban Rómában tanultak. A századforduló körül már sokan jártak az Innsbrucki Egyetemre is. A soproni protestáns teológusok elsősorban Jéna, Halle és Tübingen egyetemét látogatták, másutt csak kis számban fordultak elő.

Második helyen a bölcsészek állnak 13%-os részesedéssel, de valójában az ő számuk is jóval magasabb lehet, mivel azok között, akiknek nincs a tanulmány jellegére utaló adata, sok lehetett bölcsész, vagy bölcsész és teológus. Az ismert bölcsészek 60%-a Bécsben tanult. 62-en tanultak Grazban, főleg a 17-18. században. Nagyjából ugyanennyien jutottak el német bölcsészkarokra, de már a 19. században.

Harmadik helyen a jogászok találhatók mintegy 9%-os aránnyal. A jogászok többsége a 19. században tanult külföldön, előtte mindössze 53 joghallgatóról tudunk. E diákok 73%-a Bécsben iratkozott be. Német egyetemen csak 48 Sopron megyei jogással találkozunk.

Mérnöki ismereteket majdnem ugyanennyien tanultak a megyéből, 316 ilyen beiratkozóval találkozunk az anyakönyvekben. Az első soproni mérnökhallgató, Johann Ringer 1816-ban jelentkezett a Bécsi Műegyetemre. Már a 19. század első felében 77 ilyen diákot ismerünk, ami ebben a korszakban jelentősnek mondható. Bécs elsőbbsége e területen is érződik, a hallgatók 65%-a a Bécsi Műegyetemet választotta. A német és svájci műszaki főiskolákat 78-an látogatták, ez közel 25%, tehát elég jelentős arány. Közöttük a Müncheneri Műszaki Főiskola volt a legnépszerűbb.

Ötödik helyen az orvostanhallgatók következnek, csaknem 7%-os képviseléssel. A 17. századtól kezdve fokozatosan nő az orvostudományt tanulók száma, a biztos adatot itt is nehéz megmondani, hiszen a korai időszakban nem mindig ismerjük a látogatott fakultást. A hallgatók 80%-a itt is a Bécsi Egyetem Orvosi Karán iratkozott be, s ott kapott alapképzést, tehát másutt nem is tanult. Mindössze 10% ment német egyetemekre, másutt csak néhányan fordultak elő.

A szabadságharc előtt még sok arisztokrata és nemesi család külföldre küldte gyermekeit középiskolai tanulmányokra. 146 ilyen diák nevét ismerjük a megyéből, de lehet, hogy többen is voltak. Többségük Bécsben, Grazban és Olmützben tanult.

Az 1860-as évekig még sokan tanultak sebészetet, amellyel gyorsabban lehetett a korabeli Magyarországon állást találni. A sebészek Bécsben és Grazban tanultak. 1850 után ez a képzés fokozatosan mindenütt megszűnt.

Nyolcadik helyen állnak a Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult Sopron megyei diákok. Ez ugyan nem klasszikus értelemben vett peregrináció, de azért érdemes ezt is számon tartani. A 115 kadét fele Sopron városából származott, többségében német családokból.

Tanult tudományszakok	Diák	%
Teológiai tanulmányok	673	18,04
Bölcsészettudomány	472	12,65
Jogtudomány	343	9,19
Mérnöki tudományok	315	8,44
Orvostudomány	253	6,78
Középiskolai tanulmányok	148	3,96
Sebészet	122	3,27
Katonai ismeretek	115	3,08
Képzőművészet	104	2,78
Állatorvosi ismeretek	85	2,27
Zenei ismeretek	82	2,19

Kereskedelmi, közgazdasági ismeretek	78	2,09
Hadmérnöki ismeretek	69	1,84
Szülésznői ismeretek	69	1,84
Mezőgazdaságtan	48	1,28
Gyógyszerészet	36	0,96
Katonaorvosi tanulmányok	35	0,93
Erdészet	21	0,56
Építőművészet	20	0,53
Kameralisztikai ismeretek	17	0,45
Iparművészet	16	0,42
Természettudomány	15	0,40
Tengerészeti tanulmányok	13	0,34
Diplomáciai tanulmányok	4	0,10
Nincs adat	579	15,52
Összesen	3729	100

13.a A Sopron megyei diákok megoszlása a tanult tudományok szerint, 1526-1919

A többi szakterület képviselője már nem éri el egyenként a három százalékot sem, ezért azokat már csak összevontan tárgyalom. Művészeti ismereteket 222-en tanultak külföldön a megye diákjai, közülük 112-en a Bécsi Képzőművészeti Akadémián, 74-en a Bécsi Zeneakadémián. Négyen jutottak el a müncheni, eddigi ismereteink szerint ketten a párizsi művészeti akadémiákra. Nyolcan tanultak német zeneakadémiákon. Bécsben tanult többek között Dorfmeister József a 18. század végén és két Storno Ferenc is a dualizmus időszakában.

Agrártudományokat együttesen 154-en tanultak külföldön. Állatorvosi ismereteket 85-en, mezőgazdaságtant 48-an, erdészetet 21-en tanultak, döntő többségében Bécsben. A mezőgazdászok fele azonban Halléban és Hohenheimben is tanult. Erdészetet a 19. század első felében nyolcan még a Mariabrunni Erdészeti Akadémián tanultak, később Bécsben. Ketten iratkoztak be a Drezda melletti Tharandt Erdészeti Akadémiájára, Kmoskó Géza és Wolnhoffer Pál.

A legkisebb szakmacsoportot a megye peregrinusai közül a kereskedők, közgazdászok alkották, mindössze két százalékos részesedéssel. 1860 körüli megszűnéséig viszonylag sokan jártak a Bécsi Műegyetem kereskedelmi tagozatára, szám szerint 47-en. A modern kereskedelmi akadémiák a 19. század utolsó éveiben alakultak szerte Európában. Hét soproni diák tanult német kereskedelmi akadémiákon, Lipcsében, Berlinben és Münchenben. A Bécsi Export Akadémián az első világháború utolsó évében egyszerre 22 Sopron megyei diák iratkozott be.

Szakmacsoport	Beiratkozók	%
Teológusok	673	21,36
Orvosok, sebészek, gyógyszerészek, bábák	515	16,34
Bölcsészek	472	14,98

Mérnökök, természettudósok, hadmérnökök	399	12,66
Jogászok, kameralisták, diplomata	363	11,52
Művészek, zenészek	222	7,04
Mezőgazdászok, erdészek, állatorvosok	154	4,88
Középkiskolások	148	4,69
Katonatisztek, haditengerészek	128	4,06
Közgazdászok, kereskedők	78	2,47
Összes ismert adat	3150	100

13.b A Sopron megyei dákok szakmacsoportok szerinti megoszlása az ismert adatok szerint

Társadalmi rétegződés

A külföldi egyetemekre járó Sopron megyei hallgatók társadalmi rétegződéséről, szociológiai összetételéről az adatokból tudunk következtetéseket levonni, amelyeket a beiratkozásnál közöltek apjuk vagy gyámjuk foglalkozásáról. Ez az adat sajnos nem minden intézmény esetében áll rendelkezésre, de az újkori beiratkozásoknál a diákok felénél, 1847 esetben ismert a szülő foglalkozása. Az adatok nagy része, vagyis 1784 bejegyzés a 19. századból származik, e korszakból a beiratkozók háromnegyedénél ismerjük az apa vagy a gyám foglalkozását. Ez azonban a legkülönbözőbb intézménytípusból származik, így jó mintavételnek számít és nagyjából a valóságos helyzetet tükrözi. Éppen ezért a 14. táblázatban csak a hosszú 19. századra vonatkozóan mutatom be a társadalmi rétegződés százalékos arányait.

A külföldön tanuló diákok közül a legnagyobb csoportot, 15,5%-kal a kereskedő családból származó hallgatók alkotják. Ez eltérés az országos átlagtól, hiszen pl. a német peregrinációban ez a csoport csak a harmadik helyen áll. E rétegben a zsidó kereskedőcsaládok adják az abszolút többséget, arányuk 60%. Utánuk következnek a német kereskedők gyermekei, ők 30%-ot alkotnak. A magyar nemzetiségűek e csoportban nem érik el a 6%-ot. Ehhez a társadalmi réteghez tartozó hallgatók 88%-a birodalmi tanintézetben tanult, mindössze 34-en jutottak túl a Monarchia határain. Jellegzetes pályaválasztást nem lehetne meghatározni, sokan tanultak mérnöki és orvosi tudományokat. Érdekes, hogy a kereskedelmi pályára csak az e csoportba tartozó diákok egy tizede készült.

A második, csaknem azonosan nagy társadalmi réteget, az iparos, kézműves családból származó diákok alkotják, 14%-os részesedéssel. Ez magasabb az országos átlagnál és a térség fejlettebb kézműves hagyományára utal. Ebben a csoportban a németek vannak óriási többségben, a diákok háromnegyede német családból származott. Magyarok csak 10%-ban vannak köztük, a zsidó családból származók aránya 7%. E csoport tagjai szinte kizárólag (92%) a birodalom tanintézeteiben tanultak, gyakorlatilag Bécsben és Grazban. Relatív sok közöttük a teológushallgató, mintegy harmaduk tanult hittudományt, és jellegzetesen öröklődő foglalkozás közöttük az állatorvoslás, a patkolókovács szakma.

A harmadik legnagyobb társadalmi réteghez a hivatalnoki családból származók tartoznak, a kisebb és közepes rangú állami tisztviselők gyermekei

alkotják, 11%-os képviselettel. Ez is valamivel magasabb, mint az országos átlag. Nemzetiségi szempontból itt csak a magyar és német családok gyermekei dominálnak. Az e csoportba tartozók 53%-a német, 25%-a magyar családból származott. Ők is csak a Monarchia tanintézetébe mentek tanulni, 80%-ban Bécsbe. Közöttük alig van teológus, de sok a jogász, a mérnök és többen készültek katonatiszti pályára.

A negyedik helyen a kialakuló nagypolgárság, a nagyvállalkozói réteg gyermekei találhatók, az előzőhöz hasonló 11%-os képviselettel. Ez három százalékkal nagyobb, mint az országos, a németországi peregrinációra vonatkozó adat, vagyis a megye fejlettségére utal. E csoport diákjainak kétharmada német családból származott, a magyar és a zsidó hallgatók aránya egyaránt 15–15%. Új elem, hogy e rétegből már 13% eljutott a német egyetemekre is, ami az eddigiekhez képest magas arányt jelent. Pályaválasztásuk széleskörű, sok a teológus, a jogász, az orvos és mérnökhallgató.

A következő legnagyobb társadalmi réteg, a második generációs humán értelmiségi családból származó diákok. Ők adják a megyei peregrinusok 9%-át. Érdekes módon ez kisebb, mint a korabeli német peregrináció országos átlaga. A nemzetiségi arányok itt nagyban eltérnek az előző csoporttól. A németek képviselete 54%, a magyaroké 33%, más nemzetiségek csak nagyon kis számban vannak képviselve. Itt már a diákok 16%-a jutott el Európa más országaiba, részben már posztgraduális képzésre. Közöttük meglepően sok a teológus (23%), ezen kívül többen készültek jogásznak, valamint mérnöknek.

Hatodik helyen a paraszti, földműves családból származó diákok állnak, csaknem 7%-os képviselettel. Ez messze magasabb, mint az országos átlag és azt mutatja, hogy a nyugati határszélen a paraszti társadalomban az átlagosnál korábban fogalmazódott meg a magasabb műveltség iránti igény. 62% német, 23% magyar, 13% horvát családból származott. Két hallgató kivételével mindenki Bécsben, s kis számban, Grazban tanult. Közel egyharmaduk teológushallgató volt, és sokan tanultak közülük állatorvoslást Bécsben.

A hetedik helyen álló társadalmi réteg, azaz az orvos-, sebész-, gyógyszerész családokból származó diákok valamivel több, mint 6%-ot tesznek ki. E csoportban is gyakran öröklődött a pályaválasztás, a hallgatók 48%-a a családi hagyományt vitte tovább és sebésznek, orvosnak, vagy gyógyszerésznek készült. E diákok kétharmada német családból származott, 11–11%-a pedig magyar vagy zsidó famíliából. Akik nem apjuk foglalkozását választották, azok között elsősorban mérnökhallgatókat találunk.

A nyolcadik helyen azok a diákok állnak, akik katonacsaládból származtak. E csoportba szinte kizárólag (84%) német családokból származó diákok tartoznak, ami mutatja a Monarchia hadseregének német dominanciáját. Mindössze hat magyar származású diákot találunk a névsorban. A katonai pálya is jellegzetesen öröklődő volt még a hosszú 19. században, mivel az ide tartozó diákok 53%-a ment katonatisztnak, hadmérnöknek, vagy tengerésztisztnek. Rajtuk kívül még jogászokat találunk nagyobb számban ebben a csoportban.

A kilencedik, öt százalékot alkotó társadalmi csoport, a nemesi, birtokosi rétegből került ki, de itt már a modern polgári értelemben vett vagyonos réteg is ideértendő, tehát nem igazán pontosan meghatározható csoportról van szó. Ez a réteg a korabeli

német peregrinációban az első helyen áll, így látható, hogy a Sopron megyei diákok társadalmi összetétele e tekintetben különbözik az országos átlagtól. Figyelemre méltó, hogy szinte ez az egyetlen társadalmi réteg, amelyben a magyarság van többségben, az ide tartozó diákok 47%-a magyar családból származik. A diákok pontosan egyharmada német származású. Az is a csoport sajátossága, hogy igen sok (29%) hallgatót külföldiek német egyetemekre, vagyis köztük már a valódi, modern értelemben vett külföldi egyetemjárás dominál. Pályaválasztásuk sokirányú, jellegzetes nem lehet kiemelni.

A tizedik társadalmi csoportot kissé nehéz körvonalazni, mai szóval talán a mezőgazdasági vállalkozókat lehetne idesorolni. Az önálló gazdálkodók, haszonbérlők gyermekeit soroltuk ide, akik négy százalékot tesznek ki a Sopron megyei peregrinusok között. Nemzetiségi szempontból nagyjából azonos a magyar és német származásúak aránya, mások nem játszanak szerepet. Közülük már 27% eljutott német egyetemekre is. Több mint a felük teológiai tanulmányokat folytatott.

A tizenegyedik, egyben utolsóként megvizsgált társadalmi rétegbe azok a diákok tartoznak, akiknek apja vagy gyámja egyházi tisztséget viselt. Arányuk a peregrinusok között három és fél százalék. Országosan ez pl. a német peregrinációban csaknem 16%, s ott a legelső társadalmi csoportot alkotják. Ez hatalmas eltérés, de már említettük, hogy Sopron megye esetében a protestáns teológiai tanulmányok nem annyira dominánsak, mint országosan. A csoportba német és magyar lelkészek gyermekei, valamint zsidó rabbik fiai tartoznak. A német lelkészek gyermekei 48, a magyar és zsidó származásúak egyaránt 27%-ot tesznek ki. A pályaválasztás közöttük is nagyrészt öröklődik, hiszen közel felük teológiát tanul, s ezen kívül sokan iratkoznak be a bölcsészeti karokra. Ez az egyetlen réteg, amelyből többen mentek a Monarchián kívülre, mint az örökös tartományok egyetemére. A diákok több mint fele német és francia egyetemeken iratkozott be.

A többi réteget, viszonylag alacsony képviselése miatt részletesen már nem érdemes elemezni, mert nem kaphatunk releváns adatokat. Sopron megye esetében egy polgárosodó társadalom képét látjuk, amelyben a 19. században a hagyományos nemesi réteg nem játszik már jelentős szerepet. Figyelemre méltó az értelmiség relatíve magas aránya, hiszen ha összeadjuk a humán-, és a reálértelmiség, valamint az orvosok, művészek és lelkészek adatait, együttesen 388 beiratkozó származik olyan családból, ahol már a szülő is végzett feltehetően valamilyen egyetemet, vagy főiskolát. Ez a csoport így a legnagyobb, hiszen együtt a diákok 39%-át teszi ki. Ez az adat valamivel magasabb a hasonló korú németországi peregrináció országos 35%-os arányánál, vagyis a nyugati határszélen az értelmiségi lét hagyománya már a 19. század elején is nagyon erős volt.

Foglalkozás	Szám	%
kereskedő	277	15,52
iparos	249	13,95
hivatalnok	207	11,60

gyáros, polgár, magánzó, bankár	204	11,43
tanár, ügyvéd, humán értelmiségi	163	9,13
paraszt, földműves	121	6,78
orvos, sebész, gyógyszerész	111	6,22
katonatiszt	108	6,05
nemes, birtokos, arisztokrata	90	5,04
haszonbérelő, gazdálkodó	72	4,03
egyházi személy	63	3,53
uradalmi tisztviselő	46	2,57
művész, zenész, író	28	1,56
mérnök, építész, gépész	23	1,28
főhivatalnok, képviselő	14	0,78
egyéb	8	0,44
Összes adattal rendelkező	1784	100
Nincs adat	573	24,31
Mindösszesen	2357	100

14. A Sopron megyei hallgatók tagolódása az apa vagy gyám foglalkozása szerint, 1801-1919

Más egyetemek és iskolák látogatása

Igen sok esetben a Sopron megyei hallgatók két, három, vagy akár több egyetemet is meglátogattak külföldi tanulmányaik során. Több mint 800 olyan diák van, aki számos külföldi egyetemen is tanult, közöttük nyilván sokan, akiknek későbbi tudományos pályája igen magasra ívelt. Ugyancsak kiderül a névsorból, hogy legalább 77 olyan hallgató van, aki külföldi tanulmányai előtt Budapesten tanult valamelyik magyar felsőoktatási intézményben. 29-en tanultak a Nagyszombati Egyetemen, öten a Kassai Jezsuita Egyetemen, hárman Kolozsváron. Mint említettük, a magyar egyetemeken és főiskolákon tanult Sopron megyei diákok száma ennél sokkal magasabb, több ezerre tehető. Adataik összegyűjtése a jövő fontos feladata. Több mint 800 esetben van arról adatunk, hogy a hallgató hol végezte középiskolai tanulmányait. Jellegzetes, hogy számos soproni hallgató már középiskolai tanulmányait is osztrák, vagy cseh gimnáziumokban kezdte meg.

A fentiekben csupán néhány fontos szempontból elemeztem Sopron megye peregrinusainak külföldi tanulmányait. Ezen kívül az adatok még számos egyéb tudományos vizsgálat alapját képezhetik. Őszintén remélem, hogy e munka segít Sopron megye művelődéstörténetének jobb megismerésében.

Források a középkori adatokhoz:

Album Academiae Vitebergensis I.1502-1560. Halle 1841.

Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis. 1385-1416. Quellen zur Geschichte der Universität Wien. 2. Abteilung. Hg. von Paul Uiblein, Graz - Wien - Köln, 1968.

- Album studiosorum universitatis Cracoviensis I. ab anno 1400 ad annum 1489, Cracoviae, 1887, II. Ab anno 1490 ad annum 1551. Cracoviae, 1892.
- Erler, Georg: Die Matrikel der Universität Leipzig. 3 Bde. (Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/16–18, 1895–1902).
- Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Budapest, 1874.
- Gabriel, Astrik: The mediaeval universities of Pécs and Pozsony. Notre Dame (Indiana) – Frankfurt am Main, 1969.
- Gloria, Andrea: Monumenti della Università di Padova 1318–1405. 2 Bde, Padova, 1888.
- Die Matrikel der Universität Basel (Hrsg: Hans Georg Wackernagel) I. 1460–1526. Basel, 1951.
- Aeltere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt an der Oder I. 1506–1648 (Hrsg: Ernst Friedlaender) Leipzig, 1887.
- Aeltere Universitäts Matrikeln, Universität Greifswald (Hrsg: Ernst Friedlaender) I. 1456–1645. Leipzig 1893.
- Die Matrikel der Universität Heidelberg I. 1386–1553 (Bearb: Gustav Toepke). Heidelberg, 1884.
- Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München (Hrsg: Götz Freiherr von Pölnitz) I. 1472–1600. München, 1937.
- Die Matrikel der Universität Leipzig (Hrsg: Georg Erler) I. 1409– , II. III. Leipzig, 1895.
- Die Matrikel der Universität Rostock (Hrsg: Rudolph Hofmeister) I. 1419–1499, II. 1499–1563. Rostock, 1889.
- Die Matrikel der Universität Tübingen I. 1477–1600 (Hrsg: Heinrich Hermelink) Stuttgart, 1906.
- Die Matrikel der Universität Wien. I. Band 1377–1450, Wien, 1956; II. Band 1451–1518, Wien, 1967; III. Band 1518–1579, Wien, 1971. Quellen zur Geschichte der Universität Wien. 1. Abteilung.
- Schrauf Károly: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis, A Krakói (!) magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke, 1493–1558. Budapest, 1893.
- Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Magyarországi tanulók külföldön II, Budapest, 1892.
- Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig, Budapest, 1902.
- Schrauf Károly: Acta Facultatis medicae Universitatis Vindobonensis I: 1399–1435, Wien 1894. II: 1436–1501, Wien 1899. III: 1490–1558, Wien, 1904.
- Toepke, Gustav: Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662. 3 Teile (1884–93). Heidelberg, 1884.
- Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban, Bukarest, 1979.
- Veress, Andreas: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I. Padua 1264–1864. Kolozsvár, 1915.
- Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221–1864. Budapest, 1941.

A cikk középkori részének készítéséhez felhasználtam a „Magyarországi diákok a középkori egyetemeken” című általam szerkesztett sorozat eddig megjelent és előkészületben lévő köteteinek anyagát. Megjelent:

1. Tüskés Anna: Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1365–1526. Budapest 2008.

Előkészületben:

2. Szögi László: Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen 1400–1526.

Források az újkori adatokhoz:

Az újkori adatok bemutatásához felhasználtam a „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban” című, általam szerkesztett sorozat eddig megjelent, azóta javított és bővített, valamint előkészületben lévő köteteinek anyagát. A kötetekben részletesen vannak felsorolva a felhasznált levéltári források.

Megjelent:

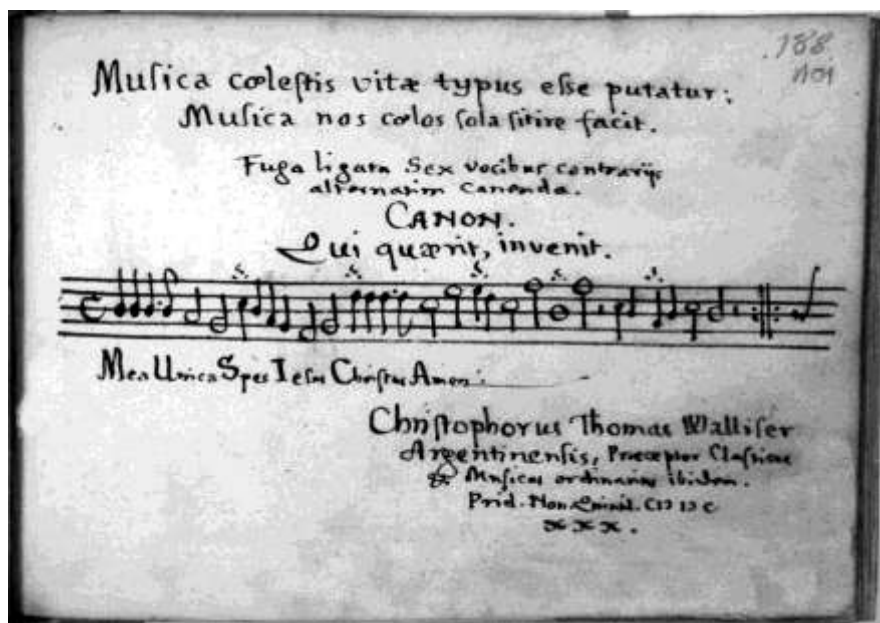
1. Szögi László: Magyarországi diákok a Habsburg birodalom egyetemlein 1790–1850. Budapest–Szeged, 1994.
2. Kiss József Mihály: Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1715–1789. Budapest 200.
3. Szögi László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Budapest, 2000.
4. Mészáros Andor: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918. Budapest, 2001.
5. Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Budapest, 2001.
6. Hegyi Ádám: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798). Budapest, 2003.
7. Szögi László – Kiss József Mihály: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867. Budapest, 2003.
8. Fazekas István: Magyarországi diákok a bécsi Pazmaneumban 1624–1918 (1951). Budapest, 2003.
9. Szögi László: Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1789. Budapest, 2003.
10. Patyi Gábor: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918. Budapest, 2004.
11. Tar Attila: Magyarországi diákok német egyetemeken és akadémiákon 1694–1788. Budapest, 2004.
12. Varga Júlia: Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemlein és akadémiáin 1560–1789. Budapest, 2004.
13. Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Budapest, 2004.
14. Gömöri György: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789. Budapest, 2005.
15. Ladányi Sándor – Bozzay Réka: Magyarországi diákok holland egyetemeken és akadémiákon 1595–1918. Budapest, 2007.

16. Szlavikovszky Beáta: Magyarországi diákok itáliai egyetemeken I. rész. 1526–1918. Budapest, 2007.
17. Szögi László: Magyarországi diákok német egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. Budapest, 2011.

Előkészületben:

18. Robert Offner – Hansgeorg von Killyen: Magyarországi diákok a bécsi Josephinumban 1775–1874.
19. Mészáros Andor – Szögi László – Varga Júlia: Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemein és főiskoláin 1789–1919.
20. Patyi Gábor – Simon Zsolt – Szabó Miklós – Szögi László – Varga Júlia: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890.
21. Sárközi Gabriella: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken és főiskolákon 1789–1918.
22. Hegyi Ádám – Szögi László: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon, 1526–1919.

* * *

Christophorus Thomas Walliser bejegyzése Andreas Winkler *Album amicorum*ában, 1630. Soproni Evangélikus Levéltár, Kézirat XV/7.

P. SZABÓ BÉLA | Erhard Artner jogi tanulmányai
Tübingenben a 17. század

elején

A kora újkori Sopron történetében elmélyültek számára közismert az a tény, hogy a város a 16. század második felétől nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a vezetésében szerepet kapó fiai a lehető legmagasabb képzésben részesüljenek, a város igazgatási feladatainak ellátásához megfelelő tudással rendelkező utánpótlást biztosítsanak. A csírájában kialakuló, külföldi tanulmányokat támogató ösztöndíjrendszer fokozatos felépítése mellett arra is ügyeltek, hogy olyan alkalmas férfiakat csábítsanak Sopronba, akik megfelelő szakismerettel rendelkeznek a város közügyeinek irányításához. Így adódhatott elő pl. az a legendás helyzet, hogy az 1610-ben Georg Hartlieb által számba vett városvezető szűk elit 18 tagja közül kilencen jártak korábban külhoni felsőfokú oktatási intézménybe.¹

A kilencek legfiatalabbja, II. Erhard Artner (1582–1649)² éppen 1610-ben lett a város jegyzője. Erhard ezután csaknem négy évtizeden keresztül jelentős vezető szerepet vitt szülővárosában. Az elkövetkezőekben néhány kevésbé ismert adat (elsősorban Tübingenben megvédett jogi *disputatio*³) megvizsgálásával azt szeretnénk megvilágítani, hogy egyetemi tanulmányai hogyan készíthették fel Erhard Artnert Sopron igazgatásában és jogéletében ellátott jelentős feladataira.

Erhard Artner, a peregrinus

A családból elsőként soproni polgárjogot szerző I. Erhard Artnernek⁴ – aki előbb sekrestyés, majd ügyvéd volt – négy fia érte meg a felnőttkort. Apjuk valószínűleg valamennyit taníttatta,⁵ de egyetemi tanulmányokról csak kettőnél tudunk.

II. Erhard bátyjának, Sebaldnak⁶ példáját követve 1599-ben iratkozott be a tübingeni egyetemre.⁷ 1600-ból adatunk van arra, hogy évi 20 tallér ösztöndíjat

¹ Grüll Tibor: »Studia humanitatis« a XVI–XVII. századi Sopronban. SSz. 47 (1993), 340.

² II. Erhard Artnerre vö. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok (1535–1848). Bp., 1982, 32.

³ A hazai irodalomban többen csak három *disputatiót* emlegetnek, holott az RMK III. pótlékok megjelenése óta (RMK III. 5712 és 5736) tudható, hogy két kolligátumban összesen öt *disputatio* lehető fel a wolffenbütteli könyvtárban. Erhard Artner *disputatio*ira először: P. Szabó Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputatióinak (dissertatióinak) elemzéséhez. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica Tom. VIII. Fasc. 5. 1993, 116–117. Szintén öt *disputatiót* említ helyesen Márta Fata: Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Tübingen. Eine 500 Jahre lange Beziehungs- und Wirkungsgeschichte. In: Peregrinatio Hungarica: Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, hg. Márta Fata – Gyula Kurucz – Anton Schindling, Stuttgart, 2006, 250. és Hoffmann Gizella: Hungarica in der Bibliothek von Christoph Besold. Ungarn-Jahrbuch 28 (2005/2007), München, 2007, 247.

⁴ Életére lásd Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 31.

⁵ Erről a legidősebb testvér, Sebald ismert magyar nyelvű leveléből következtethetünk, melyben azt írja, hogy atyjának „töb fiaira is kel gondot viselni”. Mollay Károly: Töbnyelvűség a középkori Sopronban I. SSz. 21 (1967), 157. Az Artnernek családfáját közli Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535–1848): Az Artner család (Beszámoló egy elkészült munkáról), SSz. 26 (1972), 168.

⁶ Sebald Artnerrel (* kb. 1573) keveset tudunk jelenleg. (1589–1592 között biztosan Morvaországban tanult Sopron városa anyagi segítségével. 1592-ben iratkozott be Tübingenben (*Sebaldus Arnerus Edenburgensis*), de

élvezett a várostól ottani tanulmányai támogatásául.⁸ Tübingeni tanulmányai legalább hat évig tartottak. Bár ezzel kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre információ, az első években valószínűleg az artista (filozófiai) karon tanult, látogatott előadásokat, vett részt különböző foglalkozásokon. Néhány év elteltével kezdhetette meg jogi tanulmányait.⁹ Arról nincs adatunk, hogy meddig tartózkodott Tübingenben. A későbbiekből kiderül, hogy legkorábban 1606 nyarán távozhatott, mivel azon év márciusából kelteződik az utolsó *disputatio*, ami az ő neve alatt nyomdába került, és kevéssel később maga az a *collegium disputatorium* is befejezte működését, melynek tagja volt. Az, hogy más egyetemen megfordult volna, jelenlegi tudásunk szerint nem igazolható.¹⁰

A tübingeni jogi kar a 17. század elején

Az 1477-ben alapított egyetem – önálló bíraskodási joga és messzemenő adómentességi privilégiumai miatt – a 17. század elején szinte mint állam az államban létezett a mintegy ötezer lakost számláló Tübingen városában.¹¹ A 16. században az egymást követő fejedelmek által többször (legátfogóbban a lutheri eszmék 1535-ös uralomra jutása okán) megreformált egyetemi szabályokat 1601-ben egy teljesen új, német nyelvű szervezeti szabályozás („*Ordination*”) váltotta fel, ami részletekbe menő, 35 fejezetre osztott rendelkezéseivel hosszú évtizedekre meghatározta az egyetem működésének és oktatási tevékenységének kereteit. A dokumentumból egy átgondoltan megszervezett, a tradíciókra is

---

talán járt Straßburgban is. Egyik leveléből kitűnően jogot is hallgatott. Több esetben kért és kapott támogatást a város tanácsától, de később mégsem szülővárosa javára kamatoztatta tudását, hiszen kassai jegyző lett. 1598-ban már „*Inclytæ Reipvb: In Regia & libera Hvgariæ Superioris Civitate Cassovia, juratus Notarius & Tribunus*” (RMK II. 285.). Egy vitairat ugyanabban az évben, mint „*tribuno pleb. notarioque publico regie liberæque civitatis Cassoviensis*” van neki ajánlva (RMNY 824.). Vö. Gémes István: Hungari et Transylvani: Kárpát-medencei egyetemjárók Tübingenben (1523–1918). Bp., 2003, 37.; Mollay: Többnyelvűség I., i. m., 155–158; Uő: Többnyelvűség a középkori Sopronban II., SSz. 22 (1968), 144–146; Levelei: SVL Lad. XII. et M. fasc. 11. nr. 44., 49., 63. és fasc. II. 78.

⁷ Szintén ebben az évben iratkozott be a szintén soproni származású Johann Schiffer is. Gémes: i. m. 37.; Schifferről azt feltételezhetjük, hogy a hasonló nevű belső tanácsos fiaként 1586 körül született. Apja később városbíró és polgármester is volt, de fia sorsáról, aki nem lett soproni polgár, többet nem tudunk. Vö. Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 793.

⁸ Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 32.

⁹ Házi Jenő egy 1608-as iratra (NRA fasc. 16. Nr 15.) hivatkozva „*medicinæ studiosus*”-nak tartja. Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 32. Orvosi tanulmányainak egyéb nyomát nem találjuk, annál inkább – mint látni fogjuk majd – intenzív jogtanulásának. Mindenesetre a Házi Jenő ezen utalása elegendő volt ahhoz, hogy egyes tanulmányokban Erhard Artner mint „soproni orvos” legyen nyilvántartva. Vö. István Monok: Traditionelle und nonkonformistische Lektüre in Westungarn. In: Buch- und Wissenstransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in der Frühen Neuzeit, hg. Detlef Haberland, München, 2007, 213.

¹⁰ Grüll Tibor nem igazolja azon állítását, hogy Erhard Padovában is tanult volna. Vö. Grüll: »Studia... i. m., 340. Veress Endre sem hoz adatot Artner padovai tartózkodásáról. Vö. Veress Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulójának anyakönyve és iratai (1264–1864), Budapest, 1915. Igaz, hogy Grüll ugyanazon tanulmánya másik helyén (Hartlieb-re hivatkozva) csak Tübingent jelöli meg Erhard tanulmányi helyéül. Vö. Uo., 5. lj.

¹¹ Volker Schäfer: Die Universität Tübingen zur Zeit Schickards. In: Zum 400. Geburtstag von Wilhelm Schickard: Zweites Tübinger Schickard-Symposion, hg. Friedrich Seck, Sigmaringen, 1995, 13. és 20.

ügyelő, de erősen fejedelmi felügyelet alá vont, a korabeli szokásoknak megfelelően négy karra osztott intézmény képe bontakozik ki.¹²

Az egyetemen belül a jogi kar speciális helyet foglalt el a 16–17. században, hiszen nem csak oktatási feladatokat kellett végeznie, hanem különböző szakmai feladatok ellátása is a kar oktatóira várt: az egyetemi igazságszolgáltatásban, az egyetemi szenátus határozatainak megfogalmazásában és az egyetem érdekében teljesítendő diplomáciai küldetésekben egyértelműen nyúltak a kar oktatóihoz. Ebben az időben a rektori tisztet is elsősorban jogászprofesszorok töltötték be.¹³ Amennyiben az egyetem helyzete veszélyeztetve volt, a jogászprofesszorok nagy szerepet kaptak a szenátusi fellépések jogalapjának kifejtésében, és sok esetben képviselték is az egyetemet a különböző küldetésekben.

Másrészt a jogi kar szükségszerűen bekapcsolódott a hercegség igazgatási tevékenységébe is. A kar tagjainak elengedhetetlen tevékenysége az udvari bíróságon, a professzorok württembergi tanácsosi címe és mindenekelőtt a kar szakértői tevékenysége (mint a württembergi terület egyetlen jogi szakértői testülete) – elsősorban a büntető igazságszolgáltatásban – szinte tartományi hivatali minőséget kölcsönöztek a jogi karnak. Ezzel természetesen együtt járt az uralkodótól való függés és az uralkodó nagy beleszólási lehetősége a kar ügyeibe.¹⁴

A jogi karnak századokon keresztül – a kezdetektől a 18. század közepéig – hat rendes professzora volt. Ez az erős pozíció kezdetben a kánonjog és a világi jog külön „szakként” való oktatásának, később – a kánonjogi oktatás különállásának megszűnése után – pedig az igazgatási szükségleteknek volt köszönhető. Valamennyi jogászprofesszor *ordinarius* volt, ami azt jelentette egyrészt, hogy valamennyien a rendes tanítási napokon oktattak („*ordentliche Leser*”), másrészt, hogy valamennyien a szenátus és a kari doktorkollégium teljes jogú tagjai voltak. A rendes professzori kinevezés feltétele a doktori cím volt. *Extraordinarius* jogtanár kinevezésére a 16–17. század fordulója táján nincsenek adatok. Ugyanakkor már ebben az időben is lehetőségük volt a doktori címmel rendelkezőknek, hogy magánkollégiumokat hirdessenek meg, ami aztán előnyt jelentett egy esetleges professzori pályázat esetén. De talán ennél is fontosabb lehetett, hogy a professzúrára pályázó igazolja, hogy valamelyik professzor mellett a kar szakértői tevékenységében már részt vett és így gyakorlata van. Az

---

¹² A. L. Reyscher: Vollständige, historisch und kritisch bearbeitete Sammlung der Württembergischen Gesetze, Bd. 11/3. Universitätsgesetze, Tübingen, 1843, 216–271.

¹³ 1600 és 1630 között mindössze két évet találhatunk, midőn az évente választott két rektor egyike sem jogászprofesszor volt. Ugyanebben az időintervallumban volt nyolc olyan év, mikor min két rektor jogász volt. Andreas Christoph Zeller: Ausführliche Merckwürdigkeiten der Hochfürstl. Württembergischen Universitaet und Stadt Tübingen. Tübingen, 1743, 384–386.

¹⁴ Hans-Wolf Thümmel: Die Tübinger Universitätsverfassung im Zeitalter des Absolutismus. Tübingen, 1975, 185; Sabine Holtz: Universität und Landesherrschaft: Die württembergische Landesuniversität Tübingen im 17. Jahrhundert. In: „Orte der Gelahrtheit”: Personen, Prozesse und Reformen an protestantischen Universitäten des Alten Reiches. Hg. Daniela Siebe, Stuttgart, 2008, 216–220.

az egyetem holdudvarában tevékenykedő jogi doktor, aki az ítélettervezetek előkészítése során kitüntette magát, jó eséllyel pályázhatott egy-egy megürült *ordinariusi* állásra.¹⁵

A professzorok oktatási tevékenységével kapcsolatban megjegyzendő az a sajátosság, hogy a más német jogi karokon szokásos azon gyakorlatot, mely szerint az egyes professzori állásokhoz egy meghatározott *materia* (tananyagrészt) kötve legyen, és ezen joganyag részek bizonyos tekintély-sorrendet eredményezzenek az egyes professzorok között, Tübingenben a 16. század végétől már nem nagyon követték.¹⁶ Ez a sajátos helyzet hosszú fejlődés eredményeként alakult ki: előbb a reformáció utáni rendelkezések a kánonjogi oktatást szorították háttérbe, majd a 16. század második felétől már inkább arra koncentráltak a fejedelmi utasítások, hogy a joganyag mind nagyobb részét lefedjék a tanárok, de már nem kötődtek az egyes tanárokhoz az előadandó „*pensumok*”.

Tübingenben az egyik professzor a kánonjogot, egy másik a jusztiniánuszi *Codexet*, egy harmadik az jusztiniánuszi *Institutiones*-t, egy negyedik a hűbér- és büntetőjogot kellett előadja. A maradék két tanár kötelessége a jusztiniánuszi *Pandekták* (*Digesta*) előadása volt. A tanárok minden összel el kellett osszák egymás között a tananyagot, és ügyelniük kellett, hogy tartalmilag ne fedjék át egymást az előadottak. Ez időben pl. a „*professor Institutionum*” megjelölés azt jelölte, hogy az adott évben a megjelölt tanár adta elő nevezett tárgyat. Természetesen lehetséges és szokás is volt, hogy valaki felkészültsége okán hosszabb időn, vagy teljes tanári pályafutásán keresztül egy tárgykört adjon elő.¹⁷ Erre több példával is találkozunk a 16–17. század fordulóján, mint azt Johann Harpprecht tanári pályafutása is igazolja.¹⁸

Ekkoriban az oktatott tárgy tehát már nem közvetített, nem közvetíthetett bizonyos rangot az oktatójának, valamennyi professzor egyenrangú volt egymással, és ugyanazt a díjazást kapták. Rangjuk egyetlen alapja (más korabeli jogi karok gyakorlatától eltérően) az *anciennitas* (a kar kötelékébe való belépés dátuma) volt. A rangidős professzort megillette a *senior* vagy *primarius* megjelölés. Valamely professzor kiesése esetén a rang szerint mögötte állók

---

¹⁵ Thümmel: i. m., 186., 190. és 192.

¹⁶ Az általános szokások szerint a legfiatalabb professzor adta elő a bevezető *pensum*nak tekintett justinianusi *Institutiókat*, az előrelépés a *Digesta* (*Pandekta*)-tanszékre, onnan a *Codex*-, majd a kánonjogi katedrák felé történt (figyelembe kell venni azonban, hogy a korabeli német jogi karokon 2-6 ordináriust alkalmaztak). Helmut Coing: Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm. In: Handbuch der Quellen und Literatur neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Neuere Zeit (1500–1800): Das Zeitalter des gemeinen Rechts, II/1, Wissenschaft, hg. Helmut Coing. München, 1977, 21; Karl Heinz Burmeister: Das Studium der Rechte im Zeitalter des Humanismus im Deutschen Rechtsbereich. Stuttgart, 1974, 164.

¹⁷ 1577 és 1676 között a jogászprofesszorok átlagosan 24 éven keresztül szolgálták az egyetemet. Vö. Franz Eulenburg: Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart. Leipzig, 1904, 242.

¹⁸ Thümmel, i. m., 194.

előreléptek, de megtartották oktatott tárgyukat. Ugyanakkor az is előfordulhatott, hogy az új belépő professzor nem a kieső *ordinarius* tárgyát „örökölte” meg, mint ahogy ez Harpprechtnél is történt.

A 17. század első évtizedében a tübingeni jogi kar ordinárius professzorai az alábbiak voltak:¹⁹ Johann Heinrich Halbritter (1586 és 1627 között) *primarius*, jórészt kánonjogi előadásokat vitt; David Magirus magánjog, elsősorban a *Pandekták* tanára volt (1591 és 1635 között), csakúgy, mint Valentin Neuffer (1600–1610 között); Johann Harpprecht (1592 és 1639 között) évtizedeken keresztül az *Institutiones* tanára; Heinrich Bocer (1595 és 1630 között) a hűbér- és büntetőjog előadója; Andreas Bayer valószínűleg a *Codex* tanára (1604 és 1635 között). Erhard Artner potenciálisan ezen tanárok előadásait látogathatta tübingeni éve alatt.

Nincs nyoma annak, hogy Erhard tanítványa lett volna Christoph Besoldnak is. Nem zárható ki teljesen, hogy Artner már hallgatóként kapcsolatba lépett a későbbi neves professzorral, hisz Besold már 1610-es professzori kinevezése előtt magánórákat adhatott Tübingenben, de ez igencsak bizonytalan.²⁰

Előadások és más foglalkozások

A tübingeni jogi kar 17. századi oktatás-történetével foglalkozó irodalom meglehetősen szegényes. Feltételezhetjük, hogy a kar oktatási tevékenysége nem lógott ki a korabeli német jogi karok átlagából, sem pozitív sem negatív irányban. A foglalkozás-típusok között az előadások (*lectiones, praelectiones*) annak ellenére megőrizték vezető szerepüket, hogy a 16. század végétől a jogi humanizmus hatására az előadások itt is bizonyos mértékben háttérbe szorultak más, a hallgatók önálló munkáját jobban igénylő foglalkozások javára.

A 17. század elején a tübingeni jogi karon a nyilvános egyetemi programban meghirdetett, az *ordinarius* professzorok által tartott rendes előadások (*lecturae ordinariae*) mellett már viszonylag kis jelentőséggel bírtak a rendkívüli előadások (*lecturae extraordinariae*), sőt ezeket ekkorra már szinte teljesen kiszorították a magánelőadások, melyekért a hallgatók külön fizettek, s melyek a tanár vagy a hallgatók szállásán kerültek megrendezésre.²¹

Az előadások mellé társultak Tübingenben is azok a szűkebb körben megrendezett nyilvános- és magánfoglalkozások,²² melyek a hallgatók elméleti ismereteinek elmélyítését és a joggyakorlatba való bevezetését célozták.

¹⁹ Albert Bürk – Wilhelm Wille: Die Matrikel der Universität Tübingen II.: 1600–1710, Tübingen, 1953, 62; Schäfer: i. m., 23.

²⁰ Ezzel szemben Hoffmann Gizella nemcsak Erhard unokaöccsét Wilhelmet, hanem magát Erhardot is Besold egyik tanítványának látszik tekinteni. Mondatfűzéséből ez még Christoph Lacknerre is érthető lenne, ami képtelenség. Vö. Hoffmann: Hungarica..., i. m., 242. és 247. Lackner „csak” levelezőtársa volt Besoldnak.

²¹ Más karokon is megfigyelhető volt a tendencia, hogy a rendkívüli előadások funkcióját egyre inkább a magánfoglalkozások vették át. Vö. Coing: Die juristische Fakultät..., II/1., i. m., 47.

²² A megfelelő anyagiakkal rendelkező hallgatónak lehetősége volt magánórákat venni, ahol maguk a professzorok vagy más tanárok, esetleg tapasztaltabb diáktársak, vagy (általában gazdag nemes ifjak esetében) külön erre a célra alkalmazott *praeceptorok* segítettek az egyetemi foglalkozásokon hallottak feldolgozását, az anyag begyakorlását és elsajátítását, valamint az irodalomba való betekintést. A magántanulmányok humanista felfogására vö. Burmeister: i. m., 224–233.

Megfigyelhető, hogy a 16. és 17. században a különböző egyetemek (és így a jogi karok) irataiban sokszor említés történik arról, hogy a professzorok nyilvános és magán *collegium*okat szerveztek hallgatóiknak. Ezen időben a *collegium* szó egyrészt jelentette a hallgatók egy csoportját, másrészt a hallgatók összejövetelét és az ezen alkalmakkor történt oktatást is. A 16. század végére a szó utóbbi jelentése erősödött meg Tübingenben is.

A *collegium*okban Európa-szerte hasonló tudásszintű hallgatók jöttek össze egy bizonyos előre meghatározott cél adott idő alatt való elérése érdekében. A *collegium* célja lehetett egy bizonyos tananyag vagy könyv feldolgozása és elsajátítása viszonylag rövid idő alatt. A foglalkozások lehetek nyilvánosak és magán jellegűek. A magán foglalkozások általában a professzorok házáinál kerültek megrendezésre („*collegium instituere*”) és azokért a hallgatók külön fizettek. Ismert, hogy a 17. században teljesen szokványos volt az, hogy egy hallgató egy professzor kezeihez adta magát, aki magánórákat adott neki.

A jogászképzésben a legfontosabb *collegia* a *Corpus iuris civilis* egyes részeinek feldolgozásához kapcsolódtak: *collegia Institutionum, Pandectarum, Codicis* és *feudale*. A *collegium*ok tananyaga tehát egybecsengett a korabeli előadásokéval, de azokénál jóval bővebb is lehetett: ismertek voltak olyan *collegia*, melyek egy jogterülethez (büntetőjog, eljárásjog) kapcsolódtak, vagy melyeken egy adott neves szerző egyik könyve került terítékre. A feldolgozás történhetett *disputatiók* segítségével (*collegia disputationum*), szövegek magyarázata révén (*collegia explicationum*) vagy egy feladott tananyag visszakérdezése útján (*collegia examinationum*).²³

Az elméleti elmélyülés ezen formái mellett speciálisan a joggyakorlatba való bevezetést szolgálták az ún. *consistoriumok*. A humanista jogoktatási reformprogram részeként itt a hallgatók önálló munkája is előtérbe került.²⁴ Bár a tübingeni jogi kar nem tartozott a jogi humanizmus oktatási programját preferáló intézmények közé, mégis a 16-17. század fordulóján itt is állandóan jelentkező elvárás volt, hogy a joghallgatókat be kell vezetni a gyakorlati jogéletbe is: elvárt lett, hogy a professzorok mutassanak be peres *acta*-kat és szólítsák fel a hallgatókat, hogy véleményezzék azokat, és aztán vitassák meg az álláspontokat.²⁵ Ezt annál is inkább könnyen megtehették a tanárok, hiszen szinte valamennyien gyakorlati tevékenységet is folytattak az udvari bíróságon vagy a

---

²³ A *collegia* különböző fajtáira részletesebben lásd Margreet Ahsmann: *Collegia en colleges: Juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575–1630, in het bijzonder het disputeren*. Groningen, 1990, 327–330. illetve Uő: *Collegium und Kolleg: Der juristische Unterricht an der Universität Leiden 1575–1630 unter besonderer Berücksichtigung der Disputationen*, Frankfurt am Main, 2000, 239–252; Uő: *Teaching in collegia: the organization of disputationes at Universities in the Netherland and in Germany during the 16th and 17th centuries*. In: *Università in Europa: Le istituzioni universitarie dal Medio Evo ai nostri giorni – strutture, organizzazione, funzionamento*, a cura di A. Romano. Messina, 1995, 99–114.

²⁴ Burmeister: *Einflüsse...*, i. m., 170–171.

²⁵ A professzorok törekedjenek „den Studenten acta zustellen, darüber Gutachten verfassen lassen und dies besprechen.” Idézi Klaus Schreiner: *Disziplinierte Wissenschaftsfreiheit: gedankliche Begründung und geschichtliche Praxis freien Forschens, Lehrens und Lernens an der Universität Tübingen (1477–1945)*. Tübingen, 1981, 25; Vö. még V. Schäfer: i. m., 18.

jogszabály-alkotásban,²⁶ és sokszor kellett bonyolult ügyekben szakvéleményt készíteniük.²⁷

Az előbbieket is figyelembe véve hangsúlyozandó, hogy az előadásokon túli legfontosabb foglalkozás-fajta a tan-vitatkozások (*disputationes*) különböző körben való lebonyolítása volt. A korabeli tübingeni előírások szerint, miután a professzorok egy adott *materiat legendo* elvégeztek, az ismereteket tézisekbe kellett összefoglalják, és ösztönözniük kellett a diákokat, hogy vitatkozások során *defendendo et opponendo* dolgozzák fel ismereteiket, vagyis nyilvános és magánvitatkozások keretében mutassák meg felkészültségüket és vitakészségüket. Az egyetem vezetése azonban sohasem volt elégedett a hallgatók ez irányú szorgalmával.²⁸

A *disputatiók* jelentősége egyébiránt a korajúrkori jogi oktatásban (is) abban állt – legyen szó bármelyik típusáról, s az egyes hallgatók tanulmányainak bármely szakaszában helyezkedjék is el –, hogy a hallgató vagy a tudós-jelölt bizonyíthatta kollégái, hallgatótársai és professzorai (tehát értő szakmai közönség) előtt, hogy álláspontját meg tudja védeni, s a vita során szakszerűen tudja használni mind a jogszabályok, mind a szakirodalom terén szerzett ismereteit.²⁹ Ezen „kompetencia” megszerzése századokon keresztül fontos előfeltétele volt az egyetemi fokozatok megszerzésének (*disputationes pro gradu*) és ezért a képzés folyamán megfelelően be kellett gyakorolni ezeket a készségeket (*disputationes exercitii gratia*).

Collegium disputatorium

A gyakorló vitatkozások történhettek nyilvánosan és magánkörben is, egyedi jelleggel vagy egy hosszabb sorozatba illeszkedően.³⁰ Utóbbi vonatkozásban sajátos jelenségei voltak a 16. század második felétől a nyugat-európai jogi (és más) karok oktatási tevékenységének a már említett hallgatói vitaközösségek, az ún. *collegia disputatoria* (*disputatorium*). Egyúttal ez volt a *collegiumban*, mint szervezeti formában lebonyolított oktatás legrégebbi és legelterjedtebb formája is.³¹

²⁶ I. Frigyes herceg idején, a württembergi tartományi jog harmadik változatának kidolgozásában például Heinrich Bocer és Andreas Bayer professzorok vettek aktívan részt a kiküldött bizottság tagjaként. Karl Klüpfel: *Geschichte und Beschreibung der Universität Tübingen*. Tübingen, 1849, 82–83.

²⁷ Vö. Hermann Seeger: *Die strafrechtlichen Consilia Tubingensia von der Gründung der Universität bis zum Jahre 1600.*, Tübingen, 1877; Jochen Geipel: *Die Konsilienpraxis der Eberhard-Karls-Universität und die Behandlung der Ehrverletzung in den Tübingen Konsilien*. Stuttgart, 1965.

²⁸ Klüpfel: i. m., 82.

²⁹ Karl Mommsen: *Katalog der Basler juristischen Disputationen 1558–1818*, hg. Werner Kundert. Frankfurt am Main, 1978, 18; Karl Mommsen: *Auf dem Wege zur Staatssouverenität: Staatliche Grundbegriffe in Basler juristischen Doktordisputationen des 17. und 18. Jahrhunderts*. Bern, 1970, 9; Vö. még Gertrud Schubart-Fikentscher: *Untersuchungen zur Autorschaft von Dissertationen im Zeitalter der Aufklärung* (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Klasse. 114. Bd. 5. h.), 33.

³⁰ A jogi *disputatiók* fajtáira magyarul összefoglalóan vö. Szabó B.: *Előtanulmány...*, i. m., 88–91.

³¹ Persze előfordulhatott két társas-foglalkozási forma kombinációja is, midőn a hallgatók először magyarázatot kaptak az adott anyagészről a professzor házában (*collegia explicationum*), aztán pedig a professzor házában vagy az egyetem épületében disputáltak róla (*collegia disputationum*). Margreet Ahsmann: *Collegium und Kolleg*. In: *Jahresfeiern: Doktoranden 1997 und 1998*, Köln, 1999, 33.

A *collegia disputatoria* keretében a tagok egy (esetenként váltakozó) *praeses* (általában egy professzor) vezetésével egy meghatározott nagyobb téma részkérdéseiről, legtöbbször a *Corpus iuris civilis* (ritkábban más tekintélyes könyv) egyes részleteiről rendeztek „vitakört” a jogi karokon. A tárgyalandó könyvet egyenlő részekre osztották fel, s e részek tartalmát kellett a hallgatóknak tézisekben összefoglalniuk. A vitákat meghatározott időközönként (hetente, tíznaponta) tartották, a *respondensek* sorrendjét sorshúzással állapították meg. Azért, hogy a foglalkozások folyamatossága biztosítva legyen, a mindenkori első tézist gyakran egy ún. *continuatio* előzte meg, melyben utaltak arra, hogy a megelőző *disputatio(k)* miről szólt(ak). A részt vevő hallgatók felváltva voltak *respondensek* és *opponensek*. Mivel egy-egy hallgató meghatározott időszakonként többször is sorra került, az így tartott vitatkozásokat *disputationes circulares*-nak is nevezték.³² A *collegia* keretében megvitatott és esetleg kinyomtatott valamennyi *disputatio*nak külön címlapja volt, mely az adott vitatkozásnak a sorszámát is feltüntette.

A ciklus végén – amennyiben a téziseket sorra kinyomtatták – gyakran egységes gyűjteményként is kiadásra került a „vitakört” anyaga. E művek az alapul szolgáló jogforrás vagy könyv folyamatos kommentárjai lettek. Egyes professzorok így a *disputatio*k összegyűjtésével jelentős művekkel gyarapíthatták a jogi irodalmat, melyeket lánckommentároknak is neveztek.³³ A kinyomtatás, a kor egyetlen – igaz a mainál jóval rövidebb átfutású – sokszorosítási lehetősége ekkoriban elsősorban mégis inkább azt a célt szolgálta, hogy a kijelölt *opponens* és a lehetséges vitapartnerek (*publicum, collegium*) már a vita előtt tájékozódhassanak a vitára bocsátandó témakörökről, megismerhessék a *respondens* álláspontját, érveit és azt, hogy mely tekintélyekre hivatkozva fogalmazta meg nézeteit.³⁴ Természetesen nagy szerepe volt a nyomtatványoknak abban is, hogy az otthoni rokonok, és támogatók előtt bizonyítsák a vitatkozó hallgató szorgalmát, tanulmányaiban való előrehaladását.

---

³² A *collegia disputationum* fejlődéstörténetét, egyes németalföldi, német és francia egyetemek egymásra hatását mutatja be Ahsmann: *Collegium und Kolleg...*, i. m., 252–259; Uő: *Collegia publica et privata: Eine Erscheinung deutscher Herkunft an den niederländischen juristischen Fakultäten um 1600?* In: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen zwischen den Niederlanden und Deutschland in historischer Sicht: Vorträge gehalten auf dem 28. Deutschen Rechtshistorikertag in Nimwegen am 25. September 1990*, hg. Robert Feenstra – Chris Coppens, Nijmegen, 1991, 9–20; Leuvenben a 16. század elején, Kölnben 1537-ben, Marburgban 1580 előtt, Leidenben 1587-ben, Franekerben 1590-ben jelent meg az első hasonló jellegű intézmény.

³³ Vö. Szabó B.: *Előtanulmány...* i. m., 89–90. és az ott említett irodalmat, különösen Alfred Söllner: *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Deutschland, Österreich, den Niederlanden und der Schweiz*. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, II/1.*, hg. Helmut Coing, München, 1977, 259; Ernst Holthöfer: *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Italien, Frankreich, Spanien und Portugal*. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, II/1.*, hg. Helmut Coing, München, 1977, 130.

³⁴ A *disputatio*k nyomtatványként való megjelenéséről lásd Ewald Horn: *Die Disputationen und Dissertationen an den Deutschen Universitäten vornehmlich seit dem 16. Jahrhundert*. Leipzig, 1893, passim.; Klaus Schneiders: *Druckzwang für Dissertationen und Dissertationentausch*, Köln, 1972, 3–9; Werner Allweis: *Von der Disputation zur Dissertation: Das Promotionswesen in Deutschland vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. In: *Dissertationen in Wissenschaft und Bibliotheken*, hg. Rudolf Jung – Paul Kaegebin, München, 1979, 23–24; Georg Kaufmann: *Zur Geschichte der academischen Grade und Disputationen*, *Centralblatt für Bibliothekswesen* 11 (1894), 222.

A *collegia disputationum* a tübingeni jogi karon is a 16. század második felében jelenhettek meg, de ezek történetével eddig nem foglalkozott a szakirodalom.³⁵ A fennmaradt kisnyomatványok alapján nyilvánvaló, hogy a '90-es években már ismert és néhány professzor által alkalmazott oktatási forma volt a *collegium disputatorium* Württemberg egyetemén is. Heinrich Bocer professzor például az 1590-es években több ciklusban is tartott vitatkozás-sorozatot: 1595 és 1602 közötti *collegiumainak* nyomtatott vitatkozásait utóbb öt *classis*ban adta ki.³⁶

Johann Harpprecht professzor

A másik a 17. század elejéről származó – bennünket Erhard Artner miatt jobban érdeklő –tübingeni *disputatiós* ciklus Johann Harpprecht professzor nevéhez kötődik. Harpprecht (1560–1639)³⁷ a württembergi Wallenheimben született egyszerű földműves családban. Korán elárulván földműves nagybátyja nevelte fel, bár nem nézte jó szemmel a tehetséges ifjú tudásszomját. A latin iskola után 18 éves korában a strasbourg *illustre gymnasium* tanulója lett. Filozófiai és filológiai tanulmányok (1578–1580) után neves professzoroktól hallgatott jogot Straßburgban (1580–1582 – Georg Obrecht, Hubert Giphanius) Tübingenben (1582–1586 – Anastasius Demmler, Nicolaus Varenbühler) és Marburgban (1586–1588 – Nicolaus Vigelius, Hermann Vultejus).³⁸ További 18 hónapos tanulás után 1589-ben Tübingenben lett mindkét jog doktora. Rövid joggyakorlat után a speyeri Birodalmi Kamarai Bíróságon visszatért Tübingenbe, ahol magántanárként *disputatiók*at tartott és 1592-ben professzori (*professor Institutionum*) kinevezést kapott.³⁹

A korabeli szokásoknak megfelelően egy újonnan alkalmazott professzor a legkevésbé tekintélyes tanszéket kapta meg, ami a korabeli jogi karok esetében az *Institutio*-tanszék volt.⁴⁰ Tübingenben is ez volt a szokás,⁴¹ de ez azt is jelentette volna, hogy egy újabb professzor alkalmazása esetén Harpprechtnek elő kellett volna lépnie egy tekintélyesebb katedrára. Azonban az ő esetében ezt a szokást

---

³⁵ Bár Ahsmann említi, hogy az 1580-as évekből már Tübingenből is talált számozott nyomtatott jogi *disputatiót*. Ahsmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m., 257.

³⁶ Henrici Bocerii Icti.: ... *Disputationum De Universo, Quo Utimur, Iure, Pulchra Methodo Conscriptarum, denuo studiose recognitarum, materiis, & quaestionibus variis adauctarum & eleganter reformatarum, Pars Prima: Classes Continens Priores Quatuor, Cupidae Legum Iuventuti, Iuris item Candidatis, & in praxi versantibus adprime utiles, Tubingae, MDCXII.*; Henrici Bocerii Icti. ... *Disputationum De Universo, Quo Utimur, Iure, Methodo Eleganti Conscriptarum, accessione materiarum & forma nova ornatarum, Pars Altera: Classes Continens Postremas Duas Quintam Et Sextam: Iuris Studiosis, & in palaestra forensi militantibus summe utiles: Index Disputationum Omnium Secundae huius partis in fine subiunctus est, Tubingae, 1612.*

³⁷ Életére és munkásságára vö. a legújabban Werner Scholz: *Johann Harpprecht (1560–1639): Leben und Werk*, Ludwigsburg, 1980; Továbbá *Allgemeine Deutsche Biographie* X. Leipzig, 1879, 621–622; *Neue Deutsche Biographie*, VII. Berlin, 1966, 695–696; Roderich Stintzing: *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, Erste Abtheilung*, München, Leipzig, 1880, 689–692; Zellern: i. m., 450–451.

³⁸ Scholz: i. m. 9–13.

³⁹ Scholz: i. m. 16–18.

⁴⁰ Helmut Coing: *Die Juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm*. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. I. Mittelalter (1100–1500) Die Gelehrten Rechte und die Gesetzgebung*, hg. Helmut Coing, München, 1973, 61.

⁴¹ H-W. Thümmel: *Die Tübinger Universitätsverfassung im Zeitalter des Absolutismus*, Tübingen, 1975, 199.

(saját kívánságára) felfüggesztették, és professzori tevékenysége negyvenhét éve alatt ő mindvégig az *Institutiókat* tanította. A katedra professzora valamennyi európai jogi karon bevezető előadásokat tartott a római jogba. A korabeli jogi kari *statutumok* előírták, hogy a tárgy anyaga minél rövidebben, terjengősség nélkül, alapkérdéseket hangsúlyozva kerüljön előadásra. Tübingenben erre két évet kapott az *Institutio*-professzor, s mind az 1561-es *statutumok*, mind az 1601-es *ordinatio* konkrétan körülírta feladatait.⁴² A professzor szemeszterenként a négy könyvből álló *Institutiók* egy-egy könyvét kellett előadja. A *materia* viszonylag átlátható terjedelme, s az, hogy pályafutása során Harpprecht legalább hússzor a teljes kurzust előadta, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy olymértékben elmélyüljön az anyagban, ami pályafutása delén lehetővé tette egy nagyhatású *Institutio*-kommentár⁴³ megalkotását.

Harpprecht hétszer volt az egyetem rektora és hússzor a jogi kar dékánja. Rektorként és dékánként bölcsen járt el a kollégák érdekében, jól ötvözte cselekedeteiben a szigort és a méltányosságot.⁴⁴ A tanítás mellett az udvari bíróság ülnökeként is tevékenykedett,⁴⁵ és viszonylag kiterjedt (bár tübingeni kollégái ez irányú aktivitása mellett eltörpülő) szakértői tevékenységet is folytatott.⁴⁶

Harpprechtről feljegyezték, hogy nyugodt vérmérsékletű, vallásos férfiú volt, aki egyszerű és barátságos magatartásával, mind polgártársai, mind hallgatói körében rendkívül népszerű volt. Kötelességtudása legendás volt: mesélték róla, hogy soha egyetlen előadást sem mulasztott el, sőt betegen is tartott órákat otthonában. Mikor az egyetemnek a vissza-visszatérő pestisjárványok miatt el kellett költöznie Tübingenből, ő a szükséghelyzetben is folytatta az oktatást.⁴⁷ Előadásai érthetőek, szakmai szempontból tárgyilagosak és rendezettek voltak. A legritkább esetben sem tért el a tárgytól. Az előadások végén szívesen válaszolt a hallgatók kérdéseire és esetleges ellenvéleményüket is egyenrangú félként hallgatta meg. Rendkívül népszerűek voltak *disputatiós* foglalkozásai, akár magán-, akár nyilvános formában.

Tudományos szerzőként elsősorban a – már említett – jusztiniánuszi *Institutiókhoz* írott kommentárja tette ismertté, melyet számos korábban megjelent egyedi iratból és hosszú oktatói pályafutása alatt felhalmozódott jegyzeteiből az elnöklete alatt megvédett *disputatiók* figyelembe vételével állított össze. Munkájába lelkiismeretesen beledolgozta nem csak a korabeli szakirodalmat, a

---

⁴² „... so soll der wegens der Institutionarius hinfürter die weitleuffige explicatines Doctorum et Glossarum uber die Institutiones nit einfueren, Sondern den Text cum figuratone casuum ac brevi et summaria explicatione Glossarum, Auch erklerung der Terminorum Juris, Unnd was allein zu einer gemainen Information notwendig, mit fleis explicieren unnd auslegenn, Damit die allwegenn Inn zweienn Jaren ainmal devornenn angefangen, unnd durchauß per omnes titulos gelesen unnd geendet werden.” Vö. A. L. Reyscher: Universitätsgesetze, i. m., 155; Karl Heinz Burmeister: Das Studium der Rechte im Zeitalter des Humanismus im Deutschen Rechtsbereich. Stuttgart, 1974, 122.

⁴³ *Commentarius ad IV libros Institutionum imperialium theoretico-practicus*, I–V., Tübingae, 1615–1627.

⁴⁴ *Johannaes Harpprecht Antecessor suprema laudatione celebratus a Thoma Lansio*, Tübingae, 1640.; Karl Pfaff: *Wirtenbergischer Plutarch, Lebensbeschreibungen berühmter Wirtenberger*, II., Eßlingen, 1832, 103–105.

⁴⁵ Scholz: i. m., 25–29.

⁴⁶ Scholz: i. m., 29–35.

⁴⁷ Scholz: i. m., 23.

jogalkotás termékeit valamint a joggyakorlatot, hanem minden olyan információt is, amit a jogászok számára fontosnak tartott. Ez az oka annak, hogy a munka túlterjed a korban szokásos *Institutio*-kommentárok⁴⁸ tárgykörén, amely az utókor bizonyos kritikáját vívta ki.⁴⁹ A korabeli általánostól eltérést elsősorban Harpprecht mindenre kiterjedő tudásvágya magyarázza és az, hogy élethivatásának tekintette azt, hogy egy olyan kézikönyvet alkosson, amely mind a kezdők, mind a gyakorló jogászok számára használható lehet. Az *Institutiok* jogoktatásbeli kulcsszerepét felismerve arra törekedett, hogy a könyvnek ne csak elméleti ismeretek elsajátítását szolgálja, hanem az *Institutiók* vázára felfűzve olyan gyakorlati ismereteket is közöljön, ami a fiatal jogvégezettek számára alapvető útmutatást adhat későbbi gyakorlati tevékenységük során, és így viszonylagos teljességét adhassa a szükséges és aktualizált ismereteknek. A késő római jogi forrás kommentárja alkalmat kínált számára bizonyos kánonjogi megoldások és partikuláris, helyi jogi (túlnyomóan württembergi) jogforrások, valamint a korabeli bírósági gyakorlat bedolgozására is. Az *Institutio*-kommentár (illetve annak előkészítő munkálatai) tették ki tulajdonképpen összmunkásságának nagy részét, olyannyira, hogy hat kötetesre tervezett *Opera omnia*-jából is csak ez a négy kötet jelent meg 1627–1630 között.⁵⁰ Harpprecht egy nagyhírű württembergi jogász dinasztia ősatyjának tekinthető.

Harpprecht *Collegium Institutionuma*

Annak, hogy Harpprecht is szervezett *collegium disputatoriumot*, sokáig csak a megvédett vitatkozások két kötetben, azon melegében kiadott gyűjteményéből volt ismert.⁵¹ Egy frissen előkerült egylapos nyomtatvány⁵² azonban lehetőséget kínál a *disputatiók* keletkezési körülményeinek jobb megismerésére, és ezáltal új megvilágításba helyezi Erhard Artner jogi tanulmányait is.

---

⁴⁸ Söllner: i. m., 177.

⁴⁹ Stintzing: i. m., 690.

⁵⁰ A kiadó a jelentős soproni kapcsolatokkal is rendelkező Eberhard Wild volt, aki a háborús viszonyokkal magyarázta a két utolsó kötet elmaradását. A későbbi kiadások (Frankfurt am Main 1658 és 1708, Lausanne 1748 és Genf 1765) is csak az első négy kötetet tartalmazták. Vö. W. Scholz: i. m. 83. Wildre vö. Németh Noémi, Schaffer Andrea: Adalékok a tübingeni heterodoxia nyugat-magyarországi kapcsolataihoz az 1620-as években. Magyar Könyvszemle 112 (1996), 223–233.

⁵¹ Johannis Harpprechtii, U.I.D. *Ad quatuor augustissimi Principis Iustiniani Institutionum libros, Disputationum, Quae Commentariorum vice fungi poterunt; In Inclyta Tubingensi Academia, Studiosae Iuventutis Exercendae causa propositarum: Pars prior: Complectens Disputationes XXXII. quarum Elenchus post Praefationem exhibetur*, Tubingae, e chalcographia Celliana. Anno 1605. – VD17 1:012956W; Johannis Harpprechtii, U.I.D. *Ad quatuor augustissimi Principis Iustiniani Institutionum libros, Disputationum, Quae Commentariorum vice fungi poterunt; In Inclyta Tubingensi Academia, Studiosae Iuventutis Exercendae causa propositarum: Pars Posterior: Continens itidem Disputationes XXXII. quarum Elenchus Praefationi est subiunctus*, Tubingae, e chalcographia Celliana, anno 1606. – VD17 1:012979G. A két kötet a wolffenbütteli Herzog August-Bibliothek állományából volt ismert. Újabbán ismert lett egy példány Staatsbibliothek zu Berlin/Preußischer Kulturbesitz állományából is, ami nem teljesen azonos a wolffenbüttelivel.

⁵² *Statuta Collegii Privati Institutivum, Divino Auspicio Feliciter Inchoati, Die V. Ianuarii, Anno Reparatae Per Christum Salvitis, 1605. Praeside Clarissimo Consultissimoque Viro: Dn. Iohanni Harpprechtio, U. J. D. & Professore in inclyta Tubingensi Academia Ordinario*. – VD17 12:131377P. Egyetlen ismert példánya a Bayerische Staatsbibliothek-ban található.

Az említett „Einblatt” három részből áll. Először a Harpprecht által szervezett *Collegium Privatum Institutionum* 24 pontba foglalt rendtartását (*Statuta I.*) olvashatjuk; másodsorban egy témakatalógust találunk, ami a jusztiniánuszi *Institutiók* rendszerét követve sorolja fel a „diákkörben” megvitatni szándékolt vitatkozások tervezett témáit (*Materiae Disputationum, Ex Quattor Institutionum Imperialium Libris depromptae*); végül a *collegium* résztvevőinek névsora következik (*Nomina Collegarum*).

1. A *statutum collegii*⁵³ archaikus jogi parancsolómódban fogalmazza meg előírásait. A rendtartás szerint csak azok lehetnek a *collegium* tagjai, akik aláírásukkal magukra kötelezőnek ismerik el a *statutumokat*. A *collegium* tagjainak száma nem haladhatja meg a 14 főt.⁵⁴

A vitatkozások témáit sorshúzással kell kiosztani a tagok között, azonban szükség esetén a *praeses* is beleszólhat a feladatok meghatározásába. A *respondensek* kötelesek jó előre bemutatni a *praeses*nek a maguk által megfogalmazott téziseket. Ha hallgató nem képes maga megírni, akkor ezt a feladatot az elnöknek kell magára vállalnia. A *respondens*nek gondoskodnia kell a nyomtatott tézisek társaihoz való eljuttatásáról, ami egyúttal meghívóként is szolgál.⁵⁵ Egyetlen vitaalkalmat sem lehet elhalasztani, s a távollét is csak indokolt esetben lehetséges. A fentebbi rendelkezések megsértőinek fél arany büntetést kell fizetniük.

Az elnöknek minden lehetséges eszközzel támogatnia kell a *respondenseket* és mindent meg kell tennie, ami a hallgatóknak előnyére szolgál. A foglalkozásokat szombati napokon a délelőtti hetedik órában kell kezdeni, de az elnök más napot is kijelölhet a vitatkozásra.

Aki elkésik annak egy *bacius* büntetést kell fizetnie. A távolmaradók, ha nem adják jogszerű okát mulasztásuknak, hat *bacius* bírságot tartoznak fizetni.⁵⁶

A ugyanazok a szabályok vonatkoznak az *opponensekre* is, mint a *respondensekre*. Az *opponens* feladata, hogy először egyenként bírálja a tézisekbe foglalt állításokat sorba szedve saját ellenérveit, majd ha marad még rá ideje,

---

⁵³ Ahsmann nem ismeri a harpprecht *Collegium Institutionum* alapszabályát. A 16–17. század fordulójáról az általa ismertetett több leideni nyomtatott *statuta collegii* mellett csak franekeri, kölni és erfurti példát hoz, bár feltételezi, hogy más német egyetemeken is fogalmaztak meg regulákat, és ki is nyomtatták azokat. Ezeket azonban ő nem kutatta. Vö. Ahsmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 266. Más tudósok is abból indulnak ki, hogy szokás volt a *collegia disputatoria* számára saját szabályzatot alkotni. Vö. Werner Kundert: *Katalog der Helmstedter juristischen Disputationen Programme und Reden 1574–1810*, Wiesbaden, 1984. 159. 14. lj.

⁵⁴ Más jogi karokon is korlátozva volt a *collegák* száma (Leidenben pl. 12 és 16 főben). Tübingenben nem szabályozza rendtartás, hogy milyen előfeltételek teljesítésével lehet bekerülni a *collegiumba*, nincs szó esküről és felvételi illetékről sem, ami más helyeken szokásos volt. Vö. Ahsmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 262–263.

⁵⁵ Tübingenben nem volt meghatározva a tézisek minimális és maximális száma, míg máshol találunk példákat ilyen korlátozásokra (Leidenben 12–20 tézis a maximum). Míg pl. Leidenben szabályozták az *allegatiók* formáját, az idézés módját és szabályait, Harpprechték nem kötötték meg a tézisek megfogalmazóinak kezét, elegendő volt az egymásnak átadott tapasztalat. Vö. Ahsmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 263.

⁵⁶ Állandó előírás a máshol született *statutumokban* is.

egyes részletkérdésekbe is belebocsátkozhat bírálata során.⁵⁷ A foglalkozásokon fegyelmet kell tartani, nem szabad lármázni, egymást zavarni, illetve szidalmazni. Ha a *respondens* állításait ellenfele alappal megingatja, akkor azt újra már nem használhatja fel érvelésében. Ügyelnie kell továbbá, hogy a törvényhelyeket pontosan idézze.⁵⁸ A két utóbbi előírás megsértőjének két baciús bírságot kell fizetnie.

Mindaz, ami a foglalkozásokon (*inter disputandum aut consultandum*) elhangzik, a négy fal között kell maradjon. Az ez ellen vétők egy forint büntetést fizetnek. A *respondensek* a *disputatio* befejezése után két forintot ajánlanak fel az elnöknek kötelei tiszteletük jeléül. Az a hallgató, aki valamely jogos ok miatt hagyja el a *collegiumot*, amellet, hogy minden adósságát meg kell fizetnie, a kincstárnak (*fiscus*) is adnia kell egy forintot. A kilépő hallgató helyére fel lehet venni egy másikat.

A kincstáros feladata, hogy a hibázókat jóhiszeműen megbüntesse, a tartozásokat behajtsa és a befolyt összeget híven megőrizze.⁵⁹ A bírságok behajtására havonta kerül sor, amikor a *statutumok* is felolvasásra kerülnek. Aki az adott hónapra eső tartozását nem törleszteni, a *duplum* megfizetését kockáztatja. Ugyancsak kétszeres büntetést köteles megfizetni az, aki vétve az előírások ellen nem hajlandó alávetni magát a szankcióknak és megsértődik a jogos büntetésen. Ebben az esetben az elnöknek is a sarkára kell állnia.⁶⁰ Végül, ha foglalkozásokkal elérték a kitűzött céljukat („*disputationibus omnibus ad exoptatum finem perductis et discussis*”) az összegyűlt pénzt hasznosan kell elkölteni az elnök és a *collegiák* közös döntése alapján.

2. A programban 64 *disputatiót* terveztek,⁶¹ és ezek meg is valósultak a párhuzamosan kiadott két kötet tanúsága szerint.⁶² Az első foglalkozásra 1605. január 5-én került sor és erről a napról datálódik a *statutum* is. Az utolsó biztos időpont, amelyen vitatkozást tartottak 1606. május 7.⁶³ A foglalkozások általában hetente kerültek megrendezésre, nem minden esetben a hét ugyanazon napján, de többségében nem szombatonként, mint azt a *statuta* előírta, hanem keddenként. Voltak kéthetes intervallumok is, de hosszabb szünet csak 1605 őszén adódott,

---

⁵⁷ Ellentétben pl. a Leidenből ismert előírásokkal Tübingenben nem volt meghatározva az egyes *disputatióknál* fellépő *opponensek* száma és a bírálatra rendelkezésre álló idő (Leidenben 4-6 *opponens* legfeljebb egyenként 30 percet kapott). Vö. Ahmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 264.

⁵⁸ Hasonló előírások léteztek máshol is. Vö. Ahmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 264.

⁵⁹ Leidenben egy hallgató mint *praetor* vezette a *collegiumot*, akinek munkáját két hallgatói *assessor* segítette. Kölnben (*Collegium iuridicum* 1589) a hallgatóknak még nagyobb szerepe volt a *collegium* irányításában: egy *dictator* mellett egy *fiscalis* és három *senior* irányította a *collegiumot*, ők vezették az üléseket, a professzornak csak bizonyos ellenőrző szerep jutott. Vö. Ahmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 264. és 267.

⁶⁰ Leidenben a *praetor* kezelte a pénztárat. Itt is *duplumot* kockáztatott az, aki nem fizette meg a rá kirótt büntetést. Vö. Ahmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 264.

⁶¹ Az *Institutiók* négy könyve közötti megosztás: 8, 22, 17, 17 *disputatio*. Tematikailag pedig az alábbi felosztást figyelhetjük meg: személyi jog – 8; dologi jog – 11; öröklési jog – 13; kötelmi jog – 20; eljárásjog – 6; büntetőjog – 6;

⁶² Mindössze két *disputatio* hiányzik a gyűjtemény két kötetéből (az első kötet 3. és 19. *disputatiója*).

⁶³ Az utolsó öt vitatkozás közül ez a harmadik. Sem a sorszámában előtte lévő, sem az utána következő két-két vitatkozás dátuma nem ismert.

midőn (szeptember 23. és november 2. között) csaknem 5 hétig nem került sor vitatkozásra.

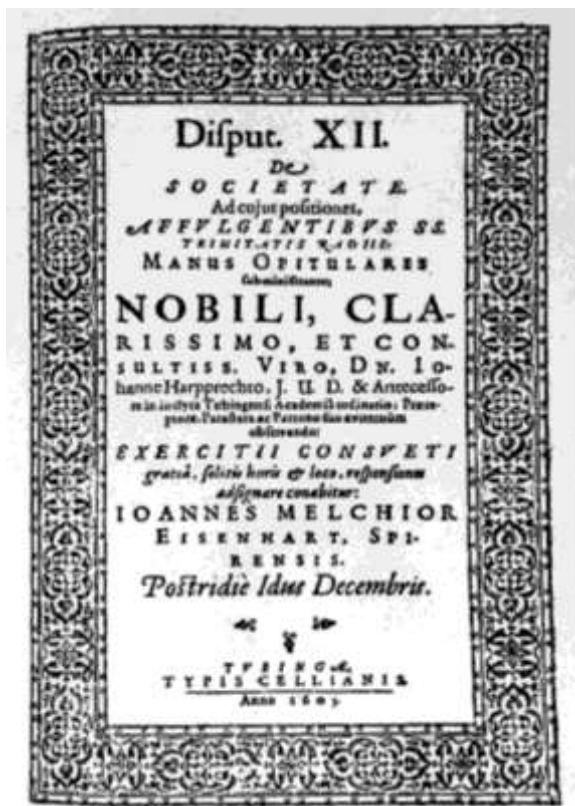
3. A *collegium*nak a *statutum*-lap szerint tizennégy tagja volt, s három kivételével valóban ők védték meg a téziseket. A *statutumot* aláírók Erhard Artner kivételével a birodalomból származtak (főleg württembergiek), többen közülük nemesi származásúak voltak.⁶⁴

Artner mellett jelenleg csak további négy *collegistáról* tudunk többet a nevüknél. Jellemző módon valamennyien tübingeni professzor-családból jöttek.⁶⁵ A huszonhárom éves Artner és két magisteri címmel rendelkező, – valószínűleg idősebb – hallgató mellett egészen fiatal tanoncok is tagjai lehettek a *collegium*nak. Egy-egy hallgatóra általában három-négy havonta került sor (Artnernél például 3-4 hónap telt el vitatkozásai között). Csak egészen kivételesen esett ennél gyakrabban a respondeálás terhe egy-egy hallgatóra (Jacob Schütznék kétszer is alig egy hónap múltán kellett újra „ringbe szállnia”). Egy *collega* 7, ketten 6, öten 5, ketten 4, hárman 2, egy pedig 1 *disputatiót* védett. A három nem *collegista* által védett *disputatio* két hallgató között oszlott meg.

---

⁶⁴ Kítűnik közöttük egy pomerániai nemes (Joachim a Below, Dn. Herditarius in Selleke et Peest, & Eq. Pomeranus) aki maga, vagy akinek hasonló nevű apja finanszírozhatta (legalább részben) a kétkötetes *disputatio*-gyűjtemény kiadását, hiszen Harpprecht mindkét kötetet neki ajánlotta.

⁶⁵ Jacob és Georg Schütz például Johann Harpprecht mostohafiai voltak. Anyjuk – Jacob Andreä teológia professzor és egyetemi kancellár Maria nevű lánya – elvesztvén lelkész első férjét 1590-ben ment férjhez Harpprechthez. A két Schütz is 1599-ben iratkozott be Tübingenbe (Jacob ekkor mindössze tizenkét éves). 1604 márciusában *baccalaureus artium* címet szereztek, s az év novemberében iratkoztak be a jogi karra. Jacob 1608-tól tíz éven át peregrinált, és csak 1619-ben lett Tübingenben *dr. juris*. Később frankfurti ügyvéd és *syndicus* lett. Testvéréről, a talán idősebb Georgról az említettnél többet nem tudunk. Vö. Die Matrikeln der Universität Tübingen, I.: Die Matrikeln von 1477–1600, hg. Heinrich Hermelink, Stuttgart, 1906, 751; Andreas Deppermann: Johann Jakob Schütz und die Anfänge des Pietismus. Tübingen, 2002, 36–37; Scholz: i. m., 18; Johann Georg Halbritter – a jogászprofesszor Johann Halbritter fia – 1605-ben még éppen csak 14 éves, volt. 1615-ben lett jogi doktor Tübingenben, később regensburgi tanácsos és ügyvéd. Vö. Allgemeine Deutsche Biographie, 10, Leipzig, 1879, 404–405; Johannes Georgius Sigwart, egy tübingeni teológia-professzor fia volt, későbbi pályafutása nem ismert. Apjára vö. Allgemeine Deutsche Biographie, 34, Leipzig, 1892, 305–306.

Johannes Melchior Eisenhart *disputatiója* Johann Harpprecht professzor vezetésével, Tübingen, 1605.

Artnér *disputatiói* a collegium vitairatai között

Harpprecht *Institutio-collegium*ának valamennyi *disputatiója* azonos formai elemeket mutat és a jogi *disputatiók* egy, akkor viszonylag fejlett változatát képviseli. A jogi vitatézisek még a 16. század második felében is egyszerű, tömör kijelentő mondatként lettek megfogalmazva, és nem kapcsolódott hozzájuk semmiféle utalás a vélekedés forrására, vagyis nem hivatkoztak az állítás kapcsán irodalomra (*theses nuda*). Általában rövid, egyszerű vagy bővített mondatokról volt tehát szó, melyek sokszor bizonyos mértékig széttöredezetté tették gondolatmenetet. Igaz, hogy az egyes állításokról adott esetben jól lehetett vitatkozni.

A 16. század utolsó harmadában azonban megjelent az igény, hogy mind a vitatkozások résztvevői, mind a hallgatók s az esetleges olvasók számára is megkönnyítsék a tézisek feldolgozását. Ezért már az előre kinyomtatott szövegben bizonyos indokolást adtak, magyarázatokat fűztek az egyes tételekhez.

Ezáltal magát a szóbeli aktust is megszabadították a forráshelyek és irodalmi utalások felsorolásának terhétől, s több idő maradhatott az érdemi vitára. A téziseket az utalások mintegy „felöltöztették”, innen származott az elnevezés: *theses vestitae*. Ez a felöltöztetés két formában valósult meg az idők folyamán: eleinte az egész tézisre illetve az egyes szavakra vonatkoztak a „jegyzetek”, megokolások, szigorú értelemben vett forrásmegjelölések formájában (*allegaciones*), míg egy későbbi lépésben egy magasabb szintű indoklási, jegyzetelési módszer alakult ki. Ekkor már a szerző véleményét a „jegyzetekben” fejtette ki, ott vetette össze a rendelkezésre álló forrásokat, és foglalt állást az egyes érvek között. Ezzel az *apparatus* mikrotanulmányokká lett, melyben a fontos, a szerző által kiérlelt, vagy másoktól átvett gondolatok jelentek meg. Ugyanakkor az eredeti tézis már csak az alkalmat adta a „jegyzetbeli” gondolatok kifejtéséhez, csupán mint *summarium*, tehát összefoglalás kapott szerepet. A tudományos vita ekkor már az *apparatus*ban folyt. Erhard Artner és társai *disputatiói* kivétel nélkül ezen utóbbi módszerrel és formában készültek.

Bár a címlapok megfogalmazásának barokkos finomságai mögött rejlő esetleges többlet információkat ma már nem igazán értelmezhetjük, a címlapok túlnyomó többségéből egyértelműen kiderül a foglalkozások célja: a *collegák* tapasztalatokat szereztek, magánkörben, vagy nyilvánosan gyakoroltak, a későbbi vizsgavitatózásra (*disputatio pro gradu*) készültek a másfél év folyamán⁶⁶ az előre meghatározott terv szerint.

Az Erhard Artner nevéhez köthető vitatkozások is szigorúan beilleszkedtek a programba. A foglalkozásokon elhangzottakról csak a nyomtatott szövegből lehet információnk, ezért ezeket ismertetjük alább, emlékeztetve arra, hogy a nyomtatott füzetecskék csak alapját képezték a vitatkozásoknak, s a szóbeli aktuson az *opponenseknek* legalább olyan fontos szerepe volt, mint a *respondensnek*.

Erhard először 1605. február 20-án lépett társai elé a gondnokságról szóló tézisekkel (*Disputatio VIII. De cura sive curatione*). A tíz oldalas, 20 tézist felölelő vitáit a gondnokságnak a római jog forrásaiban fellelhető szabályait veszi sorra: a gondnokság fajtái (törvényes és hatósági) mellett annak legfontosabb eseteit veszi számba a munka. Szól a gondnok vagyongazdálkodásával kapcsolatos szabályokról és utal arra, hogy (a jusztiniánuszi joghoz hasonlóan) saját korában nincsenek már élesen megkülönböztetve a gondnokra és a gyámra vonatkozó

---

⁶⁶ Az ismert 62 *disputatio* közül szinte valamennyinél utalás történik a gyakorlási célra: „*exercitii gratia...*, *exercitationis ordinariae gratia...*, *publici exercitii gratia...*, *consvetae exercitationis gratia...*, *privati exercitii gratia...*, *privatae et consvetae exercitationis ergo pro virium tenuitate, aetatisque modulo tueri...*”. Talán több mint pusztán gyakorlásra utalhat egy-két „*privatae diquisitionis gratia...*, *ordinarie diquisitionis causa...*” megfogalmazás. Feltűnő, hogy a kifejezett gyakorló célra utaló címlapok közül az egyik kivétel éppen Artner utolsó vitatkozása jelenti: lehet azonban, hogy az „*examine submittit, cuiusque defensionem... in se suscipiet*” megfogalmazás szintén nem jelent többlet, mint gyakorlást, de ma – információk híján – már nem rekonstruálhatjuk az *exercitatio-examen-diquisitionis* fogalmak közötti esetleges jelentésbeli árnyalatokat.

előírások, számos analógia figyelhető meg a két intézmény között.⁶⁷ Az appendixként felvetett kérdés (valószínűleg ezt részletesebben is megvitatták a foglalkozáson) szintén már a gyámságra vonatkozik.

Három hónappal később, május 18-án a végrendeletekről vitakozott (*Disp. XX. De testamentis ordinandis: de militari testamento: et de iis, quibus non est permissum facere testamentum*). Az, hogy a mindössze 17 tézist 22 oldalon fejt ki a vitairat, mutatja, hogy az egyes állításokhoz fűzött magyarázatok ebben a *disputatió*ban jóval terjedelmesebbek, mint az előbbi esetben. Van olyan tézis, ahol a magyarázatban több mint négy oldalon keresztül ütköznek az irodalmi álláspontok. A tézisek a kései római jog végrendelkezési formáit és az azokhoz kapcsolódó formai követelményeket tárgyalják. Részletesen elemzi, hogy kik kerülhetnek be (a római tradícióknak megfelelően magas számú) hét végrendeleti tanú közé, illetve kiknek van megtiltva a végrendelkezés.⁶⁸ A vitairat utolsó tézisében ismét jó vitalapot képező kérdések vannak feltéve, melyek alkalmas alapot képeztek a nézőpontok ütköztetésére.

Nem telt bele ismét három hónap, midőn Erhard augusztus 10-én ismét egy öröklési jogi témával lépett fel (*Disp. XXXII. De bonorum possessionibus*). Az ez alkalommal kiosztott *quarto*-füzetecske egy kifejezetten ókori jogintézményt tárgyalt (13 oldalon, mindössze 16 tézisben). A vitairatban viszonylag kevés szerzőre történik hivatkozás: ez is azt mutatja, hogy ez az intézmény (bizonyos egyedi eseteket kivéve) elveszítette aktualitását.⁶⁹ Ennek ellenére, mint a Kr.u. 6. század még létező jogintézménye fontos részét képezte jusztiniánuszi *Institutiók* öröklési jogának, és ezáltal a középkortól az egyetemi tananyagnak is.⁷⁰ A téma kiválóan alkalmas volt a joghallgatók azon érzékének fejlesztésére, hogy különböztetni tudjanak a jogszabályok különböző történeti rétegei között az alkalmazandó jog megállapítása érdekében.

1605. karácsonya előtt néhány nappal, december 21-én egy az előzőnél jóval fontosabb jogintézmény került terítékre Artner közreműködésével (*Disputat. XI. De emphyteusi*). Ugyanis nagy gazdasági jelentősége miatt a kései római jog egyik fontos dologi jogi intézménye volt az ún. örökhaszonbérlet, amely egy mezőgazdasági ingatlan hosszú időre való bérbeadása révén szinte a tulajdonossal egyenrangú jogi helyzetet biztosított a jogosított számára. A jusztiniánuszi jogban végleges formát elnyert intézmény a középkorban és kora újkorban az egyik alkalmas jogintézmény volt a hűbéri viszonyok egy részének

---

⁶⁷ A korabeli felfogásra vö. Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht 1500 bis 1800: Älteres gemeines Recht*, München, 1985, 255–260.

⁶⁸ Coing: *Europäisches Privatrecht*, i. m., 564–570.

⁶⁹ A *bonorum possessio* a római öröklési jog sajátos intézménye: a jogszolgáltatási hatalommal felruházott köztársasági *magistratus* és császárkori hivatalnok *praetor* sajátos szerepet kapott az öröklés általa kialakított szabályainak alkalmazása során, mivel kérelemre a hagyaték birtokába utalhatott végrendeleti és törvényes örökösöket.

⁷⁰ Coing: *Europäisches Privatrecht*, i. m., 622.

„tudós jogi” megragadására, és a korabeli igények szerinti szabályozására.⁷¹ Az Artner által respondeált vitairatok közül ez a legterjedelmesebb (28 oldal, 21 tézis), és elegendő teret biztosít az intézmény alapos elemzésére. Az egyházi és világi (közösségi és magán) ingatlanok örökhaszonbérletének megkülönböztetése után, az alapító-szerződés megkötésének szabályai, illetve az örökhaszon-bérlő jogai és kötelezettségei kerülnek részletes elemzésre rendkívül széles jogforrási és irodalmi bázison. Több, a szakirodalomban vitatott kérdésben való állásfoglalás is fellelhető a tézisekben. A vitairat végén egy *additio feudalis* a témához csak közvetve kapcsolódó kérdést vet fel: vajon a vazallusnak személyesen kell-e hűbérbe vennie a földet, vagy képviseltetheti-e magát?

Újabb negyed év múltával, 1606. március 22-én Artner utolsó védekezését a perbeli biztosítékok témakörében teljesítette (*Disput. XXIII. De satisfactionibus*). A 14 oldalon és tézisben megfogalmazott állítások azokat a korabeli perjogban is fontos eseteket veszik számba, midőn a peres felek valamelyikének bírság-ígéretet kell tennie ellenfele valamely jogos érdekének biztosítása céljából. Ha valamelyik fél nevében harmadik személy (képviselő) lép fel, akkor pl. biztosítékot kell adni. Az alperes a percselekményeknél való megjelenését biztosíthatja óvadékkal, illetve azt, hogy a bíró ítéletének eleget tesz majd, valamint tartózkodik a rosszhiszemű magatartástól. A tézisekhez itt is egy *parergon feudisticum* társul, ami a vazallusi hűség megsértésével kapcsolatban vet fel egy vitára igencsak alkalmas kérdést.

Sajnos a nyomtatványok nem adnak tájékoztatást arról, hogy Artner hányszor lépett fel opponensként a *collegium* tevékenységének másfél évében. Ha azt feltételezzük, hogy egy-egy alkalommal legalább két bíráló lépett fel a válaszolóval szemben, akkor abból indulhatunk ki, hogy az ötszöri respondensség mellett Artner legalább kétszer annyi esetben bírálta társai téziseit. S – mint azt a *statuta collegii* előírásai igazolják – alkalmanként ez nem jelentett sokkal kevesebb felkészülést és munkát, mint a saját álláspont megvédése. Ezzel számot vetve nyugodtan kijelenthető, hogy valóban intenzív tanulással telt el a Harpprecht keze alatt eltöltött másfél év, és hazai kortársai között is⁷² ritka módszertani és tételes tudásbeli felkészültséget biztosított Erhard Artner számára.

Artner *disputatiói*?

Ma már nem foglalhatunk biztosan állást abban a kérdésben, hogy kinek a „szellemi terméke” is volt egy-egy nyomtatásban megjelent korai újkori jogi

⁷¹ Coing: *Europäisches Privatrecht*, i. m., 367–369.

⁷² Johannes Melczér Eperjesről 1595-ben négy, a szintén eperjesi Daniel Fabinus 1603-ban ugyancsak négy *disputatiót* védett meg a strasbourgi *Illustre Gymnasium* jogi kurzusán a híres humanista, Dionysius Gothofredus által megrendezett vitakörök keretében. Vö. Szabó Béla: Dionysius Gothofredus magyarországi tanítványai Strasbourgban. In: Dum spiro doceo: Huszti Vilmos Emlékkönyv, szerk. Sály Pál – Szabó Béla, Miskolc, 2000, 191–229.

disputatio. Nincsenek biztos támpontok, mert az eddigi kutatás minden ezzel kapcsolatos állításnak az ellenkezőjére is hozott bizonyítékot.⁷³ Így van ez Erhard Artner esetében is. Az, hogy eddig Artner *disputatio*iról beszéltünk, csak az egyszerűbb fogalmazás miatt volt.

A korabeli közvélemény a *praeses*, az elnöklő professzor munkájának termékét látta a *disputatio*okban. A tézisek által képviselt nézetekért ő viselte a tudományos és politikai felelősséget még akkor is, ha sem a téma, sem a megfogalmazás nem tőle származott. A tudományos külvilág a *praeses* neve alatt tartotta számon a dolgozatokat. Ő felvehette azokat saját műveibe vagy az irányításával védett *disputatio*ókból saját neve alatt összeállítás adhatott ki, megjelölve a *respondens*ek nevét is. Még ha *disputatio* tényleges szerzője a *respondens* volt is, a korabeli felfogás szerint *praeses* mögé rendeltsége nem volt hátrányos számára. Neve az elnöklő professzor tekintélyétől támogatva bekerült a tudományos életbe, ő is osztozott a *praeses* dicsőségében. Mindenképpen a *praeses* túlsúlyát kell tehát megállapítanunk, s ezt a túlsúlyt a külvilággal szembeni felelősség hordozása akkor is magyarázza, ha a szellemi munkában az övé esetenként csak a kisebbik rész volt.⁷⁴

Mindezeket figyelembe véve is, azt az álláspontot kell azonban képviselnünk, hogy a *disputatio*ók jellegüknél fogva egy közösségi munka termékei voltak, vagyis egyetlen esetben sem valószínűsíthető, hogy a ránk maradt irathoz kizárólag csak az egyik félnek volt köze. Természetesen sok szempontból fontos lehet annak megállapítása – amennyiben ez egyáltalán lehetséges –, hogy melyikük milyen részt vállalt a munkából (témaválasztás, megfogalmazás, korrektúra, cenzúra). És éppen Erhard Artner *disputatio*ói esetében talán lehetünk olyan bátrak, hogy – kísérletképpen – bizonyos tényeket mégis felvonultathassunk az öt vitatkozás „szerzőségével” kapcsolatban.

*Institutio-collegiuma disputatio*óinak gyűjteménye második kötetének 1606-os kiadásában Harpprecht a magáénak mondja valamennyi *disputatio*ót („... *illam Disputationum mearum Juridicarum [quarum triginta duas studiosa nostra] Inventuti vsui et exercitio tum destinaveram] partem*”...). Mint láttuk a kor szokása szerint ezt joggal tehette. De ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy heti-kétheti rendszerességgel le tudott tenni egy-egy teljes mértékben saját szövegezésű vitairatot hallgatói asztalára. Ez annak ellenére megsüvegezendő teljesítmény lenne, hogy Harpprecht ekkor már tizenkét éve katedrán volt.

Rendelkezésünkre áll azonban egy a fentivel ellentétes „nyilatkozat” is. Erhard Artner legelső *disputatio*ójához ajánlást is fűzött.⁷⁵ Bár jelen kérdésünk

⁷³ Ahsmann: *Collegia und Kolleg: Der juristische Unterricht...*, i. m. 236–237.

⁷⁴ Schubart-Fikentscher: i. m., 96–97.; Georg Kaufmann: *Zur Geschichte der academischen Grade und Disputationen*, *Centralblatt für Bibliothekswesen* 11(1894), 222.; A korabeli könyvtári gyakorlatra, mely szintén a *praesest* helyezte előtérbe vö. Allweis: i. m., 18.

⁷⁵ Az ajánlás a VD17 1:012956W által bemutatott, a Staatsbibliothek zu Berlin/Preußischer Kulturbesitzből származó nyomtatványban tűnik fel, melyet azonban a rendelkezésemre álló, a wolfenbütteli könyvtárból

tekintetében ez most másodlagos lehet, az ajánlásban megemlíttet személyek valamennyien Artner soproni támogatói: 1. Johannes Buecher, aki nem más, mint Artner mostohaapja, korábban maga is tübingeni peregrinus volt. 1605-ben belső tanácsos volt, majd városbíró és polgármester is lett.⁷⁶ 2. Marcus Fautor, belső tanácsos, korábbi városbíró.⁷⁷ 3. Jacobus Wagner, belső tanácsos, a későbbiekben városbíró, Erhard Artner sógora, Magdolna nevű lánytestvére férje.⁷⁸ A szokásos mély tiszteletet kifejező jelzők mellett Artner egy rövid versecskét is költ támogatói jóindulatát megnyerendő:

„*Nemo, Viri, vertet vitio, modo sit mihi Iudex
Aequus, quod vobis haec monumenta dico.
Exigit officium, tandem Pietatis vt edam
Signa mea, quoquo testificata modo.
Hasque Theses scribam, merito quos semper honore
Prosequor, obseruo, perpetuoque colo.
Viuite felices, placidoque capissite vultu,
Haec mea, quae vobis nunc, monumenta, dico.*”

A barokkos ujjgyakorlat szövege számunkra most annyiban lehet fontos, hogy abban Artner kétszer is arra utal, hogy a téziseket a sajátjának tartja („*signa pietatis meae edam*”, „*hasque theses scribam*”). Ez még – a szellemi termékekhez való korabeli viszonyulást ismerve – természetesen nem jelenti bizonyosan, hogy valóban Artner fogalmazta meg a téziseket (ennél és további *disputatiói* esetén), de mindenképpen mutatja, hogy azt sajátjának érezte, és büszke volt *respondensi* működésére.

Tovább menve, meg kell említenünk, hogy a *praeses* szerzősége mellett gyakran felmerülő érv, hogy a hallgatók mögött sok esetben nem állt elég tanulmányi idő ahhoz, hogy oly mértékben önállóan elmélyedjenek az irodalomban, amilyen elmélyülést az egyes, jobban kidolgozott *disputatiók* mutatnak. Erhardunk esetében az aggály, hogy nem volt elég ideje a szöveg kidolgozására, talán nem merül fel, hiszen 1605 elején már több éves tübingeni tartózkodás volt a háta mögött. Igaz nem tudjuk, hogy az addig eltelt hatodfél év hogyan oszlott meg alapozó és jogi tanulmányai között, de feltételezhetjük, hogy a vitatkozásokhoz szükséges retorikai ismeretek és készségek megszerzése mellett ezen idő alatt elsajátíthatta gondolatai papírra vetésének, érvei

---

származó másolat nem hoz. Nem ismert, hogy Artner a többi *disputatióját* ajánlotta e valakiknek, de inkább azt vélelmezhetjük, hogy nem. Csakúgy feltételezhetjük, hogy a többi *respondens* sem élt az ajánlás lehetőségével, vagy azok (egy kivételével) tendenciózusan kimaradtak a wolfenbütteli változat két kötetéből.

⁷⁶ Johann Bücher 1592 előtt, tehát még Erhard gyerekkorában vette el Artner megözvegyült anyját. Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 184. Lehet, hogy az Artner fiúknak ő adta az ötletet a tübingeni tanulmányokhoz, hiszen Bücher maga is tanult Württembergben. A bejegyzés 1579. nov. 20-áról: Johannes Buchler Austriacus. Vö. Die Matrikeln der Universität Tübingen, i. m., 582.

⁷⁷ Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 414.

⁷⁸ Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 915.

alátámasztásának módszertanát is, és hozzájuthatott ahhoz a szakirodalomhoz, melyre a *disputatió*kban hivatkozott/hivatkoztak.

A szakirodalomnál maradva megállapíthatjuk, hogy az Artner által respondeált vitairatokban a jusztiniánuszi források (*Institutiones, Digesta, Codex, Novellae*) mellett mintegy 110 jogi szerzőre történik hivatkozás. Ezek között felvonulnak a kort megelőző négy évszázad legfontosabb jogtudósai: a középkori glosszátorok és kommentátorok legjelesebb itáliai és „transzalpin” képviselői; a 16. század jogi humanizmusának legjelentősebb alakjai (franciák, németek, németalföldiek); a spanyol késő-skolasztika jogászai; és a 16. század második felének legjelesebb német egyetemi professzorai és irodalmi tevékenységet is kifejtő gyakorló jogászai, a korai kameralisták és az *usus modernus pandectarum* irányzatának legkorábbi képviselői.⁷⁹ Az egyes részletkérdésekben kisebb jelentőségű (ma már elfeledett) szerzők művei is citálásra kerülnek. A korabeli módszereknek megfelelően a teljességre való törekvés figyelhető meg a tézisek *apparatus*ában.

Összehasonlítva a szövegek stílusjegyeit, az egyes *disputatió*kban feldolgozott irodalmat, Harpprecht, mint hivatkozott szerző megjelenését és megjelenítését, valószínűsíthetjük, hogy az Artner által respondeált szövegek közül az elsőt mindenképp, az utolsót nagy eséllyel ő is fogalmazta meg. A harmadik esetben ez kevésbé valószínű, míg a maradék két nyomtatvány szövege megfogalmazójának bizton tekinthetjük Harpprecht professzort.

Erhard Artner otthon

Artner Erhard röviddel hazatérése után fontos közfeladatot kapott, hiszen 1610-től Sopron város jegyzői tisztét töltötte be,⁸⁰ mely hivatalt tizenhárom évig viselte.⁸¹ Az ő hivatali idejében, 1615-ben építettek külön szobákat a jegyzőnek a városháza felújítása során.⁸² 1620-ban Bethlen Gábor kinevezte a soproni

---

⁷⁹ Az említett összeurópai jogtudományi korszakokra, különösen a német fejlődésre vö. Paul Koschacker: *Europa und das Römische Recht*, München, 1966.⁴ Franz Wieacker: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen, 1967.⁷ Magyarul Peter Stein: *A római jog Európa történetében*, Budapest, 2005; Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*, Budapest, 2002; Továbbá (a német kameralisztika és *usus modernus* kivételével) Pokol Béla: *Középkori és újkori jogtudomány*. Budapest–Pécs, 2008, 29–93. és 117–138. Valamennyi korszakra rövid áttekintés: Szabó Béla: *Ius commune* hajdan és majdan. In: *Jogbölcseleti előadások*, szerk. Szabó Miklós. Miskolc, 1998, 285–309.

⁸⁰ A jegyző a legmagasabb rangú fizetett tisztségnek számított Sopronban 1625-ig. Később fizetésben és tekintélyben is hátrébb szorult. Vö. Németh János: *A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei*. SSz. 58 (2004), 115.

⁸¹ Németh János szerint csak 1617-ig volt jegyző. Vö. Németh J.: i. m., 109. Payr Sándor szerint azonban egészen 1623-ig ő volt a jegyző. Vö. Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. I., Sopron, 1917, 288. Ez utóbbi adatot erősíti a Turbuly Éva által feltárt egyik irat, ahol 1623-ban Artner még jegyzőként szerepel. Vö. Turbuly Éva: *Soproni történeti források az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában*. SSz. 56 (2002), 381. Mindenesetre utódja az a bécsi származású Johann Andreas Preining lett, aki maga is Tübingenben tanult, és Christoph Besold tanítványaként disputált. Ő – Németh és Payr szerint is – csaknem 15 évig töltötte be a fontos tisztséget. Vö. Uo.

⁸² Kovács József László: *Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein – Faut Márk és Klein Menyhért krónikája: 1526–1616*, Sopron–Eisenstadt, 1995, 95 és 156.

harmincad-hivatalnál ellenőrnek,⁸³ 1623-ban megválasztották belső tanácsosnak. 1618-ban Christoph Lackner polgármesterrel együtt a pozsonyi diétán, 1620-ban a (Bethlen Gábor-féle) besztercebányai országgyűlésen Lacknerrel és a kereskedőcéh tekintélyes tagjával, Jakob Steinnerrel képviselte Sopront.⁸⁴ De részt vett városa képviselőként az 1637/38. évi pozsonyi országgyűlésen is.⁸⁵

Élete utolsó negyedszáz évében többször volt Sopron városbírája (1629/1630–1630/1631, 1633/1634–1634/1635 hivatali éveken) és közel egy évtizedig folyamatosan polgármestere (1635/1636–1643/1644). 1642-ben ő készítette a polgármesteri és városbírói jogarokat.⁸⁶ Erhard Artner neve annyira összeforrott közszereplésével, hogy „civil foglalkozását” ma már nem is ismerjük: nincs adat arról, hogy ügyvédkedett (még kevésbé, hogy orvosként praktizált) volna.

Városát szolgáló jogtudó értelmiségiként kell számon tartanunk. Tanulmányai mellett jogtudását és értelmiségi voltát könyvtára egy részének fennmaradt jegyzéke is igazolja. A halála utáni hagyatéki leltárban fellajstromozott⁸⁷ 237 tételből álló *bibliothecának* csak mintegy tizede köthető Artner jogi műveltségéhez és jogászai tevékenységéhez. Könyvei között elsősorban alapvető jogi ismereteket közvetítő munkákat találunk: a jusztiinianuszi *Institutiók* német parafrázisát és három *Institutio*-kommentárt, melyek a korban az európai jogi irodalom egyik legnépszerűbb műfajának és standard munkáknak voltak tekinthetők.⁸⁸ Érdekes módon tanára, Harpprecht kommentárja nem szerepel ezek között. Emellett a mindennapi jogi tevékenységhez szükséges munkák is képviselve vannak egy latin és egy német nyelvű formuláskönyv,⁸⁹ egy német nyelvű perjogi munka⁹⁰ és egy jogi lexikon és jogi kisokos⁹¹ révén. A legpopulárisabb „politika-tudományi” munkák mellett⁹² néhány aktuális, elsősorban a vallási küzdelmekkel kapcsolatos jogászai szempontból is érdekes könyvet⁹³ birtokolt Artner. A magyar helyi jogot

⁸³ OSZK Kézirattár Oct. Hung. 287. Vö. még Dominkovits Péter: Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János. *Aetas* (2002/2–3), 18–19., aki *contrascribái* kinevezéséről beszél a soproni harmincad-hivatalba.

⁸⁴ Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 32; Udvardi Lakos János: Adatok a soproni Kereskedelmi Testület múltjához, *SSz.* 4 (1940), 340. Steiner fia, Johann maga is Tübingenben (és Strassburgban) tanult jogot és később (1660) Erhard Artner özvegyének férje lett. Házi: Soproni polgárcsaládok, i. m., 868; Gémes: i. m., 38.

⁸⁵ Zsilinszky Mihály: Az 1837/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Bp.*, 1885, 9.

⁸⁶ Cs. K.: Néhány régi városházi emlékünkről. *SSz.* 4 (1940), 371.

⁸⁷ A könyvek kisebb részét nem vették tételes jegyzékbe. Vö. *Lesestoffe in Westungarn I.: Sopron (Ödenburg) 1535–1721*, hrsg. Grill Tibor – Keveházi Katalin – Kovács József László – Monok István – Ötvös Péter – G. Szende Katalin, Szeged, 1994, 170. Terjedelmi okokból a könyvek teljes címléírásától eltekintünk.

⁸⁸ Andreas Perneder (német fordítása), Joachim Mynsinger a Frundeck, Johannes Thomas Freigius, Conrad Wolff kommentárjai. *Az Institutiók korabeli tudományos szerepéről többek között vö. Hans Erich Troje: Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts. In: Uő: Humanistische Jurisprudenz. Studien zur europäischen Rechtswissenschaft unter dem Einfluß des Humanismus.* Goldbach, 1993, 19–44.

⁸⁹ Abraham Saur német episztulás könyve, Knaust latin *Ars notariatusa*.

⁹⁰ Justinus Gobler *Gerichtlicher Proceß-e*, amely szintén tartalmazott okiratformulákat.

⁹¹ Simon Schardius és Balthasar Clammer a korban népszerű munkái.

⁹² Antonio Guevarra latinul és németül, Macchiavelli és egy antimacchiavellista munka németül, valamint Georg Lauterbeck *Regentenkust-ja*.

⁹³ Franciscus Burchardt és Henri Rohan munkái, valamint egy *Cynosura juris canonici* című, mind katolikus, mind evangélikus szempontból érdekes egyházjogi gyűjtemény.

egy tárnokjogi gyűjtemény és Kithonich – akkoriban friss – perjogi munkája képviselte.

Megjegyzendő, hogy Harpprecht *disputatio*-gyűjteménye nem szerepel a címjegyzékben, bár nem kizárható, hogy a jegyzékben feltüntetett két *fasciculus disputatio-num juridicarum* éppen ezt takarta. (Ezekon kívül még három *disputatio-colligatum* szerepel Artner könyvjegyzékében.) Mindenesetre furcsa lenne, ha Artner se az 1605/06-os, se az 1615-ös gyűjteményből ne őrzött volna egy példányt legalább emlékül.

II. Erhard Artnert tanulmányai, szakképzettsége és műveltsége alapján is a soproni értelmiség jeles tagjának tekinthetjük, akik élen jártak Sopron modernnek számító, hatékony és szakszerű városigazgatásának⁹⁴ megteremtésében.

---

⁹⁴ Goda Károly: A városi igazgatás szervezete Sopronban a középkor végén. SSz. 61 (2007), 271.

A kollégiumalapító Dobronoki György pályája

II. Ferdinánd idején hazánkban jelentős teret nyert az ellenreformáció és a katolikus reform, amelyek mozgatórugói a Pázmány Péter vezette főpapság mellett elsősorban a jezsuita rend képviselői voltak. Intézményrendszerük és kollégiumhálózatuk kiépülése a megújuló katolikus egyház térnyerését jelzi. Ennek a folyamatnak egyik fontos, különleges állomása volt a soproni kollégiumalapítás, amelynek sikere jórészt első kinevezett superiorának, Dobronoki Györgynek (1588–1649) volt köszönhető.

Dobronoki azok közé a történelmi személyiségek közé tartozik, akiknek életműve az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel.¹ Feltehetően a Zala megyei Dobronokon nőtt fel; itt ismerhette meg az alsólendvai jezsuita misszió tagjait, illetve annak superiorát, a nagy hatású ténitöt, Vásárhelyi Gergelyt is.² 1607-ben részt vett a zágrábi jezsuita kollégium ünnepélyes megnyitóján, amint azt később a zágrábi és a soproni historia domusokban ő maga jegyezte fel.³ Zágrábi

* Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek, Molnár Antalnak, valamint Dominkovits Péternek és Fazekas Istvánnak, hogy a téma feldolgozása során tanácsaikkal és javaslataikkal segítségemre voltak és munkámat figyelemmel kísérték.

A tanulmány 2. részét 2012. évi 1. számunkban közöljük (A Szerk.)

¹ Tevékenységéről, életpályájáról főképp összefoglaló munkák, lexikonszócikkek, nagyobb monográfiák egyes fejezetei tájékoztatnak. Legutóbb megjelent életrajza: *Mészáros Klára: Dobronoki György. Egy jezsuita a XVII. századból. Jezuit iz 17. stoletja. Lendva, [2004].* (a továbbiakban: Mészáros: Dobronoki). Dobronoki születésének pontos időpontját Holovics Flórián kéziratosa hagyatéka tisztázza, l. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (Budapest), Holovics Flórián hagyatéka, (a továbbiakban: Holovics) 7. köt. 6., 8. Halálzási időpontjáról l. Palkovich, Martinus: [Elogium Georgii Dobronoky.] Egyetemi Könyvtár Kézirattára (Budapest), Ab 141. Epistolae. Elogia defunctorum Societatis Jesu. Tomus V. 258–259. (a továbbiakban: Elogium).

² Vö. Mészáros: Dobronoki, 11–12. A környék birtokosa, az evangélikus Bánffy Kristóf 1608. évi katolizálása után jezsuita ténitöket hívott, akik 1609–1614 működtek birtokain. Az alsólendvai misszió működéséről és Vásárhelyi Gergely tevékenységéről l. *Molnár Antal: Katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003.* 38. és soron következő oldalak, *Holl Béla: Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623). Irodalomtörténeti Közlemények 87 (1983), 150–162., Erdélyi és hódoltság jezsuita missziók I/1. 1609–1616. S. a. r. Balázs Mihály et al. Szeged, 1990. 29.*

³ *Franjo Fancev: Grada za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606–1772). Starine 37. (1934), 1–176., 38. (1937), 181–304.* (a továbbiakban: Fancev: Grada) 5., 21.; *Historia Collegii Soproniensis ab ipsis eiusdem initiis anno 1636 iactis per continuatam diligenter annorum seriem charae posteritati fideliter tradita. Tomus 1., Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriftensammlung, Cod. 14003.* (a továbbiakban: HCS), 28–29. (A soproni historia domus valószínűleg a rend feloszlása után került Bécsbe, mikrofilmen az Országos Széchényi Könyvtárban is kutatható. Létezésére Turbuly Éva is felhívta a figyelmet: *Turbuly Éva: Soproni történeti források az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratrában. SSz. 56 (2002), 377.*)

tanulmányairól egyebet sajnos nem tudunk, de bizonyára megszerezte a felsőfokú továbbtanuláshoz szükséges alapismereteket, mert 1610. október 22-én belépett a jezsuita rendbe, és két évre – a bibliafordító Káldi György novíciusmester vezetése alatt – a brünni újoncház novíciusa lett.⁴

Tanulmányait folytatva 1613–1615 között a grazi bölcsészkarot végezte el, majd 1616-tól három magisterévet töltött a homonnai kollégiumban.⁵ A főúri alapítású, ebben az időszakban dinamikus fejlődésnek induló intézményben megismerte egy újonnan felállított kollégium működését, betekintést nyert a kezdeti nehézségeibe és azok megoldási lehetőségeibe.⁶ Tanítói szolgálata után visszatért Grazba, hogy teológiai tanulmányait megkezdje; itt 1619-ben Wilhelm Lamormaini⁷ rektorsága alatt elvégezte az első évet. Bár az anyakönyvben másodéves teológushallgatóként nem szerepel, a következő tanévet is Grazban tölthette, ugyanis 1621-ből itteni tanítói tevékenységéről van adat.⁸ 1622-ben feltehetően a jezsuiták központi intézményében, a Collegium Romanumban fejezte be teológiai tanulmányait, majd pappá szentelték.⁹

Dobronoki 1623-ban visszatért Grazba, ahol három évre a bölcsészkar tanára lett. Ezalatt egy évfolyamot végigvitt, emellett a diákok előljárójaként, gyóntatójaként és egy évig a Mária-kongregáció prefektusaként tevékenykedett. Közben egyetemi oktatásához kapcsolódó tudományos munkát is végzett; Arisztotelész *Physicájához* írt kommentárt.¹⁰ Az 1625/1626. tanév tavaszi félévében már Bécsben tartózkodott, ahol az egyetem anyakönyvében egy februári és egy májusi bejegyzésben is szerepel mint a bölcsészettudományok

---

⁴ Vö. Mészáros: Dobronoki, 12–13. valamint Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., II. (1601–1640). Coll. et ed. Lukács, Ladislaus. Roma, 1982. (a továbbiakban: Lukács: Catalogi II.) 122. A rendi katalógus visszamenőleg 1611-ben és 1612-ben is bejegyzi Dobronokit mint novíciust, mindkét évben „Ungarus”-ként, 1612-ben az „Alsolyndvanus” megjelöléssel. Mészáros azzal magyarázza, hogy Dobronokit alsólendvainak tekintették a társaságban, hogy feltehetően az alsólendvai misszió ajánlásával érkezett a novíciusházba.

⁵ Vö. Lukács: Catalogi II., 139., 151., 163., illetve 185., 195., 209.

⁶ A homonnai kollégium kezdeteire l. Lukács László – Molnár Antal: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: Molnár Antal: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Budapest, 2009. (a továbbiakban: Lukács – Molnár: A homonnai) 95–116.

⁷ Lukács: Catalogi II., 215. Wilhelm Lamormaini (1570–1648) belga származású jezsuita, 1622-től haláláig Bécsben szolgált, 1623–1624 a bécsi jezsuita kollégium rektora, 1625–1637 II. Ferdinánd gyóntatója. Vö. Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., I. (1551–1600). Coll. et ed. Lukács, Ladislaus. Roma, 1978. (a továbbiakban: Lukács: Catalogi I.) 715. A korszak egyik legjelentősebb jezsuita szerzetese, kiemelkedő politikai befolyása volt. Életéről és diplomáciai-politikai tevékenységéről l. Bireley, Robert: Religion and Politics in the Age of the Counterreformation: Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S. J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill, 1981. (a továbbiakban: Bireley: Religion and Politics).

⁸ Elsőéves teológushallgatóként l. Lukács: Catalogi II., 216. 1620–1621-ben nem szerepel a grazi egyetem anyakönyvében: Lukács: Catalogi II., 227., 236–237. Andritsch, Johann: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). Ein personengeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der Karl-Franzens-Universität in der Jesuitenperiode. Graz, 1965. 257.

⁹ Lukács: Catalogi II., 575. Ugyanebben az évben a grazi egyetem promóciós könyve szerint elnyerte a filozófia doktora címet.

¹⁰ Grazi tisztségeire l. Lukács: Catalogi II., 260., 275., 285. *Commentaria in octo libros Physicorum Aristotelis* című Arisztotelész-kommentárja kéziratban maradt, ma az admonti bencés apátság könyvtárában található Ms 1044 jelzet alatt. Vö. Magyar Katolikus Lexikon II. köt. Szerk. Diós István–Viczián János. Budapest, [1996]. 644. (Viczián János szócikke).

magistere és a teológia doktora.¹¹ Bő másfél évtizednyi tanulás és felkészülés után 1626 nyarán kapta első jelentősebb megbízatását: Győrbe küldték, hogy az ottani jezsuita letelepedést előkészítse.

A győri kollégiumalapítás Dallos Miklós püspök legmaradandóbb tette volt.¹² Az ő elkötelezettségének és kitartásának köszönhetően a székeskáptalannal mint a város földesurával 1626–1629-ig folytatott vita után sikerült a gimnázium számára helyet találni, majd jogi alapításáról is gondoskodni. Az alapítástörténetben Dobronokinak fontos szerep jutott, ami egyúttal saját pályáján is fordulópontot jelentett. Első vezetői megbízatásának célja az volt, hogy két rendtársával együtt megteremtsék a jezsuiták győri működésének feltételeit. 1626 augusztusától egy éven át munkálkodtak a leendő kollégium felállításáért: részt vettek a később a társaságnak átadott piactéri épületek kijelölésében, készültek az újra meg újra elhalasztott tanévkezdésre és megkezdték a rezidencia számára a berendezési és használati tárgyak beszerzését. Emellett fel kellett vállalniuk a konfliktust a letelepedésüket akadályozó kanonokokkal, miközben lelkipásztori és térítőtevékenységet is végeztek. Úgy tűnik, a rendi vezetés éppen a kezdeti nehézségek leküzdésére küldte az első jezsuitákat Győrbe, az iskolakezdésre (1627 novemberére) ugyanis teljesen új tagok érkeztek.

Dobronoki bő egyéves győri tevékenységével bizonyította alkalmasságát, amelyet vezetői is elismertek: ettől kezdve egész életében előjáró maradt. Első rektori megbízatása a zágrábi kollégiumba szólt, ahol 1628–1630 között munkálkodott.¹³ A számára ifjúkorából ismerős intézmény megalapítása óta sokat fejlődött. Mint a horvát területek egyetlen nyilvános gimnáziuma, a kezdeti évek óta 4–600 diák látogatta, 1622-től teológiát is oktattak.¹⁴ A Dobronoki rektorsága idején 15–21 rendtagot számláló kollégium magyarországi viszonylatban igen nagyinak számított.¹⁵ Dobronoki ezért is érezhette kötelességének, hogy az addig hanyagul vezetett historia domust pótolja, és visszamenőleg megírja a rendház

---

¹¹ 1626-ra rendtartományi katalógus nem maradt fenn, a hiány a bécsi egyetemi anyakönyv alapján pótolható. Dobronoki szerepel az 1625/1626. tanév második felévére 1626 februárjában bejegyzett tanárok nevei között, mint „*artium et philosophiae magister, necnon sacrosanctae theologiae doctor, eiusdemque hic in universitate professor ordinarius*” vö. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Közl. *Schrauf Károly*. Budapest, 1902, 359. Szerepel egy 1626. máj. 12-én tartott egyetemi kongregáció résztvevői névsorában is, l. uo., vö. Mészáros: Dobronoki, 16–17. A teológia doktora címet ekkor még valószínűleg nem nyerte el, és csak tévesen tulajdonították neki.

¹² Életére, diplomáciai tevékenységére l. Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai (1618–1626). Kiad. *Frankl Vilmos – Ráth Károly*. Esztergom, 1867. A győri jezsuita kollégium alapítástörténetére l. *Acsay Ferenc*: A győri kath. főgimnázium története 1626–1900. Győr, 1901. (a továbbiakban: Acsay: A győri) 1–23., továbbá *Kádár Zsófia*: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630). In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk. *Nemes Gábor–Vajk Ádám*. Győr, 2011. (a továbbiakban: Kádár: A jezsuiták) 209–234.

¹³ Ebben az időszakban tette le negyedik szerzetesi fogadalmát Bécsben, 1629. augusztus 10-én. Lukács: *Catalogi II.*, 575.

¹⁴ Fancev: *Grada*, 2., Mészáros: Dobronoki, 18., *Gyenis András*: Régi magyar jezsuita rendházak. Budapest, 1941. (a továbbiakban: Gyenis: Régi magyar) 56–57. Ezíton köszönöm Ternovác Bálintnak, hogy Fancev forrásközlésének horvát nyelvű bevezetőjét lefordította számomra.

¹⁵ Vö. Lukács: *Catalogi II.*, vonatkozó évek.

1606–1621 közötti eseményeit.¹⁶ Zágrábi rektori tevékenységéről a rendtársai által folytatott háztörténet vonatkozó évei számolnak be. Az 1630. év végén Dobronokit – Esterházy Miklós nádor kérésére – Nagyszombatba hívták, hogy az új egyetemi templom építkezéseit irányítsa, így nem lehetett ideje a historia domus folytatására sem.¹⁷

Dobronoki pályájának igen fontos szakaszát jelentette az 1630–1637 között Nagyszombatban töltött időszak. A Forgách Ferenc érsek nevéhez kötődő második nagyszombati alapítás (1615) óta ez a kollégium az első számú hazai jezsuita intézménnyé nőtte ki magát.¹⁸ Szerencsés egybeesés, hogy a kollégium fejlődésének egyik legfontosabb szakasza idején Dobronoki már a magyar jezsuita rendtagok élvonalába tartozott. 1631–1635 között a nagyszombati kollégium rektoraként Pázmány közeli munkatársa lett. Emellett egyéb rendi tisztségeket is viselt (1631–1632-ben magyar hitszónok és gyóntató, 1633–1634-ben emellett székesegyházi szónok, a házi ügyek elöljárója és a külsősök gyóntatója), majd 1635-ben ő lett az új jezsuita akadémia első rektora, 1636–1637-ben pedig minden erejét az akadémiai templom építésének irányítására összpontosította.¹⁹

Dobronoki nagyszombati tevékenységéről a legtöbbet talán az egyetemi templom építésében játszott szerepe árul el. Erre és egész nagyszombati tartózkodására vonatkozóan legfontosabb forrásunk az általa vezetett úgynevezett nagyszombati diárium.²⁰ A jezsuiták pasztorációs tevékenységének fő színterét jelentő templom hiánya a társaság nagyszombati jelenlétét egészen az 1630-as évekig beárnyékolta. Bár az 1595 óta elhagyatottan álló domonkos templomot II. Mátyástól megkapták, használatát egy 1615-ben pusztító tűzvész megakadályozta. Miután Káldi György rektor sikertelenül próbálta meg beboltoztatni a templomot, utóda, Forró György 1626-ban patrónusokat kezdett keresni a további nem halogatható építkezésekhez, míg végül 1629-ben Esterházy Miklós személyében sikerült alkalmas pártfogót találni. A nádort Dobronoki nyerte meg az ügynek, így Esterházy ezután az építkezések vezetését is rábízta. A templomot 1637. augusztus 30-án szentelték fel Keresztelő Szent János

---

¹⁶ Elődei közül csak az 1618–1623 közötti rektor, Forró György kezdett bele a zágrábi jezsuiták történetének lejegyzésébe, ő azonban csak a kollégium kezdeteiről írt. Fancev: Grada, 4.

¹⁷ Fancev: Grada, 53.

¹⁸ A jezsuiták korai nagyszombati tevékenységére l. *Ipolyi Arnold: A jezsuiták viszontagságai Magyarországon a XVII. század első negyedében.* In: *Magyar Sion* 2 (1888), 400–415., 561–583.

¹⁹ Lukács: *Catalogi* II., 352., 370., 388., 407., 425., 444., 462. Dobronoki életének ez a szakasza külön kutatásokat érdemelne egyrészt szerepének kiemelkedő volta, másrészt a forrásadottságok miatt.

²⁰ *Actuum academicorum Societatis Jesu Tyrnaviae* tomus XVII. 1–256. Egyetemi Könyvtár Kézirattára (Budapest), *Collectio Prayana*, XXX. köt. (a továbbiakban: *Diarium*). Az akadémiaának a kötetben őrzött 425 oldalas naplójából Dobronoki kézírásával maradt fenn az első 256 oldal, amely az 1636. jan. 1–1637. okt. 11. közötti eseményekről számol be. A napló elegáns latinsággal, viszonylag szubjektíven, napról napra veszi sorra az intézmény vagy a szerző életében jelentősebb eseményeket – egyúttal tanúsítva Dobronoki széles körű érdeklődését, az országos eseményekre való rálátását és történeti érzékét. A diárium teljes körű feldolgozása vagy szövegkiadása mindeztidáig nem történt meg. Válogatott szempontok alapján történő rövid bemutatását l. *Báthory Orsolya: Dobronoki György S. J. latin nyelvű diáriuma.* In: Pázmány Péter és kora. Szerk. *Hargittay Emil.* Piliscsaba, 2001. 372–394. (a továbbiakban: Báthory: Dobronoki).

tiszteletére.²¹ Amint majd látni fogjuk, a templomépítés készítette Dobronokit, hogy Draskovich György győri püspök nyomatékos kérései ellenére Pázmány akaratóból a soproni jezsuita rezidencia superiori tisztének betöltése helyett Nagyszombatban maradjon. Dobronokinak az építkezések tényleges vezetése mellett fontos kiegyensúlyozó szerepe is volt: Esterházyt és Pázmányt egyaránt meg tudta nyerni a jezsuiták érdekében.

Dobronoki az első pillanattól fogva fontos szerepet játszott az egyetem létrehozásában. Mint Forró mellett Pázmány legfőbb bizalmasa, jelen volt az intézményalapítás minden mozzanatánál. Az alapítványtétel egyik tanúja volt, ő fogalmazta meg a II. Ferdinánd által is megerősített alapítóokmányt, a leendő egyetem felállításával kapcsolatos szervezési munkát is magára vállalta, majd az 1635. november 13-án tartott megnyitó ünnepséget is ő szervezte meg.²² Rektori tisztségét azonban csak néhány hónapig töltötte be, mert a templomépítést továbbra is ő irányította 1636 áprilisától 1637 augusztusáig.

Pázmány a templom felszentelését már nem érthette meg – halála Dobronoki életében is jelentős változásokat hozott. Tekintélyének és tehetségének egyik legnagyobb elismerése volt, hogy az érsek őt szánta utódjául. A zágrábi *historia domus* és Dobronoki elogiuma szerint már több egyházi méltóságra jelölték, mire 1637-ben az ország világi és egyházi előkelői kérték meg az uralkodót, hogy helyezze az elhunyt érsek helyére, aki még életében őt ajánlotta utódjául. Dobronoki azonban szerzetesi fogadalmára hivatkozva visszautasította ezt a kegyet.²³ Szerénysége mellett fontos indíték kellett hogy legyen előjáróinak utasítása. Muzio Vitelleschi rendfőnök 1637 júliusában több, Lamormainihez és a tartományfőnökhöz írott levelében ellenezte Dobronoki érsekké emelését, mert – amint írta – az esztergomi érseki széket korábban ugyan egy jezsuita töltötte be, de akkor ezt az engedményt a nagyobb haszon érdekében tették meg, hasonló ajánlat elfogadására ezúttal nincs szükség. Ráadásul Dobronokit a megkezdett rezidencia megalapozására Sopronba kívánták küldeni.²⁴ Az esztergomi érseki tisztség elutasítása azért is érdekes, mert Pázmány halála után hatalmas

---

²¹ Uo., 387–391. A templom elkészültéről Dobronoki már az előző év decemberében tájékoztatta a rendfőnököt. Vö. Muzio Vitelleschi levele Dobronoki Györgyhez (1636. dec. 20., Róma), [A jezsuita rendfőnök válaszevelei az osztrák rendtartományba.] Archivum Romanum Societatis Iesu (Roma), Austria. = Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (Budapest), Lukács László gyűjtése a magyar vonatkozású levelekről, gépirat (a továbbiakban: ARSI Austr.), 5. I., 207–208. (A dokumentumokra az eredeti jelzettel hivatkozom.)

²² Az egyetemalapításról és abban Dobronoki szerepéről I. Báthory: Dobronoki, 391–392., *Frankl Vilmos*: Pázmány Péter és kora. III. (1632–1637). Pest, 1872. (a továbbiakban: Frankl: Pázmány) 156., 160–161., Mézáros: Dobronoki, 20–22. Az alapítólevelet I. Pázmány Péter összegyűjtött levelei. II. (1629–1637). S. a. r. *Hanuy Ferencz*. Budapest, 1911. 578–581. A megnyitőünnepségről I. *Kazy, Franciscus*: *Historia Universitatis Tynnaviensis Societatis Jesu. Ad annum Christi MDCCXXXV eiusdem universitatis secularum. Tynnaviae, 1737.* (a továbbiakban: Kazy: *Historia*) 89. Kazy Ferenc – mint a nagyszombati egyetem első történetírója – Dobronokinak tulajdonította az akadémia alapítására irányuló pázmányi szándék felébresztését is, l. uo., 279.

²³ Fancev: Grada, 54., Elogium, 258.

²⁴ Vö. Muzio Vitelleschi levele Wilhelm Lamormainihez (1637. júl. 25., Róma), ARSI Austr. 5. I., 290., továbbá Muzio Vitelleschi levele Michael Sumereckerhez (1637. júl. 25., Róma), ARSI Austr. 5. I., 291. „*De patre Georgio Dobronoki velim etiam, reverendissima vestra consideret, an non defuncto Cardinale, qui dispositionem de hoc patre factam turbaverat, resumenda sit illa cogitatio, quae fuit, ut Sopronii fundamenta inchoandi collegii iaceret.*”

versengés indult a megüresedett székért, amelyből Draskovich György győri püspök, a soproni kollégium fundátora, tehát Dobronoki akkori „munkáltatója” is kivette a részét.

Dobronoki tehát nem vállalt országos jelentőségű egyházi vezetői feladatot. Pázmány halála után és a nagyszombati építkezések oroszlánrészének befejeztével „felszabadulva” a Draskovich György szándékából és adományainak köszönhetően megkezdett soproni jezsuita rezidencia superiora lett. Miután ezt – amint az alábbiakban látni fogjuk – több éven át sikeresen kormányozta, 1640-ben a sok nehézséggel járó tisztségből Homonnára távozott, ahol kollégiumi rektor lett.²⁵

A Felső-Magyarországra már nagy vezetői tapasztalatokkal és helyismerettel érkező, idősödő Dobronokira Homonnán is fontos szervezési és építkezés-vezetői feladatok hárultak. Homonnai Drugeth János támogatása révén 1631–1637 között újjászerveződött az iskola, majd 1640-ben új, magyar nyelvű adománylevelet is kapott.²⁶ Ennek értelmében kezdődött meg Homonna helyett a nagyobb és jobban megközelíthető Ungvár városában a kollégium építése az alapítólevélben név szerint is említett új rektor irányításával. A befejezéshez közel álló kollégium használatba vételét nagyban hátráltatta I. Rákóczi György 1644. évi hadjárata, a fejedelem Kassa felé vonuló csapatai ugyanis megostromolták Ungvárt, az új épületben pedig nagy károkat tettek. A Krakkóba menekült rendtagok azonban hamarosan visszatértek, így 1646-ra át is adták az új épületet, amelyben a Thököly-mozgalomig zavartalanul működő gimnázium rövidesen virágzásnak indult.²⁷

1645-ben, az ungvári kollégiumépítés nagyobb részének befejeztével a már idős és betegeskedő, epilepsziászerű rohamokkal küzdő Dobronokit Nagyszombatba hívták vissza. Életművének elismeréseképpen itt újra kollégiumi rektorra nevezték ki.²⁸ Munkáját ekkor már nem tudta egyedül ellátni, ezért fiatalabb rendtagok voltak a segítségére rendelve.²⁹ Az 1647–1649. évi katalógus már csak betegként (valetudinarius) tünteti fel.³⁰ Dobronoki utolsó éveit és halálát elogiuma mutatja be, amely kiemeli betegségében tanúsított türelmét, illetve szerzetesi és papi kötelességeihez való ragaszkodását.³¹ A szöveg talán még érdekesebb megjegyzése, amely szerint „mindenhol bölcs elővigyázatossággal és

---

²⁵ Mészáros: Dobronoki, 29.

²⁶ Kiadását I. *Barna Mihály*: Az ungvári kir. kath. főgymnasium története. In: Az ungvári kir. kath. főgymnasium értesítője az 1882–83. tanévről. Közl. Szieber Ede. Ungvár, 1883. 13–24., valamint *Blanár Ödön*: Az ungvári kir. katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613–1913. Ungvár, 1913. 29–41.

²⁷ Uo., 57–60.

²⁸ *Lukács, Ladislaus*: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., III. (1641–1665). Roma, 1990. (a továbbiakban: Lukács: Catalogi III.) 126.

²⁹ 1645-ben Dobronoki rektor mellett szerepel a tartományi katalógusban Joannes Eissert ministerként, Petrus Belecus pedig tisztség nélkül (feltehetően szintén segítőjeként), 1646-ban pedig Lippay János rektorhelyettesként, Joannes Mann pedig ministerként. Lukács: Catalogi III., 126., 160.

³⁰ Lukács: Catalogi III., 187., 213., 242.

³¹ Elogium, 258–259.

gazdaságos előrelátással gondoskodott a rá bízott kollégiumokról, és azokat gyarapítva, jobbá, gazdagabbá téve hagyta utódaira”.³²

Az életút első összegzésében, az elogiumban is kiemelt tehetsége: gazdasági, szervezői és gyakorlati érzéke tette Dobronokit a 17. század eleji magyarországi kollégiumalapítások egyik – talán legjelentősebb – vezetőegyéniségévé.³³ Amint pályájának áttekintéséből kitűnik, szinte egész életében vezetői tisztségeket viselt, amelyek mindig szervezői feladatokhoz is kötődtek. Egyenlő partnerként mozgott a világi és egyházi arisztokrácia körében, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, és maga az uralkodó is nagyra becsülte. Életútját, személyiségét éppen ez teszi különlegessé: miközben „tipikus” jezsuita karriert futott be, a korabeli hazai viszonyok között otthonosan mozgott, műveltsége, jó diplomáciai érzéke és kapcsolatteremtő képessége pedig lehetővé tette számára, hogy az egyházi és világi elit képviselői is bizalmukba fogadják.

A soproni kollégiumalapítás előzményei

Sopron szabad királyi városa az evangélikus felekezet egyik legjelentősebb nyugat-magyarországi bázisa volt a 17. század elején. Határszerepe, politikai és gazdasági súlya, német kapcsolatai és nyitottsága egyaránt elősegítették, hogy a városban 1524 óta jelenlevő lutheri tanok a 16. század közepi felekezeti képződés idején megszilárduljanak. A város erősödő evangélikus közössége fokozatosan használatba vette a templomok nagy részét, a Szent Mihály utcai plébániai iskolát, és a város vezetésében is hegemóniához jutott.³⁴

A város korabeli történetének egyik kiemelkedő – egyúttal legjobban kutatott – korszaka volt Lackner Kristóf városvezetői tevékenysége, polgármestersége.³⁵ Már-már jelképesnek tűnik, hogy a győri egyházmegyében a katolikus megújulás éppen ezután, Draskovich György püspöksége alatt lépett új korszakába, amelynek egyik alapját a térség főúri családjainak egyre nagyobb számban bekövetkezett rekatolizációja jelentette.³⁶ Draskovich főpásztori működése Sopron számára is minőségi változást hozott, amelynek egyik legfontosabb vetülete a jezsuita rend letelepítése volt.

³² „...ubique vigilantia oeconomicae providentia, ut abundaret proventibus, quos felici dexteritate auctos melioratosque successoribus relinqueret” Elogium, 258.

³³ Dobronoki gazdasági és gyakorlati érzéke az Elogium alapján írott jezsuita életrajzi vázlatokban állandóan visszatérő elemmé vált, vö. Kazy: *Historia*, 279–280., *Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. II. (1610–1690). Budapest, 1913. 44–46.

³⁴ A felekezeti képződés viszonylag korán lezajlott – az id. Draskovich György győri püspök nevéhez fűződő, az 1580-as években történt rekatolizációs kísérlet kudarcot vallott. Vö. *Bán János: Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron, 1939. (a továbbiakban: *Bán: Sopron*) 70–82. A helyzetet az sem befolyásolta számottevően, hogy a soproni főesperességet egy rövid időre a Klosterrat alá rendelték, vö. uo., 83. A város korabeli politikai szerepéről l. *Etényi Nóra: Sopron a 17. századi nagypolitikában*. In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725. évéről*. Sopron, 2002. 81–114.

³⁵ A Lackner személyére és tevékenységére vonatkozó szakirodalom bősége miatt itt csak az egyik legfrissebb munkát említem, gazdag további bibliográfiával: *Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai*. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632). Sopron, 2007.

³⁶ Vö. *Fazekas István: Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig*. In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk. *Nemes Gábor – Vajk Ádám*. Győr, 2011, 103.

Draskovich György (1599–1650) jelentős egyházfő és politikus volt – személyét és tetteit mégis ellentmondásosan ítélték meg a kortársak és az utókor.³⁷ A zágrábi jezsuita kollégium alapítójának, Draskovich János horvát bárnak és Istvánffy Miklós lányának, Évának második fia, a hasonló nevű kalocsai érsek unokaöccse volt. Hét éves kora óta élvezte a pornói apátság javait, amelynek jövedelmeiből taníttatták.³⁸ Jezuista iskolákban nevelkedett, a humaniórákat Zágrábban végezte, majd Dobronoki Györggyel egy időben a grazi egyetemen, később Rómában tanult a Collegium Germanicum növendékeként.³⁹ Hazatérve gyorsan haladt előre az egyházi ranglétrán. 1622-ben szenttamási prépostként az esztergomi székeskáptalan tagja lett, Nagyszombatban építette ki rezidenciáját, ahol egyúttal a magyarországi jezsuiták „krémjével”, Ferenczffy Pál rektorral, Káldy Györggyel és Holovics Ádámmal is jó kapcsolatba került, utóbbi állandó gyóntatója is lett.⁴⁰ Igen fiatalon, 1628-ban elnyerte a pécsi püspöki címet, részt vett az egyházmegyei (1627, 1629) és nemzeti (1630) zsinatokon. 1630-ban megkapta a váci püspökséget és a pozsonyi prépostságot, amivel évi jövedelme 4000 forintra nőtt. 1633-ban fontos politikai feladattal bízták meg: az I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel tárgyaló kancellárt, Sennyei István győri püspököt helyettesítette csaknem háromnegyed évig. Ebben az időszakban fontos ismeretéseket kötött, egyszerre élvezte Esterházy és Pázmány bizalmát, és kapcsolatba került II. Ferdinánddal is.⁴¹

Pázmánnyal való bizalmas viszonya talán 1633-ban kezdett megromlani, amikor az érsek őt mellőzve a fiatalabb Lippay Györgynek juttatta a veszprémi püspökséget.⁴² Pázmány neheztelése 1635-től kísérte. A Sennyei halálával megürülő győri püspökséget és kancellárságot ugyanis Draskovich magának kívánta megszerezni, míg Pázmány Lósyt akarta győri püspökké tételni, és Lippayt – aki akkor éppen helyettes kancellári tisztséget töltött be – rendes kancellárrá kívánta kineveztetni. A kancellárságot végül Lippay nyerte el, de a győri püspöki székbe az érsek szándéka ellenére, a nádor és a jezsuiták (Lamormaini, Forró, Dobronoki) támogatásával és II. Ferdinánd kinevezésével Draskovich ülhetett.⁴³

---

³⁷ Életrajzát I. Szabady Béla: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). In: A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Közl. *Sziklai Jenő*. Sopron, 1936. 15–115. (a továbbiakban: Szabady: Draskovich).

³⁸ Szabady: Draskovich, 17–19.

³⁹ Tanulmányairól ír Dobronoki is: HCS, 30.

⁴⁰ Szabady: Draskovich, 20–23. Vö. HCS, 65.

⁴¹ Szabady: Draskovich, 25–36.

⁴² Szabady: Draskovich, 40. Pázmány neheztelésének másik lehetséges oka az volt, hogy az érsek és a nádor viszonya az I. Rákóczi György fejedelemmel folyó tárgyalások idején, 1633-ban megromlott, Pázmány ettől fogva inkább Lippayt támogatta, mint Draskovichot, akinek viszont a nádor továbbra is pártfogója maradt. Szabady: Draskovich, 43–44., Frankl: Pázmány, 84–110. Pázmány és Esterházy közötti egyenetlenségekre utal az is, hogy Dobronoki különleges érdemként szerepel a forrásokban, hogy egyszerre volt képes az érsek és a nádor bizalmát is élvezni. Vö. Elogium, 258. Lippay és Draskovich egymás iránti ellenszenv és távolságtartása az évek során sem enyhült, 1638-ban is hiába próbálták őket összebékíteni a jezsuiták. Vö. Szabady: Draskovich, 81.

⁴³ Szabady: Draskovich, 41–43. Draskovich győri püspökké válásának később nagy jelentőséget tulajdonított Dobronoki is, aki Pázmánynak a főpap iránti ellenszenvét ezzel az akarata ellenére történt előreléptetéssel

Draskovichnak egy jezsuita kollégium alapítására irányuló szándéka már jóval győri püspökké tétele előtt megnyilvánult. A 17. század elején a hazai katolikus egyház számára is a jezsuita intézményhálózat kiépítése jelentette az egyik legfontosabb eszközt pozíciójának megerősítéséhez. Draskovichot jezsuita neveltetése és a családi minta, saját meggyőződése és becsvágya mellett maga a kollégiumalapítási hullám is motiválhatta, hiszen ekkoriban jöttek létre a – fentebb már nagyrészt említett – legfontosabb magyarországi kollégiumok: a zágrábi (1607–1613), az első homonnai (1615), a nagyszombati (1615), a pozsonyi (1625–1627) és győri (1626–1629) alapítások.

Draskovich először 1631-ben, Kőszegen szándékozott kollégiumot alapítani, de terve Pázmánynak és Florent de Montmorencynek, a jezsuita rend ausztriai vizitátorának tetszése ellenére megghiúsult, feltehetően Sennyei István (akkori győri püspök és kancellár) ellenkezése miatt.⁴⁴ Szándéka azonban komoly lehetett, mert az új alapítás ügyében Forró György provinciálissal, Lamormainival és Pázmánnyal is levelezett, illetve az uralkodóhoz intézett egy emlékiratában is kérte az apátság átadását a jezsuiták részére, és egy királyi parancsot Kőszeg városához, hogy fogadják be a páttereket.⁴⁵ Felajánlotta, hogy Kőszegen a társaság számára iskolának és rezidenciának alkalmas házat vesz, egyúttal a küldendő atyák személyéről is írt – nem találta ugyan-is alkalmasnak a tartományfőnök jelöltjeit, és már ekkor Dobronokit kérte a leendő kollégium megszervezésére.⁴⁶ A

---

magyarázta. Dobronoki a soproni jezsuita kollégium alapítástörténetének dokumentálását is azzal kezdi, hogy a Draskovich győri püspökké válásával kapcsolatos dokumentumokat közli: Draskovich levele Forró Györgyhez (1635. aug. 27., Pozsony), Originales literae circa Collegium Soproniense 1639. Soproni Evangélikus Levéltár, 177. I. 20. (a továbbiakban: Lkv., irataira az oldalszám megadásával, a vele egy jelzeten tárolt, a kötetbe bele nem kötött kisebb iratsomó dokumentumaira pedig a ktl. – kötetlen – megjelöléssel és az iratszámmal hivatkozom) 1–2., a hátlapon Dobronoki feljegyzésével (a beteg Forró helyett ő írt ajánlást Draskovich érdekében Lamormaininek); Lamormaini válaszelevele Draskovichnak (1635. szept. 4., Bécs) Lkv. 3–4. – ezt fontossága miatt Dobronoki a *historia domus*ban is idézi teljes szöveggel: HCS, 33.; Draskovich levele Forró Györgyhez (1635. szept. 6., Pozsony) Lkv. 5–8.; Draskovich levele Dobronoki Györgyhez (1635. szept. 19., Pozsony) Lkv. 11–14. Dobronoki Draskovich győri püspökké válásáról a *historia domus*ban is részletesen beszámol: HCS, 33. A királyi adománylevél 1635. okt. 5-én kelt, vö. Szabady: Draskovich, 43. Az eset pikantériája, hogy Draskovich győri püspöki kinevezését kancellárként éppen a vetélytárs Lippay ellenjegyezte.

⁴⁴ Draskovich szerint Kőszeg alkalmas lett volna, mert osztrák jog szerint élt, így a magyar törvényi tiltások nem érvényesültek, és mellette szólt a protestánsok nagy aránya és a pornói apátság közelsége is. Draskovich levele Florent de Montmorencyhez (1631. szept. 15., Pozsony) Lkv. ktl. 26. sz. Sennyei érvelése szerint a királyi kegyurasághoz tartozó pornói javadalomnak Draskovich csak a hasznélvezője volt, ezért annak adományozásához uralkodói hozzájárulás kellett volna; az apátság emellett a világi papság egyik legjelentősebb javadalma volt a 16. század közepe óta, így azt szerinte érdemesebb továbbra is ekként fenntartani; az érsek és a nádor beleegyezése mellett pedig a jezsuiták készségében sem bízott, mert Pornó szerinte túl kicsi hely a társaság számára. Draskovich válaszában cáfolni igyekezett az ellenvetéseket: nem kívánja magának az alapító címét, a jezsuiták pedig Turócon és Vágsellyén is laktak, mielőtt Nagyszombatba letelepedtek – Kőszegre költözésükig sem fogják Pornót megvetni. Draskovich levele Sennyei Istvánhoz (1632. szept. 15., Pozsony) Lkv. ktl. 25. sz. A levélváltást talán személyes megbeszélés is követte. Vö. Draskovich levele [Forró Györgyhez] (1632. okt. 10., Pozsony) Lkv. ktl. 9. sz.

⁴⁵ Draskovich levele [Forró Györgyhez] (1632. okt. 25., Pozsony) Lkv. ktl. 8. sz., Draskovich emlékirata II. Ferdinándhoz (1632. nov. 25.) Lkv. ktl. 12. sz., átírta: Holovics, 10. köt. 166., vö. Szabady: Draskovich, 34.

⁴⁶ Draskovich Turóc példájára hivatkozott, amely korábban szintén egyházi (premontrei) birtok volt, mégis megkapták a jezsuiták a törvényi tiltás ellenére. Dobronoki Kőszegre küldését szinte a társaság jó hírneve kívánta volna, a nagyszombati kollégium ugyanis – úgymond – már elég biztos alapokon áll, így Dobronokit is nélkülözni lehetne. Draskovich levele [Forró Györgyhez] (1632. dec. 22., Pozsony) Lkv. ktl. 11. sz.

köszegi kollégium tervének megfeneklése később közvetlen hozzájárult a soproni intézmény alapításához, amelynek egyik legfontosabb javadalma a pornói apátság lett.

A soproni letelepedés előtörténetének másik fontos mozzanata az egyetemalapítás alkalmából Nagyszombatban összegyűlt egyházi és világi előljárók 1635. november 13-án tartott tanácskozása volt, amelyen napirendre került négy új jezsuita kollégium felállításának terve: Kassa és Besztercebánya mellett Sopront és Köszeget jelölték ki lehetséges helyszínekként. Felvázolták az alapítások irányelveit is: a jogi nehézségek elkerülésére királyi telkeken, az uralkodó nevében vagy kezdeményezésére történjenek. A pornói apátságot egy Sopronban létesítendő kollégium céljaira a győri püspöknek akarták átadni.⁴⁷ Draskovich ugyan az apátság javaiból egyelőre Szombathelyen kívánt volna kollégiumot alapítani, de a társaság soproni letelepítésében még ennél is biztosabb volt – itt városi beneficiumokba tervezte bevezetni a jezsuitákat.⁴⁸

A soproni alapítás egyik sajátosságát éppen a kollégium anyagi alapjának megteremtése adta. A bevett külföldi és hazai gyakorlat ugyanis az volt, hogy egy-egy – gyakran üresedésben álló, elhagyatott vagy a protestánsoktól visszaigénylendő – egyházi vagy szerzetesrendi intézmény (kolostor, apátság) javait adták át a társaságnak.⁴⁹ Sopronban azonban a vallásos társulatok és az oltárjavadalmak bősége más lehetőséget kínált. A városban a testvérületek száma (8-10) már a 15. század elején kiugróan magas volt más magyar városokhoz (legfeljebb 2-3) viszonyítva.⁵⁰ Jóval átlagon felüli lehetett az oltárjavadalmak száma is (1530-ban 53-ról tudunk, összesen 22 pappal) – a 17. század első harmadában is 14-18 beneficiumról tudunk.⁵¹ Ezek adományozásának joga a várost mint kegyurat illette, amely a beneficiumokat részben az egyházi felső- és középrétegekhez kötődő kiterjedt kapcsolatrendszere éltetésére, részben pedig az evangélikus intézményeinek fenntartására fordította. Draskovich ezt a gyakorlatot több ízben

---

⁴⁷ A tanácskozásról l. Szabady: Draskovich, 54., Frankl: Pázmány, 245–247. *Payr Sándor*: Pázmány és Lamormain titkos tanácsa a nagyszombati egyetem megnyitó ünnepén. Dobronoki jezsuita házfőnök leveles könyve nyomán. *Protestáns Szemle* 15 (1903) 412–422. A tárgyaláson részt vett Pázmányon kívül Esterházy Miklós, Pálffy Pál, Lippay György, az uralkodó képviselőjében Lamormaini. A tárgyalás jegyzőkönyvét l. Dobronoki kézírásával készített másolatban: Lkv. 17–20.

⁴⁸ Vö. Draskovich levele [Pázmányhoz] (1636. febr. 7., Győr) Lkv. 15–16. Vö. Szabady: Draskovich, 54.

⁴⁹ A szerzetesi javaknak a jezsuiták részére való átadása 1630 körül, főleg az osztrák örökös tartományok és a birodalom területén komoly vitákat idézett elő. Erről l. Bireley: *Religion and Politics*, 133–150. (*The Monastery Controversy*).

⁵⁰ *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (a továbbiakban: Házi: Sopron) 287–288. A középkori soproni vallásos társulatok helyéről a magyarországi városok között l. *de Cevins, Marie-Madeleine*: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. Budapest, 2003. 130–131.

⁵¹ Az oltárjavadalmakról jó összefoglalót nyújt: Magyar Várostörténeti Atlasz 1. Sopron. Összeáll. *Jankó Ferenc – Kücsán József – Szende Katalin*. Sopron, 2010. (a továbbiakban: Atlasz) B.1 tábla kísérszövege (Dávid Ferenc). A soproni beneficiumok adományozása a 17. század első felének várospolitikájában igen fontos szerepet töltött be – amint azt Dominkovits Péter egyik legújabb munkája meggyőzően bizonyítja: *Dominkovits Péter*: *Javadalmak – javadalmasok – patrónusok*. (Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének, várospolitikájának a kutatásához, a 17. század első feléből). In: *In labore fructus*. Jubileumi tanulmányok Győregyházmege történetéből. Szerk. *Nemes Gábor – Vajk Ádám*. Győr, 2011. (a továbbiakban: *Dominkovits*: *Adatok*) 77–102.

negligálta, és az adományozás jogát saját hatáskörébe kívánta vonni. Ennek egyik legszembetűnőbb példája a jezsuita rend soproni letelepítése volt.⁵²

A leendő kollégium anyagi alapjául kiszemelt egyik beneficium a Krisztus Teste Confraternitasé volt. A társulat 1625-ban szerezte vissza a korábban hozzá tartozó szőlőbirtokokat és Fövényverem (Sandgrueb) utcai házát.⁵³ Emellett állt a tizennégy segítőszent (*Quatuordecim Auxiliatores*) oltárjavadalom Kirchhausnak nevezett háza, amelyhez négy szőlő tartozott.⁵⁴ A jezsuita rend ezek mellett az egykori keresztes (johannita) javakból is részesült. A 15. század közepe óta a város kezelésében lévő egykori johannita Keresztelő Szent János-templom és rendház kegyuraságát a kollégiumalapítás időpontjában a Nádasdy család élvezte, így eleinte csak a javadalom Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok által bírt vámját és jövedelmeit tudta a püspök a társaságnak juttatni.⁵⁵

Az alapítás első lépései

Draskovich 1636. május 2-án tudatta Muzio Vitelleschi jezsuita rendfőnökkel, hogy Sopronban kollégiumot akar alapítani.⁵⁶ A magyarországi kollégiumalapításokat illetően – a rendi szabályozás és gyakorlat mellett, valamint az 1608. évi törvényekhez képest is⁵⁷ – döntő jelentősége volt az egyházi és világi arisztokrácia támogatásának, Sopron esetében tehát Draskovich felajánlásának. Ezért hivatkoztak az alapítás későbbi szakaszaiban is ismételten a püspök első levelére, amelyben meghatározta az új intézménynek szánt javakat. Felajánlotta a Krisztus Teste Confraternitas püspöki joghatóság alatt álló épületét a hozzá tartozó 14 szőlővel és a vele egybeépített Kirchhaust 4 szőlőjével, továbbá

⁵² Uo., 88., 90. A város ilyen kapcsolatépítési gyakorlatának kialakítását a szakirodalom Lackner Kristóf polgármester tevékenységéhez köti. Uo., 81., 85.

⁵³ Bán: Sopron, 156., Házi: Sopron, 290.

⁵⁴ Bán: Sopron, 172. A Krisztus Teste-beneficium a Kirchhaus fenntartását szolgálta. Dominkovits: Adatok, 85.

⁵⁵ Vö. Dominkovits: Adatok, 90.

⁵⁶ A soproni jezsuita kollégium alapításáról legrészletesebben Schwartz Róbert (*Schwartz, Robert von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773*. Veszprém, 1935. (a továbbiakban: Schwartz: *Die Geschichte*), 7–31.) és Szabady Béla (*Szabady: Draskovich, 54–68., 80–81., 95., 108.*) írt. A lábjegyzetekben elsősorban az ő munkáikra hivatkozom. Az alapítástörténetre I. még: Frankl: Pázmány, 248–250., *Horváth Kristóf: A Soproni Kath. Gymnasium története. A soproni kath. gymnasium alapítása, fejlesztése és a nemesi konviktus*. In: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend soproni kath. főgymnasiumának értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Sopron, 1895. (a továbbiakban: Horváth: *A Soproni*), 5–35., *Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció négyszázados jubileumára*. Gamauf Teofil soproni lelkész kézirati hagyatékának felhasználásával. I. köt. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. (a továbbiakban: Payr: *A soproni evangélikus egyházközség*), 308–326., *Kuczogi Marcell: A 300 éves gimnáziumunk története*. In: *A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről*. Közl. *Sziklai Jenő*. Sopron, 1936. 116–158, 118–121. A kollégiumalapításnak a jezsuita renden belül ekkor érvényben lévő 1593. évi szabályozásával ellentétben (amely szerint egy ötosztályos kollégium alapításához minimum 30 rendtag szükséges) az osztrák provinciában is érvényesülő gyakorlat szerint általában 12 jezsuita eltartására elegendő alapítványt kívántak meg egy-egy kollégium létrehozásához. Vö. *Lukács, Ladislaus: De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis (1539–1608)*. Archivum Historicum Societatis Jesu 30 (1961) 28.

⁵⁷ Az 1606-os bécsi béke, majd az azt szentesítő 1608. évi országgyűlés kimondta, hogy a jezsuita rend nem birtokolhat javakat Magyarországon. Vö. 1608. k. e. VIII. tc., *Corpus juris Hungarici*. Magyar törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkék. Ford. *Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen*. Jegyz. *Márkus Dezső*. Budapest, 1900. 15.

a társaság használatára a Keresztelő Szent János-templomot és a pornói apátság jövedelmét. Kérte, hogy a jezsuiták ennek fejében 6-8 alkalmas rendtagot küldjenek Sopronba, a rendfőnök és a tartományfőnök pedig tegye meg az alapításhoz szükséges lépéseket.⁵⁸ A püspök magára vállalta az építkezés költségeit, és ígéretet tett, hogy gondoskodik könyvtárról, berendezési és használati tárgyairól, liturgikus eszközökről.⁵⁹ Ezzel egyidőben emlékiratot intézett II. Ferdinándhoz is, és kérte, hogy parancsban szólítsa fel Sopron városát a megjelölt épületek átengedésére; a Kirchhaus ugyanis városi joghatóság alatt áll, de az adományozás joga – Draskovich értelmezésében – a püspököt illeti, a Confraternitas épülete viszont teljesen főpapi kegyurasága alatt van.⁶⁰

A jezsuiták tényleges soproni megjelenését több hónapos levelezés, követjárás és tárgyalások sora előzte meg. A városi tanács és közösség nagy ellenszenvvel viseltetett a jezsuiták iránt, és minden lehetséges módon akadályozni és hátráltatni kívánta letelepítésüket, amely ráadásul a kegyuraságuk alatt álló Kirchhaus kényszerű átadását is jelentette volna. A soproniak ellenében is hatalmas lobbí indult meg, amelynek Draskovich mellett az eseményekben tevékeny szerepet vállaló Esterházy nádornak és a győri püspök nagy pártfogójának, Lamormaini császári gyóntatónak volt kiemelkedő szerepe. Mindkét fél az uralkodó támogatását kívánta megnyerni, de Sopron ebben a helyzetben nagy hátránnyal indult.

Draskovich kezdeményezését a király és a rendfőnök is kedvezően fogadta, utóbbi a provinciális hatáskörébe utalta az ügyet.⁶¹ II. Ferdinánd válasza egy Sopron közösségének címzett mandátum volt, amely felszólította őket, hogy a katolikus gimnázium számára kijelölt épületeket adják át.⁶² Draskovich a gyors siker reményében ekkoriban gyakran megfordult Sopronban. Talán tervének híre vagy személyes jelenléte – esetleg biztatása – hatására született meg a soproni tanulók sokat idézett magyar nyelvű kérvénye, amelyben egy katolikus iskola felállítását kérték.⁶³ Ez a püspök magabiztosságát is növelhette, aki június 5-én személyesen adta át II. Ferdinánd parancsát a városi tanácsnak. Lamormaininek

---

⁵⁸ A korabeli gyakorlat szerint egy kollégiummá fejlesztendő rezidencia alapításához és egy néhány osztályos iskola elindításához ennyi rendtag elegendő volt, Draskovich tehát kezdetől fogva leendő kollégium – és nem pusztán missziós állomás vagy rezidencia – alapításában gondolkodott.

⁵⁹ Draskovich levele Vitelleschihez (1636. máj. 2., Bécs) Lkv. 33–36., idézi: HCS, 34. Nagy részét közli magyarul: Szabady: Draskovich, 56–57.

⁶⁰ Draskovich kérvénye II. Ferdinándhoz, Lamormaini útján. (s.d., 1636. máj. 18. előtt) Lkv. 39. Vö. HCS, 37. Szabady: Draskovich, 57.

⁶¹ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1636. máj. 31., Róma) Lkv. 31–32. A *historia domus* teljes egészében közli: HCS, 35. Vö. Szabady: Draskovich, 57.

⁶² II. Ferdinánd mandátuma Sopron városához (1636. máj. 18., Bécs) Lkv. 41–42. (másolat), a *historia domus* teljes szöveggel közli: HCS, 38. Az oklevél eredetije: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára, [Oerteliana] (a továbbiakban: SVL), Lad. III. et C., fasc. I. 13., ezt kiadta: Póda Endre: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron sz. kir. város, a győri püspökség, és a plébánia levéltáraiban őrzött okiratok nyomán. Sopron, 1892. 90–91. (a továbbiakban: Póda: A soproni kath. „parochia”) Vö. Szabady: Draskovich, 57., Schwartz: Die Geschichte, 9.

⁶³ Soproni katolikus tanulók kérvénye Draskovichhoz (s.d., 1636. máj.?) Lkv. 25–28., hivatkozik rá a HCS, 36. Részben közli Szabady: Draskovich, 57. A kérvény szerint a német (katolikus) tanulókkal együtt negyvenen is lennének az új iskolában.

címzett beszámolója szerint a tanácsbelieket nagyon lesújtotta a hír, és tizenöt nap gondolkodási időt kértek, amit ő a városi előkelők személyes meggyőzésére próbált fordítani. Dobronoki jövetelét már ekkor beleültette a városiak tudatába, – de elképzelhető, hogy erről csak abból a taktikai megfontolásból írt Lamormaininek, hogy a páter Sopronba küldésére a rendi vezetés még inkább rá legyen kényszerítve.⁶⁴

A soproni tanács kezdettől fogva az időhúzás eszközához folyamodott. Arra hivatkozva, hogy a parancslevél nem egy jezsuita, hanem egy katolikus gimnázium felállítását írja elő, kérték a nádor révén az uralkodót, hogy ők maguk állíthassanak fel katolikus gimnáziumot; ezt már – úgymond – korábban is tervezték, de a megnövekedett adóterhek és más nehézségek miatt még nem tudták megvalósítani.⁶⁵

A király nevében Esterházy nádor vette kézbe az ügyet, akinek támogatása Draskovichnak sokat jelentett, mert Pázmány segítsége helyett legfeljebb semleges állásfoglalására számíthatott. Esterházynak – mint új nyugat-magyarországi nagybirtokosnak – pedig érdekében állt, hogy a korábban Bethlenhez pártolt Sopronnal való feszült viszonyát harmonizálja, így a jezsuita kollégium ügye jó alkalomnak tűnt a kapcsolatfelvételre.⁶⁶

Esterházy familiárisát és titkárát, Vernich Györgyöt küldte a városba, aki továbbította a nádor levelét a soproni tanács és Artner Erhard⁶⁷ polgármester részére. A soproniakat arról igyekezett meggyőzni, hogy a jezsuita iskola felállítása semmiféle privilégiumot nem sért, sőt, még díszére is válna a városnak, és sok tanulni vágyó nemesifjút vonzana Sopronba. Érdekes, hogy először éppen Esterházy hivatkozott Pozsony példájára – amely a későbbiekben a soproniak érvelésében is fontos hivatkozási alap lett –, ahol a jezsuita gimnázium és a városi iskola megfértek egymás mellett. A nádor nyomatékosan kérte őket, hogy másnapi gyűlésükön tárgyaljanak a gimnázium ügyéről, és ellenérzéseiket félretéve engedelmessédjenek a király parancsának és a püspök kívánságának. Arra is hivatkozott, hogy a polgármesterrel és más városi küldöttekkel is tárgyalt

⁶⁴ Draskovich levele Lamormainihez (1636. jún. 6. vagy 7., Sopron, a datálás Dobronoki kiegészítése) Lkv. 43., hivatkozik rá: HCS, 39. „*Redditus est mihi in acidulis mandatum suae maiestatis ad Sopronienses, unde statim huc adveni et 5. huius, senatui illud exhibui remque diligentissime exposui. Velut fulmine quodam perculti sunt univarsi. Res nova, inexpectata ac molesta illis. Aiunt tumultum in plene verendum, quocirca dies 15 postularunt, ut cum exteriori senatu ac plebe conferre possint eamque capacem reddere. Interim per dies singulos ago cum consule ac praecipuis senatorum necnon plebeis, ita ut felicem successum sperem. Quod ipsum patri provinciali significavi rogans ut patrem Dobronoki cum uno aut altero socio huc disponat et re conclusa mittat, qui maxime opportunus erit, iam senatui a me denominatus.*” Vö. Schwartz: Die Geschichte, 9.

⁶⁵ Sopron városa Esterházy Miklóshoz (s.d., 1636. jún. 7. után, Sopron) Lkv. 45–48. Hivatkozik rá: HCS, 40.

⁶⁶ A nádor és Sopron kapcsolatáról I. Hiller István: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség. Eörsy Zsigmond különös alispánsága Sopron vármegyében. SSz. 54 (2000) (a továbbiakban: Hiller: Politikai környezetváltozás), 5–18.

⁶⁷ Az Artner család Sopron egyik legjelentősebb polgárcsaládja volt, a 16. század közepétől a 19. század elejéig nyolc nemzedéken keresztül vezető szerepet töltött be a város életében. Az ifjabb Artner Erhard 1610-től vett részt a város vezetésében, először jegyző, majd 1623-tól belső tanácsos volt. Ettől kezdve testvérével, Farkassal együtt Lackner Kristóf mellett a város legjelentősebb polgárai. 1633 után Farkas fia, Vilmos is bekerült a belső tanácsba, és mindhárman többször viselték a polgármesteri címet; 1636–37-ben éppen az ifjabb Erhard. Vö. HCS, 53., 57., 83. *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. 1–2. köt. Budapest, 1982. (a továbbiakban: Házi: Soproni polgárcsaládok), Nr. 185.

már, akik hajlottak az engedelmességre. Külön levélben igyekezett jobb belátásra bírni a polgármestert – korábbi lakompaki tárgyalásaikra utalva.⁶⁸

A város és a nádor azonban egyelőre nem jutott dűlőre egymással. A soproniak küldöttsége – a polgármester, a bíró és két polgár – 1636. július 18-án kereste fel ismét Esterházyt, de érvelésükre a nádor újabb sürgető levéllel válaszolt.⁶⁹ A magisztrátus a patthelyzetet érzékelve és időnyeres céljából a királyválasztó birodalmi gyűlésre, Regensburgba tervezett követséget II. Ferdinándhoz. Tervükről azonban Draskovich a kelleténél előbb értesült, így még időben megtette az óvintézkedéseket: Lamormaini révén jelezte az uralkodónak a soproniak várható érkezését és szándékát. A város húzódozását a jezsuita rend iránti gyűlöletükkel magyarázta, de egyébként vendég-szeretökként jellemezte őket, akik az Ausztriából, Stájerországból és Morvaországból érkező (evangélikus) menekülteket befogadták, sőt, máshonnan jövő prédikátorokat is, csak a szerzetesektől tartanak.⁷⁰ Lamormainihez címzett külön levelében Draskovich Lippay kancellárt okolta a nehézségekért. Az ő számlájára írta ugyanis, hogy az első királyi parancsban a jezsuita rendet nem nevezték meg, amire a soproniak az érveiket, időhúzásukat építették. Draskovich szerint a polgárok Anton Wolfradt bécsi püspökben bíztak.⁷¹ Kérte Lamormainit, hogy beszéljen a kancellárral: ha a követség megérkezik, meg kell dorgálni őket.⁷²

A soproniak képviselőiben Zuanna Péter⁷³ és Schuller János⁷⁴ jelentek meg Regensburgban augusztus 11-én.⁷⁵ II. Ferdinánd ugyan elfogadta tőlük a

---

⁶⁸ Esterházy levele Sopron városhoz (1636. júl. 13., Kismarton), SVL, Lad. III. et C., fasc. I. 5., közli Horváth: A Soproni, 12. Esterházy levele Artner Erhardhoz (1636. júl. 13., Kismarton), SVL, Lad. III. et C., fasc. I. 4. Esterházy kísérelve Sopron városhoz (1636. júl. 13., Kismarton), SVL, Lad. III. et C., fasc. I. 3.

⁶⁹ Esterházy levele Sopron magisztrátusához (1636. júl. 19., Lakompak), SVL, Lad. III. et C. fasc. I. 6.

⁷⁰ Draskovich levele II. Ferdinándhoz (1636. aug. 2., Sopron) Lkv. 53–56. (fogalmazványa: Lkv., 51–52.)

⁷¹ Zuanna Péternek, a követség egyik tagjának testvére a bécsi püspök káplánja volt akkor. Vö. Szabady: Draskovich, 59. Anton Wolfradt (1581–1639) kölni polgárcsaládból származott, 1599-től a római Collegium Germanicum növendéke, 1601-ben belépett a ciszterci rendbe. Rómában megszerezte a teológiai doktorátust, majd pappá szentelték (1606). Khlesl bíboros korán felfigyelt tehetségére, beajánlotta II. Mátyásnak, így rövidesen Wilhering, majd – V. Pál pápa engedélyével a bencés rendbe átlépve – Kremsmünster apátja lett (1613). 1620-tól II. Ferdinánd tanácsosa, 1623–1630 az Udvari Kamara elnöke. 1631-től Khlesl utóda a bécsi püspöki széken, bíboros. Vö. Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 55. Leipzig, 1910. 389–396. (Nádudvary György Árpád szócikke.) Wolfradt feltehetően volt ciszterci, majd bencés szerzetesként táplált ellenérzéseket a más szerzetesi vagyonokra épülő új jezsuita intézmények létrejötte iránt, Sopron esetében pedig az anyagi alap jó részét a volt ciszterci pornói apátság jelentette. Arról azonban nem számolnak be a források, hogy a bécsi püspök ténylegesen fellépett volna a soproni polgárok érdekében vagy a jezsuita kollégiumalapítás ellen.

⁷² Draskovich levele Lamormainihez (1636. aug. 2., Sopron) Lkv. 49., 58. (A címzés az 58. oldalra csúszott, közé más iratok vannak bekötve.)

⁷³ Zuanna Péter itáliai származású, apja az 1550-es években érkezett Magyarországra. 1623-tól polgár, 1633-tól belső tanácsos, később városbíró (1646–50), majd polgármester (1651–1653, 1657–1663), vö. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 12070.

⁷⁴ Schuller János 1612-től soproni polgár, 1623-ban nemességet kapott, 1642-ben külső tanácsos. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 9991. Valószínűleg már 1636-ban is külső tanácsosként vett részt a követjárásban.

⁷⁵ A soproniak regensburgi útjáról a városi tanácsülési jegyzőkönyvek vonatkozó kötetének egy bejegyzése számol be, amely a város szempontjából írja le az eseményeket, és a követjárásról az egyetlen forrásunk. SVL, Ratsprotokoll, 1636. (aug. 25.) 207–208. Ezúton szeretném megköszönni Oross Andrásnak, hogy a bejegyzések elolvasásában és értelmezésében segítségemre volt. A regensburgi követségre I. továbbá HCS, 45. Lkv. 71., Schwartz: Die Geschichte, 11.

konyhamester útján átadott jó borszőlőt és a szép őszibarackot, de a követeket nem fogadta személyesen. A polgárokat Lippay is megváratta, először 13-ára kaptak időpontot. A kancellár csodálkozását fejezte ki, amiért ilyen aprósággal keresték meg a királyt, és tájékoztatta őket, hogy az ügyről a jezsuitáktól már a nádor és ő maga is értesült. A soproniak – a kancellár kelletlen hozzáállását látva – a kegyesnek mutatkozó Hanns Jakob Khisl⁷⁶ főkamara útfőnök útján továbbították kérvényüket. Minthogy augusztus 17-ig, a következő vasárnapig nem tartottak több tanácsnapot, ekkor jelentek meg újra Lippaynál. Azonban hiába várakoztak rá délután 1-től 5-ig, mert Lamormaini, Weingartner⁷⁷ és más atyák társaságában időzött. Végül augusztus 18-án közölte velük Lippay, hogy panaszkodásra nincs okuk, a kívánt „fél házat” (a Kirchhaus épületét) adják át. Zuanna kérdésére, hogy hány jezsuitát akarnak Sopronba küldeni, a kancellár azt válaszolta, hogy 5-6-nál nem többet. A soproniak leszögezték, hogy a ház átadása esetén sem engedik, hogy a jezsuiták szélében építkezzenek, csak fölfelé nagyobbíthatják (magasíthatják) a házukat, más épületeket pedig nem adnak át. Emellett írásbeli uralkodói rendelkezést kértek, majd a Kirchhaus átadására felszólító paranccsal augusztus 25-ére értek haza.⁷⁸ II. Ferdinánd a nádort is tájékoztatta a követjárásról, átküldte neki kérvényüket, és kérte, távollétében se hagyja elhúzódni az ügyet – a város jogait ugyanis az alapítás nem sérti.⁷⁹ A történetekről Draskovichnak Lamormaini számolt be, aki a püspök kérésére írt Sumerecker provinciálisnak⁸⁰ is Dobronoki Sopronba küldése érdekében.⁸¹

A soproniak győzködése mellett ugyanis Draskovich arra is gondot fordított, hogy az általa hön óhajtott Dobronokit megszerezze az új rezidencia superiorául. Makacsul kitartott amellett, hogy a kollégiumalapítás csak az ő szerepvállalásával lehet sikeres. Miután korábban már a tartományfőnöktől és Lamormainitól is kérte, hogy engedjék Sopronba,⁸² ezúttal előjárójának, Forró rektornak írt. Szemére vetette, hogy a páter visszatartásával jobban késlelteti az alapítás ügyét, mint maga a városi tanács. A rendfőnök parancsára és a provinciális ígéretére hivatkozva kérte, küldje mielőbb Sopronba – Nagyszombatban a templom nagyrészt már úgyis felépült.⁸³ Dobronokinak címzett levelében is elpanaszolta,

⁷⁶ Hanns Jakob Khisl (1565–1638) II. Ferdinánd valóságos titkos tanácsosa és főkamara, a császárt minden koronázásra és birodalmi gyűlésre nagy külsőségek közepette kísérte el. Vö. *Wissgrill, Franz Karl–Odelga, Karl von: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten.* Bd. 5. Wien, 1804. 105–106. A Ratsprotokoll „*Ihr Excellenz Herrn Graf Kisel*”-ként említi.

⁷⁷ Joannes Weingartner (1593–1641) cseh jezsuita, 1627–1638 II. Ferdinánd udvari hitszónoka. Lukács: *Catalogi II.*, 785.

⁷⁸ II. Ferdinánd parancslevele Sopron városhoz (1636. aug. 18., Regensburg), SVL, Lad. III. et C. fasc. I. 14. (eredeti), vö. Lkv., 69–70. (másolat). Hivatkozik rá: HCS, 44. Az uralkodói, majd az ezt követő nádori parancsokat a belső tanácsban ugyan rövidesen, szept. 1-én felolvasták, de az ügy hordereje miatt a döntést a polgárok közössége (külső tanács) elé utalták. Vö. SVL, Ratsprotokoll, 1636. (szept. 1.) 209.

⁷⁹ II. Ferdinánd levele Esterházyhoz (1636. aug. 18., Regensburg) Lkv. 65–68. Hivatkozik rá: HCS, 45.

⁸⁰ Michael Sumerecker (1580–1647), krajnai származású német jezsuita, 1635–1638 osztrák tartományfőnök. Lukács: *Catalogi II.*, 762–763.

⁸¹ Lamormaini levele Draskovichhoz (1636. aug. 20., Regensburg) Lkv. 61–64.

⁸² Draskovich levele Sumereckerhez (1636. aug. 26., Sopron) Lkv. 71–74., tartalmára utal: HCS, 45.

⁸³ Draskovich levele Forró Györgyhez (1636. aug. 16., Sopron) Lkv. 75–76., tartalmára utal: HCS, 46.

hogy a rektor a provinciális utasítása ellenére tartóztatja őt Nagyszombatban, holott Sopronban nagyobb szükség lenne rá. Az utóiratban már-már rendelkezett leendő „beosztottjával”: menjen Bécsbe, hogy a házi és a liturgikus felszereléseket megvásárolja, majd siessen Sopronba a polgárok által javasolt feltételek meghallgatására.⁸⁴

Az alapítás első szakaszában az erővonalak és a felek érvrendszerének főbb pontjai is kirajzolódtak. Draskovich, Esterházy és az uralkodó érvelése szerint a jezsuiták letelepítése, minthogy nem a város tulajdonában lévő birtokon történik, nem sérti érdekeiket, privilégiumaiknak nem mond ellent, sőt, magának a városnak is előnyére válna. Ráadásul – a nádor augusztus végi levelének kissé nyakatekert okfejtése szerint – ellenérveiket az is hatástalanítja, hogy az ország törvényeinek sem mond ellent az iskola felállítása, mert ezek értelmében az összes felekezetnek a katolikusok sérelme nélkül kell lenniük, az viszont a sérelmükre válna, ha nem lenne Sopronban iskolájuk.⁸⁵

A soproni városigazgatásban ekkoriban vezető szerepet töltött be az evangélikus patríciusokból álló elit, amely a hatalmat a tizenkét belső tanácsosi tisztség birtoklása és a huszonnégy tagú külső tanácsnak mint végrehajtó szervének a kijelölése révén tartotta a kezében.⁸⁶ A külső tanács helyett a választópolgárság döntéshozatali és tanácskozási szerepe a nőtt meg, amely az esküdt polgárokkal főképp külső veszélyek (háború, járvány) vagy a város belső nehézségei esetén tárgyalt. A város érdekében tehát stratégiai döntést a polgármester, Artner Erhard és a városbíró, Zuanna János Mária Menyhért⁸⁷ vezetésével a tanácsurak hoztak, akik a polgárok közösségének a véleményét is kikérték. A tanácsstagoknak a jezsuita gimnázium felállításával kapcsolatos ellenérveit jól summázza az a datálatlan levelük, amely szintén ekkoriban keletkezhetett. E szerint ők maguk állítanak fel katolikus iskolát, de a kijelölt épületeket – mivel az egyik a Krisztus Teste Confraternitás, a Kirchhaus pedig a Szent Mihály-plébánia használatában van – semmiképp sem adhatják át, ráadásul ezek a város legmagasabb pontján lévén alkalmatlanok is iskolának, mert ellenséges kézbe kerülésük az egész városra nézve nagy veszélyt jelentene. A közösség félelmét jól tükröző érvek mellett legfontosabb hivatkozási alapjuk a város kegyúri jogának, és – általánosságban véve – privilégiumainak tiszteletben tartása volt, végső eszközük pedig az időnyerés: legalább az uralkodó Regensburgból való visszatéréseig adjon a nádor haladékat.⁸⁸

---

⁸⁴ Draskovich levele Dobronokihoz (1636. aug. 16., Sopron) Lkv. 77., utal rá: HCS, 49. Vö. Szabady: Draskovich, 60.

⁸⁵ „*Intiűk azért keg[yelme]teket szeretettel, hogi tovább való quaestioban semmi uton ne[m] vivé[n] a dolgot, alkalmztassa mingiárt magát.*” Esterházy levele Sopron városához (1636. aug. 27., Pozsony), SVL, Lad. III. et C. fasc. I. 7.

⁸⁶ A soproni külső tanácsstagokat 1530 óta nem a város közössége (a polgárok összessége) választotta, hanem a belső tanács nevezte ki. *Tirnicz József*: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk. *Bónis György–Degré Alajos*. Budapest, 1971. 54.

⁸⁷ Zuanna János Mária Menyhért (1570 k.–1647 u.) ügyvéd, 1598-tól polgár, 1619-ben Vormund, 1622-től belső tanácsos, 1635–1641 között városbíró. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 12074.

⁸⁸ Sopron város levele Esterházyhoz (s.d., 1636. aug. vége?) Lkv. 135–138.

Dobronoki György első soproni tartózkodása

Az 1636 májusától augusztusáig tartó előkészületek idején a jezsuiták részéről tevételes szerepe csak a tartományi és rendi vezetésnek volt. Az alapítás következő szakaszában azonban az eddig kétoldalú tárgyalások háromtényezőssé bővültek. A társaság képviselőjében Dobronoki, mint a soproni rezidencia első kinevezett superiora volt jelen az intézményalapítás feltételeinek véglegesítésekor, és a társaságnak juttatott ingatlanokat is ő vette át. Társául a provinciális Marcus Noeliust jelölte ki, akinek – mint a tartomány megválasztott római procuratorának – később a Sopronban látottakról a rendfőnököt kellett tájékoztatnia.⁸⁹

A kijelölt páterek szeptember 3-án Nagyszombatból Pozsonyba mentek, hogy másnap felkereshessék a nádort.⁹⁰ Közben Sumerecker, Draskovich és Esterházy sűrű levelezésben álltak. A provinciális tájékoztatta a püspököt, Dobronokit milyen nehéz-ségek árán tudta a soproni rezidencia számára megszerezni – előljárói Felső-Magyar-országra szánták –, egyúttal kérte, hogy egy hét elteltével küldje vissza hozzá a két atyát, hogy beszámolójuk ismeretében dönthessen az új alapítványról.⁹¹ Draskovich a tartományfőnök jóindulatát megköszönve újra leírta, hogy Dobronoki a siker kulcsa, mert csak ő képes a városbeliekkel szót érteni, aki „tudja utánozni a kígyó okosságát és a galamb egyszerűségét, tud új kollégiumot alapítani, és mindenkit mágnesként magához vonzani”, érkezését pedig már ki is hirdette a városban.⁹² Ha Forró ismerné a soproni helyzetet, ő sem akadályozná a páter odaküldését. Időközben a két jezsuita a nádorral együtt Kismartonba ment, ahonnan Dobronoki megüzente a püspöknek, hogy még nem értek Sopronba.⁹³

Szeptember 5-én folytatódtak az előkészületek. Draskovich nagyon türelmetlen volt, bosszantotta a soproniak újabb kifogása. Ők ugyanis a jezsuitáknak Pozsony városával kötött szerződését tekintették mintának, amelynek pontjait kérésükre a püspök másolatban korábban megszerezte, de ezúttal újabb, hiteles másolatot kértek. Draskovich a tárgyalások és az iskolakezdés elhúzódásától tartva kérte Esterházyt, hogy Dobronoki Sopronba küldésével ne várja meg a feltételek véglegesítését, mert így Mindenszentekre

---

⁸⁹ Vö. HCS, 49. Marcus Noelius (1584–1639), osztrák jezsuita, 1633–1636 között a steyer kollégium rektora. Lukács: Catalogi II., 691. A szeptember 3–14. közötti eseménysor az alapítás döntő időszaka volt, amelyről kivételesen gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre, így a szerződéskötéshez vezető út szinte óráról órára rekonstruálható. Dobronoki naplófeljegyzései, illetve az utólag megírt historia domus mellett a Sopron város levéltárában található levelezésanyag képezik a fő forrásbázist. A kismartoni tárgyalásokról l. Schwartz: Die Geschichte, 12–15., Szabady: Draskovich, 61–64.

⁹⁰ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 3.) Lkv. 103. Vö. HCS, 49.

⁹¹ Sumerecker levele Draskovichhoz (1636. szept. 3., Nagyszombat) Lkv. 89–90.

⁹² Draskovich levele Sumereckerhez (1636. szept. 3., Sopron) Lkv. 85–88., „*Tam gravia principia viro gravissimo indigent, qui cum pertinavissimus et nomen Jesuitae plane exhorrentibus et exerrantibus, hominibus agere noverit, serpentisque prudentiam ac simplicitatem columbae imitari; qui novum collegium fundare omnesque ad sese magnetis instar attrahere sciat. [...] et eo magis patris Dobronoki praesentia requiritur, quem certo venturum omnibus promulgavi. Falli aut fallere non debeo.*” Lkv., 85., 86.

⁹³ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 4.) Lkv. 103. Vö. HCS, 49. Az eseményeket Dobronoki nagyszombati diáriumban is rögzítette: Diarium, 43v–44r.

sem kezdődhet meg a tanítás.⁹⁴ A soproniak aznap küldöttségük útján magától a nádortól is kérték a pozsonyi feltételek autentikus (pecsétes) másolatát.⁹⁵ Esterházy – óvatosabb lévén – a szerződéskötetést tartotta elsődlegesnek, ezért másnapra a soproniak hattagú küldöttségét kérte Kismartonba.⁹⁶ A történetekről valószínűleg a püspöknek is üzent, aki válaszul megküldte a pozsonyi pontokat neki is, azzal a kitételrel, hogy azok nem illeszkednek teljesen a soproni helyzethez, ezért a tárgyalások előtt szeretne ő is beszélni vele.⁹⁷ Dobronokit külön levélben üdvözölte és kérte, hogy hagyatkozzék a nádorra, amint ezt ő maga is teszi.⁹⁸

Az első komoly tárgyalásra 7-én, Kismartonban került sor.⁹⁹ A soproni küldöttek között a polgármester és a bíró mellett Zuanna Péter¹⁰⁰ belső tanácsos, a külső tanácsból pedig Arthofer György,¹⁰¹ Weinberger Zakariás¹⁰² és Fuchs Ulrik¹⁰³ voltak jelen.¹⁰⁴ Esterházy a soproniak súlyosnak ítélt feltételeit hallva várakozásra kérte őket, hogy a pontokat a két jezsuitával együtt átdolgozassák. Az ebédre Kismartonba érkező Draskovichcsal történt egyeztetés után a soproniaknak átadták a társaság számára is elfogadható „conditiones limitatae”-t, hogy másnap a tanácsban olvassák fel és fogadtassák el.¹⁰⁵

A két jezsuita másnap érkezett első alkalommal Sopronba.¹⁰⁶ Eörsy Zsigmond kísérté el őket a nádor képviselőjében, aki újabb, saját kezű levelében kérte – úgymond – a város kiváltságait és a társaság becsületét sem sértő feltételek elfogadását és a két vitás (a Kirchhaushoz tartozó) szülő átengedését.¹⁰⁷ Esterházy már kismartoni tárgyalásukkor is hangsúlyozta, hogy a jezsuitákkal szembeni

⁹⁴ Draskovich levele Esterházyhoz (1636. szept. 5., Sopron) Lkv. 121–122.

⁹⁵ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 5.) Lkv. 103. Vö. HCS, 49., Diarium, 44r.

⁹⁶ Esterházy levele Sopron város küldötteihez (1636. szept. 5., Kismarton) SVL, Lad. III. et C. fasc. III. 85.

⁹⁷ Draskovich levele Esterházyhoz (1636. szept. 5., Sopron) Lkv. 115–118.

⁹⁸ Draskovich levele Dobronokihoz (1636. szept. 5., Sopron) Lkv. 123–124.

⁹⁹ Szept. 6-án a küldöttség ugyan megjelent Esterházynál, de a nádor a két jezsuitával fraknoi várába kocsizott, és csak estére értek vissza. A soproniakat így aznap nem is fogadta. Vacsorára csatlakozott hozzájuk Eörsy Zsigmond is. Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 6.) Lkv. 103. Vö. HCS, 50., Diarium, 44r.

¹⁰⁰ A historia domus Zuanna Péter Menyhértként említi, feltételezésem szerint azonos a Regensburgba küldött Zuanna Péterrel. A historia domus szerint Zuanna Mária János Menyhért fivére. HCS, 53.

¹⁰¹ Arthofer György nemes, győri polgár, kereskedő, 1631-től soproni polgár, később – már a kismartoni tárgyalások idején is – a külső tanács tagja és Vormund. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 178.

¹⁰² Weinberger Zakariás kereskedő, 1624-től polgár, 1637-től belső tanácsos. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 11345.

¹⁰³ Fuchs Ulrik soproni születésű kereskedő, 1615-től polgár, később megyei esküdt. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 5193.

¹⁰⁴ A küldöttek felsorolását l. HCS, 53.

¹⁰⁵ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 7.) Lkv. 103. Vö. HCS, 50., Diarium, 44r.

¹⁰⁶ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 8.) Lkv. 104. Vö. HCS, 54., Diarium, 44v.

¹⁰⁷ Eörsy Zsigmond Esterházy familiárisi körének egyik kulcsfigurája volt, akit a nádor 1637-ben Sopron megyei alispánná választatott, majd jelentős diplomáciai feladatokkal bízott meg. Nagy szerepe volt a nádor és a szabad királyi város kapcsolatának normalizálásában, kölcsönösen elfogadóvá tételében. A jezsuita kollégiumalapítás során Esterházy megbízottjaként a várossal folytatott tárgyalásokat nagyrészt ő bonyolította le, Sopronban mindig ő képviselte a főispánt. Esterházy ezt a megbízatását Eörsy alispánválasztatása előtti próbatételnek szánta. Alispánválasztásról l. Hiller: Politikai környezetváltozás. A korszak alispánjainak familiárisi kapcsolatairól l. *Dominkovits Péter*: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Illikó. Budapest, 2005. 511–529.

félelmük és ellenszenvük alaptalan; levelében ismét kiemelte, hogy a prédikátorok elmondásai alapján hamis képet alkotnak a páterekről, akikben kellemesen fognak csalódní, az engedelmességgel pedig az uralkodó tetszését is elnyernék.¹⁰⁸

A szerződészkötést a soproniaknak még két napig sikerült elodázníuk. Ennyi haladékok eszközöltek ki Eörsytöl, aki jelen volt szeptember 9-én délelött a városházán tartott tanácskozásukon. Artner Erhard, akit másnap reggel maguk a jezsuiták is felkerestek, aznap a nádorhoz készült.¹⁰⁹ Esterházyval való újabb egyeztetéséről ugyan nem tudunk, de a nádornak a polgármesterhez címzett levele újra kérte a soproniakat az uralkodónak való engedelmességre.¹¹⁰ A várakozás idejét a két jezsuita a helyszín és a környék megismerésével töltötte. Szeptember 9-én délelött a számukra kijelölt házakat tekintették meg, amelyeket Dobronoki alkalmasnak talált, délután pedig Draskovichcsal Bánfalvára látogattak, ahol megnézték a volt pálos templomot, másnap pedig a püspökkel ebédeltek Fertőrákoson.¹¹¹

A tárgyalások szeptember 11-én zárultak le a szerződés megkötésével. A soproni követség már korán reggel megérkezett Kismartonba, és átadta Esterházynek az átdolgozott pontokat. A nádor ezután külön tárgyalta Draskovichcsal és Dobronokival, akik 6-7 helyen módosították a szöveget. A soproniakkal való újabb egyeztetés után délután 2-re véglegesítették a feltételeket, majd Esterházy megerősítette a szerződést, kérésére a soproniak szóban is megerősítették, hogy átadják az említett házakat és tartozékaikat, Dobronoki pedig a társaság nevében elfogadta a javakat, és köszönetet mondott a nádornak, Draskovichnak és a soproni polgároknak. Együttal kérte, hogy a nádor mindkét fél számára állíttasson ki hiteles oklevelet, és hogy a birtokba iktatásuk már másnap történjék meg. Dobronokinak a polgármesternél még azt is sikerült elérnie, hogy a Kirchhaushoz tartozó egyik szölöt már azévbén a jezsuiták szüretellessék le.¹¹²

A lényegében már szeptember 7-ére kialakított, de csak négy nap múlva elfogadott feltételek határozták meg a társaság soproni működésének kereteit. A

¹⁰⁸ Esterházy levele Sopron városhoz (1636. szept. 8., Kismarton), SVL, Lad. III. et C. fasc. I. 8. (eredeti) Lkv. 131–133. (másolat).

¹⁰⁹ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 9.) Lkv. 104. Vö. HCS, 54., 44v., Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 10.) Lkv. 104., vö. Diarium, 44v.

¹¹⁰ Esterházy levele Artner Erhardhoz (1636. szept. 10., Kismarton), SVL, Lad. III. et C. fasc. I. 9. Esterházy hangsúlyozta, hogy ő maga is a soproniak javát keresi, emellett saját érdeke is volna az ügy sikere, mert „... az egész papság mind oli suspicioval vagion hozzám mintha nem faveálnék nekik, ki chak onnan vagion, hagi mindeneknek az eo igassagokat s immunitasokat is oltalmazom a meniere lehet, s nem viselhetek tekintetet”. A nádor Draskovich további türelmét is kérte. Esterházy levele Draskovichhoz (1636. szept. 10.) Lkv. 127–130.

¹¹¹ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 9.) Lkv. 104., vö. HCS, 54., Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 10.) Lkv. 104., vö. Diarium, 44v. Fertőrákoson Dobronoki megnézett egy malmot, amelyet a leendő kollégium számára – ha az megkapná – igen hasznosnak ítélt. Draskovich később feltehetően ennek a malomnak a beindításáról adott hírt az akkor már Nagyszombatban tartózkodó Dobronokinak. Lkv., 185.

¹¹² Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 11.) Lkv. 104–105. Vö. HCS, 56., Diarium, 45r. A megegyezésnél jelen volt a nádoron, a püspökön és a két jezsuitán kívül Simándi István csornai prépost és erdélyi püspök, illetve Megyery Zsigmond is, – szintén Esterházy familiárisa, vö. Hiller: Politikai környezetváltás, 17. – aki vacsorára Dobronokit és Draskovichot is vendégül látta.

szerződéskötés – a korabeli magyarországi kollégiumalapítások elmaradhatatlan aktusa – biztosítékot jelentett a felek számára: az alapító (főpapa) az átadott egyházi javakat általában a törvényi tiltás megkerülésével így bocsáthatta a társaság használatába, ezekről azonban korábbi birtokosaiknak vagy haszonélvezőiknek – Győrben például a káptalannak, Pozsonyban és Sopronban pedig a városnak mint kegyúrnak – le kellett mondaniuk. A soproni tanács kezdettől fogva a pozsonyi szerződést tekintette irányadónak, a közeli város ugyanis szintén evangélikus vezetésű szabad királyi város volt, így privilégiumai és érdekei is hasonlóak voltak.¹¹³ Főbb különbségként azonban azt is számba kell venni, hogy amíg Pozsonyban az érsek és az uralkodó, addig Sopronban a győri püspök és a nádor vállalta az alapítás tényleges megvalósítását. Emellett Pozsonyban a helyi káptalan miatt a megegyezésben többféle érdeket kellett egyeztetni, míg Sopronban a harmadik „tényező”, a jezsuitáknak szánt egyházi javak élvezőjét, Nyéki Vörös Mátyást könnyebben lehetett kárpótlás fejében lemondásra bírni.¹¹⁴

A soproniakkal 1636. szeptember 11-én megkötött szerződés pontjai a következők voltak:¹¹⁵

1. A jezsuiták a megnevezett két javadalmon kívül semmilyen címen vagy ürüggyel nem szerezhetnek más javakat (házat, szőlőt, egyéb birtokot) a város joghatósága alatt álló területen.
2. Ha a társaság végleg elhagyná Sopront és a kollégium feloszlana, a javadalmak birtokjoga eredeti állapotába kerüljön vissza.
3. A város és a magisztrátus a kollégium felállításának és fenntartásának költségeihez semmivel sem járul hozzá, a terheket az alapító püspök viselje.

¹¹³ A pozsonyi szerződés szövegét idézi, illetve utal rá Dobronoki: Lkv., 113., 121–122.

¹¹⁴ A pozsonyi jezsuita kollégium alapítástörténetét l. *Dénesi Tamás*: Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum. 1998. 3–4. sz. (a továbbiakban: Dénesi: Missziótól a kollégiumig), 87–97.

¹¹⁵ A soproni feltételek változásait, kialakulását Dobronoki a Leveleskönyvben dokumentálta, ezek azonban datálás nélkül maradtak fenn, az egyes változatok közötti eltérések feltárása külön filológiai munkát igényelne. Ezúttal csak kollégiumalapítás szempontjából legfontosabb végleges szövegváltozatot ismertetem. A korábbi szövegváltozatok általam rekonstruált sorrendje a következő: 1.) Dobronoki pontokba szedett javaslat a szerződésre (1636. szept. 7.) Lkv. 139–142. 2.) az előbbi tisztázata a nádor nevében szóló bevezetővel, 13 pontba szedve (a későbbi végleges változattól eltérő szöveggel, illetve sorrendben) Lkv. 143–146. 3.) Sopron város előterjesztése az épületek átadásának feltételeiről (fogalmazvány, elképzelhető, hogy Dobronoki javaslatánál =1.) korábbi) Lkv. 147–150. 4.) a soproniak által átdolgozott előterjesztés fogalmazványa (1636. szept. 10.) Dobronoki (szept. 11-re datálható) sajátkezü javításaival (nincs pontokba szedve; a legfontosabb módosítás – a faizás joga – Dobronoki beszúrása) Lkv., 159–160., 165–166. 5.) az előbbi fogalmazvány tisztázata (szintén nincs pontokba szedve; a nádor udvarában 1636. szept. 11.) Lkv., 161–164. A végleges szerződés szövege: Esterházy oklevele a Sopron városával kötött szerződésről a jezsuiták beengedésének feltételeiről (kelt 1636. szept. 11., valójában 12-én kiadva), SVL, Lad. III. et C., fasc. I. 16. Ennek tartalmát Dobronoki (a 4–5. példány alapján) szinte szó szerint idézi: HCS, 50–52. Az oklevelet III. Ferdinánd 1637. dec. 31-én királyi privilégium formájában kiadta (ebben átírta a nádori oklevelet és a klauzulában egy kiegészítést tett, l. lejjebb), SVL, Lad. III. et C., fasc. III., 69. (ezen a jelzeten az eredeti oklevél mellett három másolat is megtalálható). Az oklevél szövegét közli: Póda: A soproni kath. „parochia”, 93–95., Horváth: A Soproni, 13–16. A szerződést pontokba szedve kivonatolom, Dobronoki beosztása szerint, ugyanis a historia domusban ezekre a sorszámokra hivatkozva utal a szerződés pontjaira, vö. HCS, 52–53. A szerződés pontjait ismerteti: Szabady: Draskovich, 64., Schwartz: Die Geschichte, 13–14.

4. A jezsuiták beengedésével a város előjogai és az iskolákra, templomokra, javadalmaakra és javadalmas házakra vonatkozó kegyúri joga semmiféle kárt ne szenvedjen.
5. A soproni szőlőkből nyert borukon kívül a jezsuiták bort nem adhatnak el. Az épületekhez tartozó szőlőkből nyert borukat hordókban eladhatják, de azokba a város a szokott módon süttessen billogot.
6. Ha a kollégium saját szükségére bort vagy sört akarna behozni a városba, ehhez a magisztrátus előzetes engedélyét kell kieszközölnie. Ezt a város nem fogja megtagadni.
7. A kollégium tűzifáját a város nyilvános erdejéből a többi polgárhoz hasonlóan elhozhatja. Más erdőkből csak a tanács engedélyével.
8. Ha a kollégium ajándékozás vagy végrendelet révén valami javadalmat kapna, az árával elégedjék meg.
9. Az épületeiket csak úgy építhetik át, rendezhetik be, hogy a szomszédoknak vagy a város közösségének ebből semmi kára ne legyen. Nem nyithatnak új kaput a külső városfalon.
10. A polgárok fiait betöltött 16. életévük előtt a társaságba nem lehet felvenni.
11. Semmilyen kiváltság vagy engedély, amit az atyák a császártól kieszközölnek, a város jogaival vagy kiváltságaival nem ellenkezhet.
12. Ha a jezsuiták beengedése miatt a várost a magyar országgyűlés vagy más (perben) megtámadná vagy elmarasztalná, a város az uralkodó védelmét élvezze.
13. Ezeket a pontokat ne csak nádori, hanem uralkodói pecsét alatt is állítsák ki a nagyobb érvény és jogbiztonság érdekében.

A soproni és pozsonyi pontokból kirajzolódnak azok a feltételek, amelyek a városok számára a legfontosabbak voltak.¹¹⁶ Ezek: a jezsuiták terjeszkedésének tiltása (1., 8. – A); a város kegyúri és más jogainak (4., 11. – C) valamint a polgárok érdekeinek védelme (9.); a város gazdasági érdekeinek, előjogainak védelme – a borkimérés és ellenőrizetlen borbehozatal tilalma (5., 6. – E); valamint, hogy a kollégium feloszlása esetén az eredeti birtokviszonyok álljanak vissza (2. – D).¹¹⁷ A soproni alapítás többi pontja részben szintén a város védekezésének része (3., 13.), részben pedig az együttélést szabályozó kitétel. A 7. ponttal kapcsolatban egyébként Dobronoki a naplójában megjegyezte, hogy a tűzifa beszerzésének

¹¹⁶ A soproni szerződés mintáját adó pozsonyi feltételek főbb pontjai a következők voltak: A) II. Ferdinánd ne vásároljon házakat, elégedjék meg a főtemplom melletti iskolával és a vele szomszédos örkanonoki házzal, amelyeket a város kész átadni. B) A város átengedi a káptalannak a Szent Miklós javadalmas házat az örkanonoki ház helyett kárpótlásul. C) A város szabadságait, előjogait, kegyúri jogát ne sértsek a jezsuiták – az egyházi épületek és a Szent Márton-plébániatemplom tekintetében se. D) Ha valami okból a kollégium feloszlana, az átengedett épületek tulajdonjoga a városra száll vissza. E) A kollégium nem mérhet ki bort (nem nyithat kocsmát), saját használatukra is csak a magisztrátus engedélyével hozhatnak bort a városba. F) A város előjogaiból, szabadságaiból nem enged. Vö. Dénesi: Missziótól a kollégiumig, 96. A szerződés másolatát Dobronoki gyűjteménye is tartalmazza: Lkv., 115–118. (A szerződés tartalmát magam szedtem pontokra és jelöltem betűkkel a soproni feltételekkel való könnyebb összehasonlítás kedvéért.)

¹¹⁷ Az utolsó kitétel nem soproni és pozsonyi sajátosság volt, hanem a hazai alapításoknál jellemzően az alapító érdekeit védte, vö. pl. a homonnai és a győri alapítás feltételeivel. Lukács–Molnár: A homonnai, 106.; Acsay: A győri, 23–24., Kádár: A jezsuiták, 22.

kérdésében nagy vita támadt, amit végül sikerült rendezni.¹¹⁸ Azt nem említi, hogy ez az ő elképzelése szerint történt – ezt a szerződés alapján feltételezhetjük, ugyanis sikerült a jezsuitáknak elérni, hogy a legegyszerűbb módon szerezhessenek fát, amely végső soron a város rovására történt. A tanács felülkerekedését jelzi azonban a 10. pont, amely ugyan csupán a polgárok fiaira vonatkozott, de egyben azt az elszántságot is tükrözte, amellyel az evangélikus városvezetés elhatárolódott a jezsuitáktól, és előrevetítette az új kollégium látogatását tiltó városi szabályozásokat is. Külön figyelmet érdemel a jezsuiták (anyagigazdasági) terjeszkedését gátoló 1., 5., 6. és 8. pont, ugyanis ezek módosítására komolyan törekedtek a rendtagok, mégsem érték célt – a város ezekből nem engedett. E feltételekről Esterházy egyébként megjegyezte, hogy nem érdemes feszegetni őket, mert még eljön az idő, amikor sokkal könnyebben el lehet érni megváltoztatásukat.¹¹⁹

A kollégiumalapítás első szakasza a szerződéskötéssel lezárult. A nádor ezzel teljesítette az uralkodói megbízatást, így szeptember 12-én Pozsonyba távozott. Oklevelét még aznap felolvasták a tanács és a polgárok közössége előtt, amely értelmében a jezsuiták kérték azonnali birtokba iktatásukat. A tanács azonban arra hivatkozva, hogy a nádor pecsétjével megerősített oklevél még nem érkezett meg, és hogy az átadandó épületekből sem lehet olyan hirtelen kiköltöztetni a lakókat (akik között egy gyermekágyas asszony is volt), elhalasztotta az épületek átadását. A délutánt Dobronoki és Noelius Káldy Mihály soproni plébánossal¹²⁰ együtt Lakompakon töltötték. Mire estére visszaértek, a nádori pecséttel ellátott oklevél is megérkezett.¹²¹

A városi kegyuraság alatt álló Kirchhaust végül másnap reggel Artner Erhard polgármester és két szenátor egy latin nyelvű beszéd keretében adta át.¹²² A jezsuiták részéről Dobronoki fogadta el a javadalmat, megköszönte, és kérte a tanácsot, hogy tartsa meg a társaságot jóindulatában. Az átadásnál Káldy és Ramocsaházi Pál, a győri püspök jószágigazgatója is jelen volt. Dobronoki ezen a napon mondta az első misét az alapító Draskovichért a ferences templomban, délután pedig új szülőiket látogatták meg a plébános kíséretében.¹²³ Draskovich örömmel adta hírül Sumereckernek a soproniakkal való megegyezés tényét, de sajnálatát fejezte ki, hogy Dobronoki csak húsvétig maradhat. A provinciálistól jó német szónokot is kért.¹²⁴

¹¹⁸ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 11.) Lkv. 104–105.

¹¹⁹ Vö. HCS, 52–53.

¹²⁰ Káldy Mihály pozsonyi kanonok majd soproni plébános (1623–1638), pápoci perjel majd győri olvasókanonok (1638-tól), később haláláig (1641-ig) győri nagyprépost. Vö. Bán: Sopron, 153., *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938. 415., Payr: A soproni evangélikus egyházközség, 305–306.

¹²¹ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 12.) Lkv. 105–106. Vö. HCS, 56., Diarium, 45r.

¹²² A két tanácsos Stockinger Gábor és Vogel János voltak. Vö. Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 13.) Lkv. 106. Előbbi 1620-ban lett polgár, 1630-tól a belső tanács tagja. II. Ferdinándtól 1635-ben nemességet kapott. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 10627. 1635–1641 a Szent Mihály-templom templomatyja, ami megtisztelő és nagy anyagi felelősséggel járó megbízatás volt. Vö. Házi: Soproni polgárcsaládok, 35. Vogel János nemes, pozsonyi származású, 1628-tól soproni polgár, 1633-tól belső tanácsos. Házi: Soproni polgárcsaládok, Nr. 4929.

¹²³ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 13.) Lkv. 106. Vö. HCS, 56–57., Diarium, 45r–45v.

¹²⁴ Draskovich levele Sumereckerhez (1636. szept. 13., Sopron) Lkv. 91–91.

Dobronoki superiori hivatalának teljes felelősségével kezdett bele az új kollégium alapjainak lefektetésébe. A Kirchhaus átvétele után felmérte az épületek állapotát, a szükséges teendőkről pedig részletes listát készített Draskovichnak. Memoriáléja szerint az iskola számára szükségesek padok, katedrák, kályha, ablakok és zárható ajtók. A hat rendtag leendő szobáiba asztalok, ágyak, székek, megfelelő ablakok és ajtók szükségesek. Téglapadlót kell építeni, a szobákba, tantermekbe és az étkezőbe pedig téglakályhákat. A refektóriumot ott kell kialakítani, ahol a borsajtó van, mellette legyen a konyha. A memoriálét küldték Bécsbe, hogy Hmira János¹²⁵ páter a rezidencia számára szükséges dolgokról mielőbb gondoskodhassék. Ő szerezzen kétszínű, ki- és befelé fordítható kazulákat és kifordítható antipendiumot, a két szónok számára bundákat, valamint két albát és oltárkendőket. A nádorral egyeztetni kell, hogy Sopronnyékről meszet és téglát szállíttasson az építkezéshez. A Krisztus Teste Confraternitas házához tartozó borsajtó maradjon ott a rezidencia számára, ne idegenítsék el. Szerezzenek be 25 hordót, a szürethez az alapító adjon edényeket. Szállítsanak a házakba egy társzekérnyi tűzifát. Egy kőműves hozza rendbe a konyhai kéményeket és a kandallókat, építse meg a padlót és alakítsa ki a közös helyiséget. Egy asztalos készítsen könyvespolcokat. A jelenleg a püspöki börtönbe zárt szakácsot engedjék ki, és bocsássák a rezidencia szolgálatára. Az alapító gondoskodik arról, hogy a Krisztus Teste Confraternitas tagjai a társaság házában bírt összes jogukról mondjanak le, és erről hiteles oklevelet állítsanak ki. A Keresztelő Szent János-templomnak és a keresztes javadalomnak a jezsuiták számára való megszerzését sürgezzék.¹²⁶

A memoriálé szinte teljes körű képet fest egy újonnan felállítandó rezidencia számára szükséges dolgokról. A rengházban a szerzeteseknek külön szobáik és közös étkezőhelyük volt, amelyek mellett tantermek és egy közösségi terem is helyet kapott.¹²⁷ A superior a leendő könyvtárral és gazdasági feladatokkal éppúgy számolt, mint a liturgikus eszközökkel, vagy a rezidencia jogi alapjának biztosításával. Dobronoki jólétesültségének megdőbentő bizonyítéka, hogy a püspöki börtönben ülő szakács sem kerülte el a figyelmét, magabiztosságának jele pedig, hogy őt a rezidencia szolgálatára elkérte. A memoriálé bepillantást enged a „kollégiumalapító” Dobronoki munkamódszerébe, és Draskovich hozzáállását is igazolni látszik, aki mindenáron ragaszkodott a páter személyéhez.

A bízató kezdet után szeptember 14-én a jezsuiták Sopronból Pozsonyba távoztak.¹²⁸ Draskovich lelkendezve írta meg Lamormaininak a sikereket: a társaságot

¹²⁵ Hmira János (1596–1659), szláv jezsuita. 1636-ban a bécsi Pazmaneum rektora. Lukács: *Catalogi* II., 438., 621.

¹²⁶ Dobronoki memoriáléja Draskovich részére (1636. szept. 13.) Lkv. 173–176.

¹²⁷ Apor Péter 1648–49-es leírása alapján Bíró Vencel rekonstruálta a kolozsmonostori jezsuita rengház belső kialakítását. Bár Dobronoki memoriáléja ehhez hasonló nem tesz lehetővé, fennmaradt a „régii kollégium”, az ún. Kolleum épületének egy 18. század végi alaprajza: Magyar Országos Levéltár (Budapest), Térképtár, S 12 Div. IX. No. 81., amely alapján annyi valószínűsíthető, hogy a közösségi terem és a konyha a földszinten, a tantermek nagyrészt az első emeleten, míg a pátterek szobái főképp a második emeleten lehettek. Bíró leírását l. *Bíró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rengház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében.* Cluj–Kolozsvár, 1931., különösen 7–10.

¹²⁸ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 14.) Lkv., 106. Vö. HCS, 63., *Diarium*, 45v.

beiktatták, a feltételek is kedvezőek, Dobronoki ugyan Nagyszombatba ment beszámolni, de siet vissza. A püspök kérte, Lamormaini tudassa a császárral a fejleményeket.¹²⁹

Dobronoki 15-én Pozsonyban Esterházyt látogatta meg, hogy a soproni helyzetről hírt adjon, majd még aznap továbbutazott Nagyszombatba.¹³⁰ Másnap Noeliusszal együtt az érseknél ebédeltek, aki időközben tudomást szerzett soproni kiküldetésük-ről és Dobronoki áthelyezésének tervéről. Ezt megtudva érseki tekintélyének teljes tudatában kijelentette, hogy ezt semmiképp sem fogja hagyni, hiszen a templom építése még nem fejeződött be.¹³¹ Sumerecker és Forró legszívesebben Felső-Magyarországra küldte volna Dobronokit a homonnai kollégium beindítására, viceprovinciális megbízással. Pázmány ezzel szemben egyértelművé tette, hogy nem tûri a páter elhelyezését, ha ezt jezsuita előljárói mégis megtennék, a társaság többé ne számítson tanácsaira vagy segítségére.¹³² Draskovich azonban a soproni rezidencia beindítását továbbra is egyedül Dobronoki révén látta lehetségesnek.¹³³ Maga Dobronoki az érsek hajthatatlanságát Draskovich iránti neheztelésével magyarázta. A provinciális hiába küldte Pázmányhoz Vitalis Pelliceroli¹³⁴ és Noelius atyákat, az érsek nem engedett.¹³⁵ Az alapítás ügye mégsem akadt meg teljesen: Dobronoki részletes beszámolója után a provinciálissal és Forróval megvitatták a soproni feltételeket, majd Rómába küldték, jóváhagyás végett.¹³⁶

* * *

¹²⁹ Draskovich levele Lamormainihez (1636. szept. 14., Sopron) Lkv. 157., 168. Vö. Szabady: Draskovich, 65.

¹³⁰ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 15) Lkv. 107. Vö. HC, 63., Diarium, 45v–46r.

¹³¹ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 16.), Diarium, 46r.

¹³² A historia domusból kiderül, hogy Sumereckert az is nyomasztotta, hogy az érsekkel akkoriban tárgyaltak a szatmárnémeti kollégiumalapításról, amely már a végéhez közeledett, és ez ügyben Pázmány éppen Dobronokit készült Bécsbe küldeni a császárhoz, hogy szerezzék meg tőle a Krisztus Teste-kápolna javainak a kollégium alapjául szánt szepesi prépostságba való inkorporációjához való hozzájárulást. Vö. HCS, 64. A szatmárnémeti kollégiumról I. Gyenis: Régi magyar, 47.

¹³³ Dobronoki visszajövetelét már szeptember 16-i levelében sürgette, I. Draskovich levele Dobronokihoz (1636. szept. 16., Sopron) Lkv. 177–180.

¹³⁴ Vitalis Pelliceroli (1577–1641), itáliai származású jezsuita, 1635–1641 Bécsben szolgált, 1637–1639 a provinciális sociusa volt. Lukács: Catalogi I., 748., Lukács: Catalogi II., 456., 474., 491.

¹³⁵ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 19.), Diarium, 47r. Vö. HCS, 64–65. Az esetet leírja és magyarázza a Leveleskönyv egyik bejegyzésében: Lkv., 95. „*Acceptatis vineis, fundis, conditionibus a civitate praescriptis (quod anno 1636. 13. Sept. contigit) ego Tyrnaviam cum patre Marco redii, et coepi necessaria huic residentiae coemere, rediturus Sopronium. Agebat tunc cardinalis Tyrnaviae et intellecto meo abitu, prohibuit statim, ne abirem, et per patrem Vitale Pelliceroli ac patrem Marcum cum patre provincialis vellet eiusdem consensus obtinere ad meum abitum, respondit cardinalis, se non consentire, provincialem tamen manere in sua potestate de me libere disponendi, sed si faceret, nunquam se societati in ullis necessitatibus, vel auxilio vel consilio adfuturum. Nam aegerrime ferebat, quod contra suum suffragium dominus illustrissimus Draskovitiuss factus fuisset episcopus Jaurinensis. Sic ego mansi Tyrnaviae, usque ad mortem cardinalis et amplius etiam propter instantem dedicationem templi nostri Tyrnaviensis.*”

¹³⁶ Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 17.), Diarium, 46v. Dobronoki soproni superiorágának Pázmány általi ellenzése a tartományfőnök és a rendfőnök levelezésében is nyomot hagyott. Muzio Vitelleschi némi időbeli csúszással értesült az eseményekről, és a Michael Sumerecker által hozott döntéssel (Dobronoki helyett más superior kijelölésével) ő is egyetértett. Vö. Muzio Vitelleschi levelei Michael Sumereckerhez (1636. okt. 11., nov. 1., dec. 20., Róma), ARSI Austr. 5. I., 184., 194., 206.

Hans Hieronymus Langg bejegyzése Andreas Winkler *Album amicorum*ába, Neusiedel am See, 1632.
Soproni Evangélikus Levéltár, Kézirat XV/7.

KINCSES KATALIN | Johann Christoph Deccard
MÁRIA | könyvkatalógusa Cornides
Dániel hagyatékában

Johann Christoph Deccard (1686–1764) botanikus, 1712 és 1740 közt soproni evangélikus líceum igazgató könyvlistája, illetve könyvtárának Magyarország történetére, egyháztörténetére vonatkozó darabjainak kéziratos katalógusa Cornides Dániel (1732–1787) történetíró, kolozsvári főiskolai tanár, egyetemi könyvtáros, majd m. kir. egyetemi tanár hagyatékában maradt fenn.¹ Keletkezésének pontos dátuma jelöletlen, valószínűleg Deccard halálának évében készült; a listán felsorolt művek közül a két legutolsó is 1764-ben jelent meg, tehát ezen év tekinthető *terminus post quem*-nek. A kézirat Deccard sajátkezű

¹ *Catalogus librorum Bibliothecae Joan(ni) Christoph(ori) Deccardi Sempron(iensis) quondam Pastoris pars histor(iae) Hung(ariae) concernens*. Lelehelye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, a „Ligamen continens manuscripta linguistica bibliographicaque collectione Danielis Cornides” megjelölésű iratsomó, jelzete: Történ. 2. sz. 4-r. 4. lev. 2. sz. – Forrásunk Deccard magánkönyvtára történeti műveinek listája, s nem az evangélikus líceum Deccard működésének idején keletkezett egyik könyvlista vagy a soproni líceum könyvtárának esetleges Deccard-hagyatéka. Vö.: Friedrich Károly: „*Celeberrimae collectiones Sopronienses*”. (A soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményei.) In: SSz. 44 (1990), 97–127. (Deccard és a líceum könyvvállománya nem azonos.); Müllner Mátyás: A soproni evangélikus főtanoda története. Sopron, 1857. és Uó.: Adatok a soproni ev. Lyceumi könyvtár történetéhez. In: MKSz. V (1880), 1–8. (Nincs benne utalás, hogy hagyatéka a líceumba bekerült volna.)

összeállítása. Nagyobb részben nyomtatott, kisebb részben (15%) kéziratos, túlnyomó részt történeti munkákat sorol fel a 16–18. századból. Cornides Dániel utólag, szintén sajátkezűleg javított és pontosított a listán néhány helyen, illetve néhány rövidítést feloldott.²

A 101 történeti művet (melyeket Cornides 96 tételbe csoportosított) tartalmazó könyvlista, úgy véljük, több szempontból is egyedülálló forrás. A 16–18. századi soproni könyvkultúra, Sopron város polgársága, értelmiségi elitje olvasmányműveltségének gazdagságát, színvonalát prezentálja. Ezen túlmenően a vonatkozó, a té-mában feltárt bőséges forrásanyag közül³ kiemelkedik a magas tételszám miatt. Kiváló forrása lehet a továbbiakban a XVIII. századi magyarországi nyomdászattörténeti, könyvtörténeti kutatásnak és a korban fellendülő könyvtermés tanulmányozásának, amely szoros összefüggésben van az általános anyagi és szellemi fejlődéssel, a művelődés és a tudományos élet kibontakozásával. Deccard könyvlistájának nagy része már az 1730-as években kezdődő erős emelkedés idején gyűlt össze, annak a három évtizednek az időszakában, amikor a szellemi fejlődés és a tudományos megismerés igénye látványosan meghozta gyümölcsseit a könyvtermésben⁴ és a könyvtárak gyarapodásában is. Deccard nemcsak országos hírű tanárként, újitóként, iskolaszervezőként, tantervi reformerként, líceumi rektorként vonult be a természettudományos, pedagógiai és egyháztörténeti irodalomba. Az európai hírű tudós botanikus, a Jénai Latin Társaság tagja már státusánál fogva is kiemelkedő alakja volt a nyugat-magyarországi régió evangélikus értelmiségének, s habitusának, munkásságának köszönhetően évtizedeken át meghatározó személyisége volt Sopron szellemi elitjének.⁵ A szellemi hagyatékát e helyen tehát csak töredékesen prezentáló forrásunk feltárásával hozzájárulni kívánunk a korabeli haladó szellemi irányzatok, az aktuális politikai kérdések, művelődési folyamatok és a mentalitás könyvnyagon való bemutatásához, megragadásához.⁶ Deccard könyvlistájának történeti munkákat tartalmazó része

² Cornides bejegyzéseire, módosításaira a jegyzetekben a továbbiakban utalunk.

³ A soproni könyvkultúra színvonaláról szóló első alapvetést Csatkai Endre készítette el: Régi soproni könyvgyűjtők, könyvesboltok és olvasó kabinetek. MKSz. LXIII. (1939), 54–61. A kutatás mai eredményeire vö.: Lesestoffe I. Előszó. VI. (A korábbiak bibliográfiájával. Az 1721-ig keletkezett jegyzékek kiadása.)

⁴ Erre elsőként hívta föl a figyelmet Csapodi Csaba: Könyvtermelésünk a XVIII. században. In: MKSz. LXVI. (1942), 392–398. és Uő.: A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. In: MKSz. LXX. (1946), 98–104.

⁵ Hrabovszky György: Idősb Deccard Kristóf János Soproni evang(élikus) Rector élete. In: Tudományos Gyűjtemény, X. (1820.) 97–99.; Leitner József: Deccard János Kristóf. In: SSz. 5 (1941), 136–138. Életútjára, jelentőségére mindmáig a legteljesebb összefoglalás: Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). „Deccard János rektorsága (1712–1740)” című fejezet. In: A soproni líceum. Szerk. Györffy Sándor és Hunyadi Zoltán. Bp. 1986. 38–41.

⁶ Vö. Monok István: Azonosságok és különbségek három nyugat-magyarországi város XVI–XVII. századi olvasmányában (Ruszt, Sopron, Kőszeg). In: Hungarológia, 6 (1995), 238–239. Tudásunk szerint és Monok István szíves közlése alapján magán-tulajdonban megvan Deccard teljes könyvtárának katalógusa, melyről egy fénymásolatot állítólág az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őriznek. Szintén Monok István tájékoztatott, hogy Verók Attila használta doktori dolgozatához, ahhoz a részhez, ahol a magyarországi tudós

különös jelentőséget kap, ha figyelembe vesszük, hogy rektori működése után kizárólag tudományos tevékenységet folytatott, s a botanika mellett történeti és egyháztörténeti kutatásoknak is szentelte életét; és többek között 1743-ban *Succinta Comitatus Semproniensis Descriptio* címmel (kéziratban maradt) leíró történeti művet írt.⁷ Végül, mint azt a továbbiakban látni fogjuk, a könyvkatalógus bepillantást enged Deccard tudományszervező tevékenységébe is, melyet a soproni evangélikus líceum tanáraként folytatott, már hivatalánál fogva is nagyon szoros kapcsolatot tartva fenn a pozsonyi líceum oktatói gárdájával, valamint az európai, elsősorban protestáns tudósokkal.

A könyvlista jelentőségét alátámasztja és tovább növeli, hogy az Cornides Dániel gazdag hagyatékából származik, melynek teljes (tudománytörténeti) feltárásával máig adós a történettudomány. Munkásságának feldolgozása könyvtárának katalógusa, kéziratos művei (melyek Teleki József kéziratai után a XVIII. században a legjelentősebbek⁸) és nagy mennyiségben fennmaradt levelezése (sajátjainak fogalmazványjaival együtt) alapján lehetséges. Több tudományág művelői meghatározó tudósként, tudományszervezőként tartják számon hagyatékának, életművének részleges vizsgálata alapján is.⁹ A sokoldalú tudóst a nyomdászattörténeti szakirodalom a XVIII. századra vonatkozóan a legnagyobbra értékeli, a korszak legkiválóbb könyvgyűjtőjeként tartja számon, akinek nyomtatásban megjelent könyvkatalógusa nyomdászattörténeti alapmű, Hungarica-gyűjteményi katalógus. Egyik alapja továbbá a Kovachich Márton György (1744–1821) és Jankovich Miklós (1773–1846) által összeállított, 1792-es *Bibliotheca Hungarica Universalis*nak. Cornides katalógusa Széchényi Ferenc (1754–1820) és Teleki Sámuel (1739–1822) könyvkatalógusa mellett egyenrangúként, több kutatónál kvalitását tekintve első helyen szerepel.¹⁰ Szelestei Nagy László

---

könyvtárakról általában értekeznek. A másolatot Földesi Ferenc, a Széchényi Könyvtár munkatársa megpróbálta megtalálni a nevezett gyűjteményben, de éppúgy, mint én, nem járt sikerrel. Fáradozását ezúton is nagyon köszönöm. Köszönöm továbbá Veszprémy László segítségét is, aki mindezen információk beszerzésében segítségemre volt. A teljes katalógus ismeretének hiányában ugyan csak feltételezni tudjuk, hogy forrásunk ennek egyik részlete, azonban tudományos közlése mindenképpen indokolt, s a teljes Deccard-katalógus előkerülése és tudományos feldolgozása esetén a majdani kutatást reményeink szerint segíti.

⁷ Ismertette Németh Sámuel: Mozaikképek Sopron múltjából. In: SSz. 7 (1943), 148–150.

⁸ F. Csanak Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. In: MKSz. LXXIV. (1958), 58.

⁹ F. Csanak 2000. 333. Munkásságának egyik részletére lásd: Fried, István: Slavica des Bibliothek von Daniel Cornides. In: Studia Slavica 1979, 131–136.

¹⁰ Szabó Károly: XVI. és XVII. századbeli magyar nyomtatványok. In: MKSz. I. (1876), 70.; Haiman György: Németh János nyomdászattörténete (1818). In: MKSz. XCIII. (1977), 242–256.; Szelestei 1982. 24.; F. Csanak 1983. 443–454.; Bellágh 2005. 3. sz. 333. A Szinnyei József munkásságát tárgyaló akadémiai székfoglaló értekezés egyenesen az első helyre helyezi, az említett másik kettő fölé emelve: [–r –ó. (sic!)] Id. Szinnyei József. Az első magyar bibliográfus. Székfoglaló értekezés. Bp. 1901. In: MKSz. X. (Új folyam.) (1902), 174. Ugyanezen a véleményen volt Fraknoi Vilmos: Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára”. In: MKSz. III. (1878), 307.; Kovachich Márton György – Jankovich Miklós: Bibliotheca Hungarica Universalis. [H. n.] 1792. Lelőhelye: OSzK Kézirattár, jelzete: Fol. Lat. 9. Ismertette Kozocsa Sándor: A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792–1818). In: MKSz. LXXVIII. (1962), 68.; Újabb könyvésztörténeti irodalom: Pogány György: Sándor István és a Magyar Könyvesház. In: Könyvtári Figyelő, 2003. 4. sz. (Lapszám nélkül. Az Országos Széchényi Könyvtár internetes könyvtárának példányát használtam: <http://www.ki.oszk.hu>

kutatásaiból ismert, hogy a kortársak is számon tartották, nagyra értékelték és használták Cornides gazdag gyűjteményi felsorolását, az *Ungrisches Magazin* 1788. évi számában kiadott, több mint száz XVI. századi magyarországi nyomtatvány címét tartalmazó lista Cornides Dániel gazdag könyvtára alapján készült, s Cornides maga is összeállított egy nyomdászattörténeti munkát a magyarországi nyomdákrol.¹¹ A jeles tudós könyvtára, katalógusa, levelezése, kéziratái, vagyis teljes hagyatéka, melynek megmentése Teleki Józsefnek (1738–1778) köszönhető,¹² azonban nemcsak a könyvtörténeti kutatások alapvető forrása, hanem a kora újkori történeti művek, a XVIII. századi művelődés- és mentalitástörténet, illetve általában a kora újkori magyar történelem és egyháztörténet, a historiográfia, de a történeti földrajz, a numizmatika, archontológia és a történeti segédtudományok egyéb ágai, a néprajz-, a nyelvtudomány, a csillagászat történet kutatásának is.¹³

Cornides Dánielt a korán megmutakozó történetírói tehetség, széles látóköre, a már fiatal korban megkezdett tudományszervező tevékenység, tudósi látásmódja, peregrinációja után közvetlenül a korabeli értelmiség elitjébe emelte, vagyontalan helyzete ellenére. Az intézményi szinten működő tudós társaságok és tudományos folyóiratok XVIII. századi hiánya miatt a tudományos együttműködés kizárólagos formája a levelezés volt.¹⁴ Cornides sokoldalú, nyitott személyiség, aki leveleiben gyakorlatilag minden aktuális, a tudományos közéletben tárgyalt témáról nyilatkozott; tudósi-baráti kapcsolatai, amelyek az

---

/szf/szfarchiv/2003/4/pogany.htm; a letöltés ideje: 2009. június 29.) Segesvary, Victor: *The History of a Private Library in 18th Century Hungary. The Library of Pál and Gedeon Ráday*. Holland, 2005. 35. skk. (Mikes International, The Hague.)

¹¹ Szelestei 1982. 34.

¹² F. Csanak 1983. 333. Idézi: Bellágh 2005. 332.

¹³ (A teljesség igénye nélkül) vö.: Esze Tamás: *Egy lengyel királyi tanácsos levele*. (Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához.) In: MKSz. LXXVII. (1961), 488.: *Az 1683-as nyomtatvány 1711. évi második kiadása az 1846 előtti irodalomban csak Cornidesnél fordul elő*. Valamint Méliusz Juhász Péter: *„Propositiones de Jah et Jehovah siue de Unitate et Trinitate in Deo vero” című, Gyulafehérvárott nyomtatott művének létezéséről* ugyancsak elsődlegesen Cornides nyomtatott könyvkatalógusáról tudunk: Naményi Lajos: *A nagyváradi nyomdászattörténete*. In: MKSz. IX. (Új folyam.) (1901), 179. Cornides műfaji nyitottságára: Ferenczi Zoltán: *A „Salamon és Markalf” című népkönyv kiadásairól*. (Egyszersmind adalék Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára”-hoz). In: MKSz. IV. (Új folyam.) (1896), 56. és a Gálszécsi-féle énekeskönyvtöredék kapcsán, melynek leírása ugyancsak Cornidestől származik (másolatban fennmaradt egyetlen teljes példánya Cornides tolla alól került ki): Erdélyi Pál: *Gálszécsi István énekes-könyvének töredéke 1536-ból*. In: MKSz. XII. (1887), 217. – *A magyar egyháztörténeti historiográfiához* lásd: Thoroczky Gábor: *Egyháztörténeti és forrástanulmányok a XI. századi magyar történelemről*. (Kézirat, PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem.) Bp.–Szeged, 2003. 5–17. Cornides a néprajzi stúdiumok első professzora volt a budapesti egyetemen, 1785-től. Kiemelkedők a magyar nép hiedelemvilágának tárgyában folytatott kutatásai, melyek igen terjedelmes szakirodalmának összefoglalására e helyen nem vállalkozhatunk. – *Történeti földrajzi kutatások*: Tóth Almos: *A hazai történeti földrajz gyökerei*. 200 éve jelent meg Hell Miksa Anonymus-térképe. Bp. 2001. <http://csillagaszattortenet.csillagaszat.hu>. A Magyar Csillagászati egyesület csillagászat történeti portál-ja. (A letöltés ideje: 2009. június 29.) (Cornides Dániel: *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*. Editae, auctae a J. Chris. Engel. Budae, 1802. című művének keletkezéstörténete kapcsán.)

¹⁴ Összefoglalóan: Szelestei 1989a. 297.; F. Csanak 1983. 443. skk. és Bellágh 2005. 332. – Cornides peregrinációjáról: Tolnay Gábor: *Külföldön tanuló magyarországi diákok*. In: *Honismeret*, 2004. 2. sz. 4–10.

egész országot behálózták, felekezetekre, pártállásra és szemléletmódra való tekintet nélkül épültek és működtek több évtizeden át.¹⁵ Tudományszervező tevékenységének másik pillére mentori tevékenysége; könyveket, nyomtatványokat, folyóiratokat, kéziratokat gyűjtött, ajánlott, küldött és cserélt.¹⁶

A kérdés megválaszolásában, hogy miként és főleg miért került Cornides birtokába Deccard könyvlistája, a két tudós kapcsolatrendszerének vázlatos áttekintése segít közelebb bennünket. Az összekötő láncszem vagy láncszemek,

---

¹⁵ Cornides kiterjedt levelezéséről, tudóskapcsolatairól, levelezési témáiról: Ritoókné Szalay Ágnes: Az Akadémia Könyvtárának Régikönyv-gyűjteménye. (Vázlat és adatok a gyűjtemény fejlődésének történetéhez.) In: MKSz. XCIII. (1977), 18.; F. Csanak 1983. 443–454. és Bellágh 2005. 333. – Cornides és Pray levelezését Horvát István tekintette át és katalogizálta Egyetemi Könyvtárban: Horvát István: Danielis Cornides: Codex epistolarum ad Georgium Pray. A[nn]o 1771–1780. In: Tudományos Gyűjtemény, XX. (1836), 1. sz. 94–120. – Tarnai Andor tervezte levelezésének teljes kiadását: Vizkelety András: Emlékbeszéd a Magyar Tudományos Akadémián Tarnai Andor levelező tag fölött. (Kézirat. Bp. é. n.) Az Egyetemi Könyvtárban található levelezés mutatója: Farkas Gyöngyi: Az Evangélikus Országos Levéltár. Cornides Dánielhez írott levelek és Cornides Dániel által írt levelek. In: Egyetemünk történetének levéltári és kéziratári forrásai 1635–1970. I–II. Szerk. Szógi László. Bp. 1982. 258–262.; Szelestei 1989. 87., 90., 96., 98–99., 108., 142–144. – A levelezőpartnerek közül a szakirodalomban az alábbiakról olvashatunk (a teljesség igénye nélkül). Bod Péterrel, elsőként: [Jelöletlen közreadó:] Bod Péter levele Cornides Dánielnek. 1768. március 28. Magyarigen. (Lat.) In: Erdélyi Múzeum, 1907. 390–391.; Szelestei 1989. a.; Egyed Emese: Régi könyv a régi Erdélyről. In: Erdővidéki Lapok, 2001. 1. sz. 14–17.; Az orvostörténeti adatokat gyűjtő Weszprémi Istvánnal: Diósadi Elekes György: Weszprémi István könyvtára. In: MKSz. LXVI. (1942), 305. Cornides jezsuita kapcsolatait tekintve Pray Györggyel: Csontos János: Aranyasi Gellértfi János Codex. In: MKSz. IV. (1879), 71.; Durza Sándor: Weszprémi István levelei Pray Györgyhez. In: MKSz. LXXIII. (1957.) 167.; Hölvényi 1974.; Erdélyi kapcsolatairól: F. Csanak Dóra: Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság megalakulása. In: MKSz. XCII. (1976), 346.; Hajnóczy Józseffel: Soós István: Hajnóczy József és Cornides Dániel levelezése. In: Levéltári Közlemények 56 (1985), 4. sz. 97–124.; Karl Gottlieb Windischel: Szelestei 1989. 109.; Seidler, Andrea: Briefe jenseits der Privatheit? Der Briefwechsel zwischen Karl Gottlieb Windisch und Daniel Cornides (1781–1787). In: Wiener elektronische Beiträge des Instituts, 2001. (Pdf-formátumban; a letöltés ideje: 2009. június 29.) 1–9. passim; Cornides közvetett és közvetlen hatása a csehországi tudományos életre: Széchényi Ferenc és Csehország. Leveléstár. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Pražák, Richard. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Deák Eszter, Erdélyi Lujza. Bp. 2003. 34–215. passim. (Nemzeti Téka.) Frivaldszky János (1730–1784) jezsuita polihisztorral: Id. Frivaldszky János – Gálfy Emöke – Szöke Imola: Egy 18. század közeli kolozsvári természettudományos életmű forrásvidékei. In: Erdélyi Múzeum 67 (2005), 1–2. füzet. 117. A román Georghe Șincaival: Kovács Ferenc: Georghe Șincai magyar kapcsolatairól. In: Művelődés (közművelődési folyóirat, Kolozsvár), LVIII. (2005) áprilisi szám. (Lapszám nélkül. Letölthető változata: <http://www.muvelodes.ro/index.php>.; a letöltés ideje: 2009. június 29.); Batthyány Ignáccal: Jakó Zsigmond: Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező. In: Erdélyi Múzeum 68 (2006), 79–96.; Dobai Székely Sámuellel (1704–1779) éremgyűjtői és oklevéltani kutatások kapcsán: Szelestei 1989. 87., 90., 143.; Benczúr József (1728–1784) történésznel: uo. 142.; Czirbesz Jónás András (1732–1813) evangélikus lelkésszel, költővel, aki levelezésüket meg is akarta jelentetni: uo. 143., 429.; Tersztyanszky Dániel (1730–1800) publicistával, szerkesztővel: uo. 96., 99.

¹⁶ Az előző jegyzetben hivatkozott tanulmányokon kívül lásd: Boyncich István: Két ó-szláv kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában. In: MKSz. III. (1878), 226.; Kosáry 1983. 422., 491., 505., 518., 521., 539., 560., 562., 574., 577–579.; Fried István: Egy korszerűtlen tudományos folyóirat a XVIII. század végén. (Neuss Ungarisches Magazin.) In: MKSz. CI. (1985), 303–309. és F. Csanak 2000. passim. A XVIII. századi történetírásról és ennek historiográfiájáról (a teljesség igénye nélkül): Hóman Bálint: Tudomány történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Bp. 1920.; Uő: Történetírás és forráskritika története Magyarországon Bp. 1938. 353–380.; Gunst Péter: A magyar történetírás története. Bp. 1995. 100. skk. Kosáry 1983.¹, 1996.²; Legutóbb összefoglalóan: Tóth Ferenc: La naissance de l’historiographie moderne en Hongrie à l’époque des Lumières. In: Grell, Chantal: Les Historiographes en Europe de la fin du Moyen Âge. Paris, 2006. 187–201. (Pups.)

személy vagy személyek Deccard és Cornides között,¹⁷ úgy vélem, Deccard egykori tudóstársa, a XVIII. századi polihisztor, történetíró Bél Mátyás (1684–1749) és annak soproni tudóskapcsolatai.¹⁸

Bél Mátyás és Deccard 1718-tól folyamatosan levelezett egymással. Deccardot 1738-ban Bél javaslatára választották be a Jénai Latin Társaságba, s ebben az évben kérte fel Bél Deccardot *De re rustica* című munkájának lektorálására, amit a soproni tudós kissé késve, de elvégzett, és elismerő szavakkal illetett. A másik kapcsolati elem Deccard fiának, Johann Friedreich Wilhelmnek (1722–1778), a leendő soproni orvosdoktornak a közreműködése, aki lemásolta Bél Mátyás *Notitiájának* a soproni vármegyeleírások kéziratai sorában a Kancelláriának szánt kéziratot, ami vélhetőleg a kancelláriai hivatal állásfoglalása miatt 1731 körül Ruisz János Kristóf (1678–1756) soproni polgármesterhez került, majd egy jó időre elkallódott, mert a polgármester aztán azt az idősebb Deccardnak adta tovább. Tőle nem került vissza a hivatalhoz, hanem nyoma veszett és a közelmúltig lappangott, míg az ifjabb Deccard szétszóródott hagyatékából elő nem került, mint egy, az idősebb Deccard által írt történeti mű. A következő személy, akin keresztül Cornideshez kerülhetett a könyvlista, Deccard közvetlen munkatársa, rektori hivatalában közvetlen utóda, a pietista mozgalomban legfőbb munkatársa, a soproni evangélikus liceumi tanár, 1742-től igazgató Haynóczy Dániel (1690–1740). Haynóczy egyben Bél Mátyás legközvetlenebb soproni munkatársaként a soproni vármegye- és városleírásának legutolsó kéziratát javította, egészítette ki, írta át gyakorlatilag, másrészt köztudott, hogy maga is írt történeti művet Sopronról.¹⁹

Összegzőképpen, bármelyik említett személyen keresztül közvetlenül vagy Bél Mátyáson keresztül közvetetten a felsorolt tudósok történeti érdeklődésének következtében juthatott Cornides birtokába Deccard könyvtárának katalógusrésze. A kutatás jelenlegi állása szerint mindenesetre leszögezhető, hogy e történeti vonatkozású hagyatéknek a jelentőségét felmérve került a lista a Bél Mátyás történetírói iskola hagyományain, Pozsonyban állítólag Bél

---

¹⁷ Bizonyára közvetlen kapcsolatban is voltak, azonban Deccard János Kristóf és az ifjú Cornides Dániel közötti levelezés dokumentumai tudomásom szerint a hazai közgyűjteményekben eddig nem bukkantak föl.

¹⁸ Az alábbiakban vázolt kapcsolatrendszerrel a Bél Mátyás soproni tudóskapcsolatai című tanulmányban szóltam. In: Bél: Sopron vm. I. 209–220.

¹⁹ Deccard és Bél kapcsolatáról: Szelestei 1984. 270. – Tóth Gergely: Bél Mátyás leírása Sopronról és Sopron vármegyéről: a mű és forrásai. In: Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. / Descriptio Comitatus Semproniensis III. A latin szöveget gondozta és fordította, a szövegkritikai jegyzeteket készítette: Tóth Gergely, szerk., a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette: Kincses Katalin Mária. Soproni Levéltár, Sopron 2006. (Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. C sorozat, 4. kötet) Haynóczy Dániel jegyzetei Bél Mátyás számára című fejezet. 242–245. Hajnóczy történeti műve: Hajnóczy Dániel 1739. évi leírása Sopronról. Fordította Waigand József, jegyzetekkel ellátta Csatai Endre. In: SSz. 19 (1965), 257–267., 362–369. Deccard és Hajnóczy kapcsolatára vö.: *Deccardi (I. Christ.) Supremi Officii munus quo Cl. Danieli Haynotio Gymnasii Semproniensis Rectori justa solvit.* Ienae, 1747. Említi: Cornides 1792. 182.

tanítványaként (?) nevelődött²⁰ Cornideshez, Deccard elhunytát követően. Cornides Dániel hirtelen bekövetkezett halálának évében, 1787. június 28-án Pesten kelt, Sinai Miklósnak írt levelének tanulsága szerint a tudós pesti egyetemi könyvtáros, történész élete utolsó percéig gyűjtötte a tanári működéséhez és történetírói tevékenységéhez elengedhetetlen történeti műveket;²¹ s Deccard könyvlistájának megszerzését is úgy véljük, ez a gyűjtési tevékenység motiválta, történelmi mivolta mellett.²²

Mint tanulmányunk bevezetőjében utaltunk rá, forrásunk valószínűleg Deccard könyvtárának csak egyik részét, a történeti, egyháztörténeti, jogtörténeti (jogi) műveket és a műfajilag ezekkel rokonságban álló vagy ezekhez kapcsolódó kiadványokat tartalmazza. Térképeket, földrajzi munkákat, retorikai műveket, egy-egy hadiszabályzatot, rendtartást, adományozási okiratot, tankönyvet, tudományos folyóiratpéldányt stb.²³ A nyomtatott munkák mellett kéziratosokat is találunk, közöttük nyomtatott művek teljes másolatát is. Ha figyelembe vesszük, hogy Deccard természettudományos munkássága, líceumi tanári működése és az evangélikus egyházban betöltött vezető szerepe legalább ugyanilyen nagyságrendű könyvtárat kellett hogy eredményezzen, megállapítható, hogy nemcsak Sopron, nemcsak a régió viszonylatában, hanem korabeli

---

²⁰ Vö.: Hölvényi György: Wagner Károly és a Bél-iskola. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve, 1971.; Hölvényi 1974. 245–246. és Kosáry 1983. 577.; Legutóbb: F. Csanak 2000. 331–333. A szerzők erről közelebbit nem mondanak. – Szelestei Nagy László, Bél Mátyás és Cornides munkásságának kitűnő ismerője az ifjú Cornidest nem említi Bél tanítványai között, vö.: Szelestei 1984.; Szelestei 1989. (passim). Bél Mátyás tanítványairól legújabban lásd: Tóth Gergely: Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzésével. In: Lymbus, 2007. 179–208. Cornides itt sem szerepel. – A magunk részéről: már életkora miatt sem lehetséges, hogy Bél tanítványa volt.

²¹ Dézsi Lajos: Cornides Dániel levele Sinai Miklóshoz. In: Irodalomtörténeti Közlemények, VI. (1896), 4. füzet. 444–447.: Sinai Miklósnak felsorolja azokat a könyveket, a melyek debreceni tanárkodásához kellene, közöttük Melanchton művét, leveles-könyveket, Kaprinay kéziratát, Otrokotsi munkáját. Könyvtárát továbbá az alábbi művekkel is szeretné Sinai által megvásárolni: Bonbardus, Frölich, Kepler, Pethő Gergely, Ortelius redivivusa, Bél Notitiájának 4. kötete, Schönleben egyik könyve stb.; összesen kb. 230 forint értékben. Cornides könyvtárát gróf Teleki József vásárolta fel, akinek halála után került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába: F. Csanak Dóra: Teleki József könyvtára. In: Szauder – Tarnai 1974. 401–443. és Kosáry 1983. 560., 562.

²² Cornides életére adatok, kiváló történetírói képességét hangsúlyozva: Kosáry 1983. 422., 491., 505., 518., 521., 539., 560., 562., 574., 577–579.; Legutóbb: F. Csanak 2000. 331–333. Cornides mintegy 2000 kötetes könyvtára nyomtatott katalógusának (Cornides 1792.) tételeit összevetettük jelen forrás tételeivel, lásd a forrásközlésnél. Ismertetése és méltatása: Berlász Jenő: Könyvtári kultúránk a XVIII. században. In: Szauder–Tarnai 1974. 283–332. passim.; Csapodi Csaba – Tóth András – Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Budapest, 1987. 348–349. A könyvtár állományának ez az egyik legrégebbi, alapvető fontosságú darabja: Hangodi Ágnes: A „habent sua fata libelli” tétel igazságának vizsgálata egy könyvtártudományi gyűjteményrészben. In: Könyvtári figyelő, Új folyam, 11. (47. évf.) (2001), 3. sz. 450–468.; Mázi Béla: Százhetvenöt éves az Akadémiai Könyvtár. Különgyűjtemények. In: Élet és Tudomány, 2001. (Különszám, lapszám nélkül). – Cornides történeti műveket gyűjtő tevékenységére lásd: Cornides történelmi repertoriuma. Munkák jegyzéke, melyek egyes népek s országok történetéről szólnak. Lelőhelye: Egyetemi Könyvtár, Budapest, Miscellanea historica B. 1. 101. tétel. Repertoriuma: Catalogus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestensis. Ed. Szilágyi Sándor. Bp. 1889. 170.

²³ A könyvek részletes tematikus elemzése meghaladja jelen írás kereteit. A műfaji csoportosítást a 2. sz. melléklet tartalmazza.

magyarországi, de európai viszonylatban is kiemelkedő könyvgyűjtemény birtokosa volt.

A forrásunkban leírt könyvek nyelvi megoszlása nagyjából tükrözi a magyarországi megoszlást a XVIII. század első két harmadára vonatkozóan, legnagyobb számban latin nyelvű munkákat találunk (67%), a könyvek negyede német nyelvű, egy-egy angol, francia és olasz munka is van és négy magyar nyelvű kiadvány (lásd az 1. mellékletet).

A történeti, jogtörténeti művek között megtaláljuk a „klasszikusokat” a XVI–XVII. századból, Bonfini, Istvánffy művét, Verböczy Tripatitumát, Révai Péternek a Szent koronáról szóló könyvét és a könyvtár értékes gyűjteménye volt a kortárs összefoglaló történeti és egyháztörténeti műveknek, többek között Timon Sámuel, Nicolaus Smith, Thuróczy László, Bél Mátyás, Bajtay Antal, Pray György, Martin Schmeizel, Kovács János, Kolinovics Gábor, az erdélyi Georg Haner, s Szerdahelyi Gábor és Timon Sámuel, Kollár Ádám művének. Az evangélikus történetírói törekvések és a katolikus (piarista, ferences), elsősorban jezsuita történetírói iskola kiadványai egyaránt szép számban szerepelnek. A külföldi, főleg protestáns területeken megjelent európai történeti munkák között túlnyomó részt olyanok találhatók Deccard könyvlistáján, melyeknek bőséges magyar vonatkozásai is vannak, elsősorban a törökök ellen vívott felszabadító hadjáratok idejéből (pl. Jovius, Gerlach, Amandus Hermann, Boethius, Martin Fumée műve).

Deccard könyvlistájának néhány tétele, elsősorban a kéziratok közül, a soproni tudományos élet és evangélikus egyházi élet momentumaira utal a XVIII. század első felére vonatkozóan. Ezek között az evangélikus egyházi és jogi vonatkozású iratok mellett Lackner Kristóf (1571–1631) városbíró, polgármester két kéziratát emelítjük, a Johann Puecher (†1611) soproni tanácsos fölött elmondott beszédet és a „Sopron város dícséretéről” szóló, várostörténeti összefoglalónak is beillő oratiót.

A könyvlista fontos forrása Deccard tudományos kapcsolatrendszerének is. Megtalálható rajta az ugyancsak a Bél Mátyás nyomán megindult tudományos könyvkiadás körébe sorolható Fischer Dániel (1713–1732) által kiadott felhívás, amely a magyarországi természeti leírásokkal foglalkozó tudományos próbálkozásokat, látványos eredményeket közlő folyóirat megindítását célozta. Éppen a Bél Mátyás és a jezsuiták nyomán kibontakozó és jelentős eredményeket produkáló történeti irodalom analógiájára, melynek nyomán a kialakult kedvező helyzetet kihasználva, illetve ennek nyomán a *historia naturalis* eredményeinek kiadására szólított fel.²⁴ Ebbe a tudóskörbe tartozik a bajor származású térképész, Bernhard Paul Moll (1697–1780), az első rendszerező, monumentális térkép-katalógus elkészítője is, aki fiát a pozsonyi evangélikus líceumban taníttatta, s intenzív kapcsolatokat ápolt magyarországi tudóstársaival. Moll katalógusának magyar vonatkozású része és annak kéziratos másolata egyaránt

---

²⁴ Tamai 1956. és Szelestei 1989. 78.

szerepel Deccard hagyatékában. De Deccard köréhez kapcsolható a brassói születésű, jénai majd hallei professzor, Martin Schmeizel (1679–1747) is, két nyomtatott és munkával és egy másik művének kéziratos másolatával képviselteti magát a hagyatékban. Végül, forrásunk fontos dokumentuma Ribini János (1722–1758) tevékenységének: a soproni líceum tanára e szerint a Magyar Királyság történetéről összefoglaló munkát készített, melynek kézirata Deccardnak is megvolt.

Forrásközlés

Forrásunkat az eredeti tételszámozást megtartva, kurzív betűkkel szedve közöljük. Egy-két helyen Deccard egy tételszám alatt két különböző művet is megjelölt. A könyvkatalógus közreadása betűhív módon történik, így a nagy- és kisbetűk használata és a központozás egyránt követi a szöveget, a rövidítéseket zárójelben: (...) mindenhol feloldottuk. Szögletes zárójel: [ ] között saját betoldásaink állnak, illetve áthúzott vagy olvashatatlan szöveget jelölnek. Ezek magyarázatát, a szövegkritikai jegyzeteket és általában a magyarázatokat tanulmányunk lapalji jegyzetapparátusa tartalmazza. A szögletes zárójel közti kérdőjel bizonytalan, a felkiáltójel rendhagyó olvasatot jelez.

A forrásközlés a szövegtükör bal oldalán (a sorszámozást követően) fut kurzív betűvel kiemelten, mellette a jobb oldalon az egyes tételek mellett végeztük el a mű azonosítását,²⁵ ami tartalmazza a szerző(k) nevét (lehetőleg) abban a formában, melyben az adott műben szerepel. Ezt követi a mű címének leírása a műben szereplő formában (itt a rövidítéseket meghagytuk). A mű általunk leírt címe nem minden esetben egyezik meg a címlap szövegével. Így elhagytuk az esetlegesen ott szereplő részletes tartalomleírást, a privilégiumokra, engedélyekre vonatkozó utalásokat. Megjelöltük a címléírást követően az azonosítást elősegítő legfontosabb kézikönyvek, katalógusok és a helybéli, nyomtatásban megjelent soproni könyvkatalógusok vonatkozó helyeit. Ez indokolja a részletes könyvészeti leírás elhagyását, mert a kézikönyvek azt tartalmazzák. Az azonosítást követi a műre vagy a mű keletkezésére vonatkozó irodalom. Deccard a kéziratokat nem különítette el a nyomtatásban megjelent művektől. Az azonosítást igyekeztünk az eddig leírt módon a kéziratos forrásoknál is elvégezni, ott, ahol ez lehetséges volt. E helyeken is elmarad a részletes leírás, mert a mindenkor pontos azonosítás (pl. a kéziratok egymáshoz kapcsolódása) további kutatásokat igényel, s ez meghaladja jelen közlemény kereteit. A címet, a kézirat keletkezésének idejét, terjedelmét írjuk le, végül – amennyiben azt sikerült föllelnünk – a kézirat példányainak lelőhelyét, levéltári vagy kéziratári jelzetét.²⁶

²⁵ Néhány helyen a mű címének elnagyolt, általánosító, vagy hiányos leírása miatt az azonosítást nem tudtuk elvégezni.

²⁶ Werbőczy Hármaskönyvének azonosítását Tóth Gergely végezte el, segítségét ezúton is köszönöm.

[p. 1.:]

*Catalogus librorum Bibliothecae Joan(ni) Christoph(ori) Deccardi, Eccl(esiae) evangel(icae) Sempron(iensis) quondam Pastoris; pars histor(iae) Hung(ariae) concernens.*²⁷

*In Folio.*²⁸

1. 1.) *Tabulae VIII representantes regia et provincias heredit(as) Caesareos Aug(usta) Vindel(icorum).*
2. 2.) *Wahrhafte Beschreibung aller Türcken Ankunfft. etc. Fr(ran)ck(furt). 1570.* Jovius, Paulus:²⁹ *Warhafftige Beschreibung aller Chronick. Frankfurt am Main, 1570.*³⁰
*OSzK Ant. 9290. sz.
3. *hosthaltung [!] des Türckischen Kaisers Basel.* *Beschreybung aller Türckischen Kayser, Von jrem ursprung unnd anfang her, wievil derselben biß auff dise unnser zeyt und jar gereigert. Augsburg, 1532. [Szerző megjelölése nélkül.]*
4. 3.) *Sam(mlung) Gerlach tagebuch. fr(anco)ff(urti) 1674.* Stephan Gerlachs³¹ *deß Aeltern Tage=Buch Der von zween Glorwürdigsten Römischen Kaysern: Maximiliano und Rudolpho... an die Ottomanische Pforte zu Constantinopel Abgefertigen... In Verlegerung Johann-David Zunners. Franckfurt am Mayn, 1674.*
*App. Hung. IV. 2109. sz. 133–134.
* A napló szemelvényeinek új kiadása: *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazása (részletek Franciscus Omichius, Johann von Schlenitz feljegyzéseiből és Stephan Gerlach naplójából).* Fordította Kovács József László, jegyzetek: Fenyvesi László. Bp. 1986. (Magyar ritkaságok.) Gerlach teljes útinaplója török nyelven: Gerlach, Stephan: *Türkiye Günlüğü 1573–1576. 1. Citt. és Türkiye Günlüğü 1577–1578. 2. Citt.* Fordította Noyan, Türkis. Istanbul, 2007. (Küsay Yayınevi.)
5. 4.) *Timonis purpura pannonica cet(erae). Tyrnav(iae) 1715.* Timon Sámuel:³² *Purpura Pannonica sive vitae et gestae S. R. E. cardinalium, qui aut in ditionibus sacrae coronae Hungaricae nati cum regibus*

---

²⁷ A cím Cornides kézírása.

²⁸ A beosztás Cornides kézírásával készült.

²⁹ Jovius, Paulus (Giovio, Paolo) (1483–1552) itáliai humanista történétíró. Fő művét (*Historiarum sui temporis libri XLV*) 1550–1552 között írta.

³⁰ Az 1561-es latin kiadás német változata.

³¹ Gerlach, Stephan (1546–1612) württembergi evangélikus lelkész, 1573–1576 között II. Miksa császár követének, Ungnád Dávid isztambuli követségének tagja, majd tübingeni teológiaprofesszor, 1604–1605-ben a tübingeni egyetem alkancellárja. Útinaplója mellett lefordította az Ágostai hitvallást görög nyelvre.

³² Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita szerzetes, Nagyszombatban a retorika, Kassán a teológia professzora, történétíró.

- sanguine conjuncti, aut episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt. Tyrnaviae, 1715.*
 *Bibl. Hung. III. 641–642.
 *Cornides 1792. 110.
6. 5.) *Hermanni Capistranus triumphans. Coloniae 1700.*
Capistranus triumphans seu historia fundamentalis de Sancto Joanne Capistrano... in qua Omnes ejus heroicae Virtutes... magnimi Actus... Miracula et Prodigia, Labores... describuntur... Authore P. F. Amando Hermann³³... Coloniae [Agrippinae], 1700.
 *OSzK RMNyT 39 264. sz.; RMK III. (pótlások) 5. füzet, 7101. sz.
 *Cornides 1792. 107.
7. 6.) *Neue Bergordnung des Königreichs Ungarn. Wienn 1769.*
Neue Bergordnung des Königreichs Ungarn. Wien, 1769.
 *Tagányi Károly (szerk.): Magyar erdészeti oklevéltár. 2. kötet. Bp. 1896. 296.; *Magyar Eszter: Erdőgazdálkodás Mária Terézia korában.* = R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából.* Bp. 2000. 60–62.
8. 7.) *Christoph(ori) Lackneri oratio funebris, de vita, laudibus et obitu Nob(ili) Joa(nni) Puecher. M(anu) S(cri)pt(um). Sempron(ii) 1611.*
Oratio funebris Christophori Lackner³⁴ I. U. D. et Authoris F. S. N. S. ad contribules F. S. N. S. de vita laudibus et orbitu Nobilis et Doctissimi Viri Iohannis Puecher Lib. art. Bac. Senatoris Soproniensis & Senioris foederis, die anniversario foederis Anno 1611. Sempronii habita.
 *Lelőhelye: OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 1643. ff. 1–36.
9. *Ejusdem oratio de laudibus Reg(iae) ac lib(erae) Cui(atis) Semproniensis, an(ni) 1612. habita.*
Oratio de laudibus Regiae atque Liberaeque civitatis Semproniensis a Christophoro Lackner Sempronienſis I. U. D. conscripta, & Anno MDCXII. Die anniversario XI. Iunii Sempronii praesentibus confoederatis S. N. S. habita.
 *Lelőhelye: OSzK Fol. Lat. 1643. ff. 98–129.
 *Fordításban megjelent: *Lackner Kristóf beszéde Sopron város dicséretéről (1612).* A latin szöveget gondozta és fordította Grüll Tibor. = Lymbus. (Művelődéstörténeti Tár. III. Szerk. Monok István–Petneki Áron.) Szeged, 1991. 45–97.

³³ Hermann, Amandus (1676–1700) ferences szerzetes, teológus, egyetlen ismert műve a forrásunkban szereplő, Kapisztrán Jánosról, a diadalmas szentről írt könyve.

³⁴ Lackner Kristóf (1571–1631) soproni ötvösmester, jogi doktor, 1604–1611 között városbíró, 1613–1631 között polgármester, az emblematikai irodalom képviselője.

10. 8.) *Forma ordinationis novorum ministrorum*,³⁵ *que in nostris E(cc)l(e)siis retinetur. M(anu) S(cri)pt(um).*
11. 9.) *Lehmani Suppleti et continuati. tomus novus An(no) 1710.*³⁶ [Christophori] Lehmanni³⁷ *Suppleti et Continuati Tomus Novus, Das ist Fernet Fortsetzung Einiger Reichshandlungen. – A mű valójában Paulus Okolicsányi:*³⁸ *Historia Diplomatica De Satu Religionis Evangelicae In Hungaria Tres Periodos Distincta...* című munkája, ami Lehmann: *De Pace Religionis acta Publica et Originalia Das ist: Reichshandlungen, Schriften Vnd Protocollen vber die Constitution deß Religions=Friedens, in drey Büchern abgetheilet...* című, három kötetes munkájának függeléke. Frankfurt am Main, 1707–1710.
*RMK III. 4721. sz. 715–716.; App. Hung. IV. 2390. sz. 305.
*Kosáry 1983. 148.
12. 10.) *Bonfini historia pannonica Coloniae* 1690. Antonii Bonfinii³⁹ *Historia Pannonica: Sive Hungaricarum Rerum Decades IV. Coloniae Agrippinae*, 1690.
*RMK III/2. 3633. sz. 379–380.
*RUD; Kulcsár 1995.; Lesestoffe II. 167.
13. 11.) *Statuta des Vortreffenden Ritterordens des Heil(ige) Stephani Wien(n) 1764. mit kuscheln* [!]
Königlich-Ungarischer Hoher Ritterorden vom Heiligen Stephan. Grosskreuz. Wien, 1764.⁴⁰
14. 12.) *Varia' collectanea ad Hist(ori)am Hung(ariae) pertinentia, typ(i) imperta et hospita.*

³⁵ A kifejezés Cornides sor fölötti betoldása, az alatta lévő kihúzott szó olvashatatlan.

³⁶ Az évszám után áthúzott, olvashatatlan szó van.

³⁷ Lehmann, Cordatus Christoph(orus) (1570–1638) speyeri krónikairó. A hivatkozott mű első kiadása Frankfurt am Mainban jelent meg 1631-ben, a második 1640-ben, ugyanott.

³⁸ Okolicsányi Pál (1650?–1715/21 k.) Túróc vármegyei evangélikus birtokos köznemes, ügyvéd, politikus. Az 1690-es években II. Rákóczi Ferenc tanácsosa. 1701-ben Lengyelországba menekül, de kegyelmet kapva a bécsi kormány hívételére szegődik, az 1704-es selmeci és az 1705-ös és 1706-os nagyszombati béketárgyalásokon a császár megbízottjainak egyike. Az 1714–15. évi országgyűlésen az evangélikusok egyik szószólója.

³⁹ Bonfini, Antonio (1427/1437 k.–1503) itáliai származású humanista, történetíró.

⁴⁰ A Mária Terézia alapította Magyar Királyi Szent István Lovagrend Nagykeresztjének nyomtatásban is megjelent adományozási okirata. (Deccard János Kristóf nem kapta meg az amúgy elsősorban tudósoknak, egyházi személyeknek adományozott kitüntetéset. Vö.: Névjegyzéke az 1746. évtől az 1914. évig a Magyar Kir. Szent István-Renddel kitüntetetteknek. Kiadja e rend alapításának 150. évfordulója alkalmából a Rend irodája. Bp. 1914. 5. skk. Ezúton is köszönöm Makai Ágnes történész-muzeológusnak, numizmatának a tájékozódásban nyújtott segítségét.)

- [p. 2.:]
15. 13.) *Exemplar reconcil(iationis) tum hungaris factae nec non conditiones pa(cis) Turricae Patakini 1683.*⁴¹ *The Sun of the Nine Articles, Lately Ratified and mutually Counterchanged, Between the Ottoman Emperour, and Count Emerici Techeli, Leader of the Hungarian Malecontents, July XXX. Anno MDCLXXXIII. Togeteher with a Copy of the Declaration of War Denuoned by the Prince of Transylvania Against the Roman Emperor. [H. n.,] 1683. [Szerző megjelölése nélkül.]*
*App. Hung. IV. 2170. sz. 167.
*Köpeczi 1976. 231.
16. 14.) *Ungarische chronica Fra(nco)ff(urti), 1581.* Antonio Bonfini: *Ungerische Chronica. Das ist ein... Beschreibung dess... Ungern.* Francfurt am Mayn, 1581.
*App. Hung. I. 482. sz. 332–333.; Cat. Lib. I. B 793. sz. 348.
*RUD; Kulcsár 1995.
17. 15.) *Palatini regni Hungariae bello paceq(ue) clarissimi Tyrnaui(ensi) 1760.* Schmitth, Nicol[aus]:⁴² *Palatini Regni Hungariae bello paceque clarissimi e diversis scriptoribus patriis, exteris, diplomatibus, aliisque instrumentis literatiis eruti, ac perbreui narratione a primis temporibus Sancti Stephani Hungarorum regis, ad nostramusque aetatem cum accurata chronologia deducti.* Ed. tertia, Societatis Jesu, Tyrnaviae, 1760.⁴³
18. *Item Atlas Hungaricus in volumi M(anu) S(cri)pt(i).* Valószínűleg Moll, Bernhard Paul:⁴⁴ *Atlas Hungaricus (seu Regnorum Hungariae)* című művének másolata, Johann Christoph Deccard kézírásával, 1765-ben.
*Lelőhelye: OSzK Kézirattár, jelzete: Fol. Germ. 765.
*Lásd alább a 28. tételt is!
19. 16.) *Mausoleum Regum Hungariae et Ducum Norimb(ergae) cum iconib(us).* *Mausoleum regni apost. Regum et ducum. Norimbergae, 1664.* [Szerző megjelölése nélkül.]

⁴¹ A rövidítéseket Cornides oldotta föl.

⁴² Schmitth (Schmidt), Nicolaus (1707–1767) nagyszombati jezsuita szerzetes, tanár, 1739-től archontológiai munkái jelentek meg.

⁴³ Az első kiadás: *Palatium regni Hungariae rebus pace, belloque gestis palatinorum, locumtenentium, pro-palatinorum sub regibus Hungariae austriacis illustratum.* Cassoviae, 1739. Második kiadás: *Palatini regni Hungariae bello paceque clarissimi, e diversis scriptoribus patriis, exteris, diplomatibus, aliisque instrumentis literariis eruti, ac perbreui narratione a primis temporibus Sancti Stephani hungarorum regis, ad nostram usque aetatem cum accurata chronologia deducti.* Tyrnaviae, 1752. A harmadik, itt említett kiadás az utóbbival azonos.

⁴⁴ Moll, Bernhard Paul (1697–1780) bajorországi származású, evangélikus családban született, térképész. Fiát a pozsonyi evangélikus liceumban taníttatta. Az első rendszerező igényű térkép- illetve látépkatalógus megalkotója, amely 68 kötetes, s többek között tartalmazza a forrásunkban említett *Atlas Hungaricus* is, Magyarország városainak és várainak közel 800 ábrázolását, térképét.

- *Sopr. Lyc. Jegyz. I. E 7. sz. 235.
 *Hasonmás kiadása: Budapest, 1991.
 *Rózsa György: *Nádasdy Ferenc és a művészet.* = *Művészettörténeti Értesítő*, XX. (1970.) 197–199.; Uő.: *Magyar történetábrázolás a XVII. században.* Bp. 1973. (passim); Uő.: *A Nádasdy Mausoleum.* [A Mausoleum faksimile kiadásának melléklete.] Bp. 1991.; Galavics Géza: *Magyar királyok képmásai a 17–18. században.* (A Mausoleum metszetsorozata.) = Basics Beatrix – Galavics Géza – Marosi Ernő – Wehli Tünde: *A középkori magyar királyok arcképei.* (Szerk. Fülöp Gyula.) Székesfehérvár, 1996. 13–19. (A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat, 243.); Uő.: *Ősök, hősök, szent királyok. Történelmünk és a barokk képzőművészet.* = *Történelem – Kép.* Bp. 2000. 63–72.; Mikó Árpád: *A Nádasdy-Mausoleum.* = Uo. 389–390.
20. 17.) *Reiva*⁴⁵ *de monarchia et S(acra) corona regni Hungar(iae) Centuria VII. Francof(ur)ti.* 1659. Petrus de Rewa:⁴⁶ *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centoriae septem, Ejusdemque Sanctae Coronae Dvovmviro.* Francofurti, 1659.
 *RMK III/1. 2058. sz. 633–634.; Sopr. Lyc. jegyz. I. E 6. sz. 238.
 *Cornides 1792. 29–30.
 *Fordításban: Révay Péter *Túróc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent koronájának eredetéről, jeles és győzelmes voltáról, sorsáról.* Fordította Kulcsár Péter. = *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Szerk. Katona Tamás. Bp. 1979. 296–358.
 *Bónis György: *Révai Péter.* Bp. 1981. (passim); Lesestoffe II. 230.
21. 18.) *Emer(ici) Tolvai Vngaria suis cum Regibus compendio data Tyrn(aviae) 1729.* Turóczi (Thuróczy) László:⁴⁷ *Ungaria suis cum Regibus compendio data, dum... Franciscus Barkóczy... in Universitate Tyrnaviensi theses universae philosophiae ex praelectionibus Emerici Tolvay propugnaret...* Tyrnaviae, 1729.
 *Sopr. Lyc. Jegyz. I. E 144. sz. 242.
 *Cornides 1792. 1. (Az 1739-es és 1768-as

⁴⁵ Cornides Rewára javította.

⁴⁶ Révai Péter („Petrus de Rewa”) (1568–1622/23) Túróc vármegyei birtokos nemes, főispán, koronaőr. A Szent Koronáról megjelent munkája a XVII. században többször is kiadásra került (1613., 1652., 1659.)

⁴⁷ Turóczi (Thuróczy) László (1682–1765) jezsuita szerzetes, tanár, bölcséleti és teológiai doktor, történetíró. A nagyszombati szeminárium rectora, majd pécsi és egri rector.

22. 19.) *Belius de vetera litteratura Hunno-Scythica. Lipsiae* 1718. nagyszombati kiadást említi.)
Bel, Matthias: *De vetere literatora hunno-scythica exercitatio*. Lipsiae, 1718.
*Bibl. Hung. I. 215.
*Tarnai-Déri 1984. 93–130. (Szemelvények, forrásközlés magyar nyelven.)
23. 20.) *Ant(onii) Baitaj oratio habita Budae ad amp(lissimos) Hungariae ord(ines) 1749*.
Bajtay, Antonio:⁴⁸ *Oratio habita Budae ad amplissimos Hungariae ordines III. idus Maj. Budae, 1749*.⁴⁹
*Bibl. Hung. I. 155.; Sopr. Lyc. jegyz. II. P 185. sz. 198.
*Cornides 1792. 31.
24. 21.) *Belii Hungariae antiquae et novae prodromus*.⁵⁰ *Norim(bergae) 1723*.
Bel, Matthias: *Hungariae antiquae et novae Prodrumus, cum specimie, quomodo in singulis operis elaborandis, versari constituerit Auctor. Norimbergae, 1723*.
*Bibl. Hung. I. 215.; Sopr. Lyc. jegyz. I. E 13a. sz. 233.
*Cornides 1792. 31.
*Tarnai-Déri 1984. 143–165. (Magyar nyelvű szemelvény.)
*Kosáry 1983. 151.; Gunst 2000. 147–148.
25. 22.) *Istvan(fii)*⁵¹ *Regni Hung(arici) Historia. Col(oniae) 1724*.
Isthvanfi, Nicolaus:⁵² *Regni hungarici historia, post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini regis XXXIV. quo apostolicum hoc regum turcarum potissimum armis barbare invasum, libris XXXIV... Coloniae Agrippinae, 1724*.
*Bibl. Hung. II. 238.
*Cornides 1792. 38.
*Lesestoffe II. 168.; Gunst 2000. 111–115.
*Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál fordításában. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp. 2001.
26. 23.) *Der Hungarn chronica. 1543*.
Bonfini, Antonio: *Rerum Ungaricarum decades tres*. Basileae, 1543.
*App. Hung. I. 292. sz. 210–211.; RMK III/1. 344. sz. 105.; Cat. Lib. I. B 788. sz. 346.
*RUD; Kulcsár 1995.

⁴⁸ Bajtay Antal (1717–1775) piarista szerzetes, 1749-től a bécsi Theresianum történelem és archontológia tanára. 1755–56-ban tartományi rendfőnök, majd II. József nevelője. 1760-tól erdélyi püspök és pozsonyi prépost. Többek között a Rákóczi-szabadságharcról írt történeti művet, amely kéziratban maradt.

⁴⁹ További kiadások: Boroszló és Varsó, 1756., Nagykároly, 1786., Pest, 1787. – Utóbbi két kötetben függelékként a szerző életrajza és kéziratban maradt munkáinak jegyzéke is olvasható.

⁵⁰ Cornides a hibás szót *prodromus*ra javította.

⁵¹ A rövidítést Cornides oldotta föl.

⁵² Istvánffy Miklós (1538–1615) politikus, költő, történetíró. 1562–68 között az esztergomi érsek titkára, 1572-től kancelláriai titkár, 1581-től diplomáciai feladatokat teljesített, 1601-től vicepalatinus. Az 1606-os zsitvatoroki béke egyik közvetítője, az okmány aláírója.

27. 24.) *Varia collectanea ad Histor(iam) Hung(ariae) pertin(enti) typis expressa.*
28. 25.) *Atlas Hungaricu(s).* Moll, Bernhardus:⁵³ *Atlas Hungaricus (seu Regnorum Hungariae).* = *Atlas Austriacus.* 20–24. kötet. [H. n., é. n.]
 *Nagy részét közölte: *Ungrisches Magazin,* 1781–1787. sz.
 **Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken.* Hrsg. von Fabian, Bernhard. Olms-Weidmann, Hildesheim–Zürich–New York, 1998. 182.; Papp Júlia: *Bernhard Paul Moll XVIII. századi magyarországi térkép- és látépkatalógusa.* = *Geodézia és Kartográfia,* 2004. 44–46.; Uő.: *Atlas Hungaricus. Magyarországi vár- és városábrázolások Bernhard Paul moll 18. századi térképkatalógusában.* In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, XII. / Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös nominatae.* Főszerk. Szögi László. Bp. 2005. 325–369.; Uő.: *The Catalogue of Bernhard Paul Moll (1697–1780) and his 'Atlas Hungaricus'.* In: *Imago Mundi,* 57. (2005), 2. sz. 185–194.
 * Kézirat másolata: lásd fentebb a 17. tételt!
29. 26 27 28 29.) *Praj annales Regum Hung(ariae). Partes III.*⁵⁴ Pray, Georgius:⁵⁵ *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXC VII ad annum MDLXIV. deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis et id genus litterariis instrumentis congesti.* Pars I. *Complectens res gestas ab divo Stephano ad Carolvm I. Robertvm. Vindobonae, 1763.* Pars II. *Complectens res gestas a Carolo I. Roberto ad Wladislavm I. Vindobonae, 1764.* Pars III. *Complectens res gestas ab Wladislao I. ad Mathiae Corvini coronat. Vindobonae, 1766.* Pars IV. *Complectens res gestas ab coronatione Mathiae Corvini, ad Lvdovicvm II. Vindobonae, 1767.*
 *Bibl. Hung. III. 133.

⁵³ Lásd a 44. jegyzetet!

⁵⁴ A kötetszám Cornides kiegészítése.

⁵⁵ Pray György (1723–1801) jezsuita szerzetes, a jezsuita történetírói iskola legnagyobb alakja. 1740-ben lépett be a rendbe, ahol munkásságát elismerve 1761-től csak történeti kutatásokkal foglalkozhatott. A rend feloszlása után királyi történetírói címet kap, egyetemi könyvtáros, a diplomatika professzora, nagyváradi kanonok.

30. 30.) *Eiusd(em) annales veteras*⁵⁶
Hunnorum, Austriatum. Cet(erae)
vind(obonae) 1761
- *Cornides 1792. 29. (Az Bécsben megjelent, 1764–1770 közti V. kötetet említi.)
*Kosáry 1983. 147.; Gunst 2000. 158.
Pray, Georgius: *Annales veteres honnorum, avarum, et hngarorum, ab anno ante natom Christum CCX. ad annum Christi CMXCVII. deducti ac maximam partem ex orientis, occidentisque rerum, scriptoribus congesti.* Vindobonae, 1761.
*Bibl. Hung. III. 133.; Sopr. Lyc. jegyz. I. E 20. sz. 237.
*Cornides 1792. 21.
*Kosáry 1983. 147.; Gunst 2000. 158.
31. 31.) *Timonis epitome chronologica Rerum Hungariae et Trans(ylvaniae) claudiop(oli) 1764*
- Timon, Samuel: *Epitome chronologica rerum hungaricarum a nativitate Divi Stephani primi regis apostolici, producta ad annum 1736.* Claudiopoli, 1764.
*Bibl. Hung. III. 641.
*Kosáry 1983. 146.; Gunst 2000. 152–153.
32. 32.) *Collectanea Hystoriae Hung(ariae). M(anu) S(cri)ptum. In Quarto*
33. 1.) *Dan(ieli) Klesch(ii) Ewang(elium) Nach Evndte. Lei(y)bach) 1675.*
- Klesch, Daniel:⁵⁷ *Apostolica Status Ratio. In Politeumate Coelico Pauli Textu Epistolico Phil. III,20 exposita, Sacro Foedere, Privilegio, Fundamento, Scopu, Regno proposita, Et Apostolicae Status Rationi opposita. Das ist: Geistlich-Apostolischer Staatist, Aus dem Himmilschen Bürger-Recht St. Pauli Phil. III,20. Und dessen treuen Bund, Freyheit, Grund, Ziel, Reichs-Eigenschafft Geistmässig abgesehen...* Hamburg, 1675.⁵⁸
*RMK III/2. 2700. sz. 54–55.
*Czwittinger, David: *Specimen Hungariae Literatae című munkája (lásd a 35. tételt!) 206–209.*
* Klein, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schreibern Schriftstellern evang. Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.* Bd. I. Leipzig–Ofen, 1789. 157–170.; Killy, Wallther (hrsg.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache.* Bd. 6. München, 1990. 384.

[p. 3.:]

⁵⁶ A szót Cornides *veteres*-re javította.

⁵⁷ Klesch, Daniel („der Huldende) (1619–1697) hamburgi evangélikus lelkész, teológiai doktor.

⁵⁸ Kleschnek a forrásban megjelölt helyen nem jelent meg műve 1675-ben.

34. *Ei(undem) glimpfl(iche) apostolischer statist(ische) sam(mlung) eod(em).* Klesch, Daniel: *Glimpfliche, bescheidene, gebührend demüthige, und doch ernstliche, hertzmitige, und Hochfeyerliche Bezeugung...* [H. n.,] 1691.
*App. Hung. II. 2241.; RMK III/2. 3716. sz. 403.
35. 2.) *Zuittingeri Specimen Hung(ariae) lit(era)t(ae). Fr(anco)f(urti) 1711.* Czvittingeri Davidis⁵⁹ nob. Hung. *Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censoras ordine alphabetico exhibens. Accedit Bibliotheca scriptorum qui de rebus Hungaricis.* Francofurti et Lipsiae, 1711.
*RMK III/2. 4767. sz. 731.; Sopr. Lyc. jegyz. I. E 83. sz. 229.
*Kosáry 1983. 154.; Gunst 2000. 146.
36. 3.) *Boetij sahe alt und neu pannonici Nürnberg* 1686. Boethius, Christophorus:⁶⁰ *Ruhm-belorberter und Triumph-leuchtender Kriegs-Helms Dero Röm. Kais. Maj. und Dero sämtlichen Hohen Bundes-Verwandten Wider den Mahometischen Tulband Inderer Theil. Darinn Die Kriegs Züge und ritterliche Thaten so dieselbe im Jahr 1685 und 1686.* Norinbergae, 1686.
*Cornides 1792. 47. (Az 1688–90-es kiadást említi.)
*App. Hung. II. 2241. sz. 203–204.
*Köpeczi 1976. 254–255.
37. *Hogelii Buda Erfurt(i) cum aliis* *Buda, urbium atque arcium per Europam celeberrimae... studio Zachariae Hogelii.*⁶¹ Erfurti, 1687.
*Tarnai 1969. 12., 34–35.
38. 4.) *Christoph(ori) Boetii Türkisch, leichtende kriegs. Helm(stadii) 1. 2. 3. theil Nürnberg* 1686. Boethius, Christoph: *Ruhm-beloberter und Triumph-leuchtender Kriegs-Helms... Wieder den... türkischen Tulbant, das ist... historischer Grund-Bericht aller... Kriegs-Actionen, welche so wol wider die Ungarische Malcontenten... als wider... den Türcken... fortgeführt worden.* [1–2. rész:] Tom. I/1–2., [3. rész:] Tom. II. Nürnberg, 1686.
* Tarnai 1969. 12., 34–35.; Köpeczi 1976. 254–

⁵⁹ Czvittinger Dávid (1673–1743) evangélikus lelkész, az első magyarországi irodalomtörténeti lexikon megalkotója, melyet forrásunk itt említ.

⁶⁰ Boethius, Christoph, német író, munkáit 1686–1692 között adta ki. A törökellenes háborúk történetét a kezdetektől Buda visszafoglalásáig tartalmazó összefoglaló mű első két kötete 1680-ban jelent meg először Johann Christoph Lahner (1639–1695) nürnbergi nyomdájában, majd népszerűsége miatt több bővített kiadást is megért. A kötet számos igen magas színvonalon elkészített látképét, városképét, csataképet tartalmazott, közöttük mintegy 30 magyar vonatkozású metszetet.

⁶¹ Hogel(ius), Zacharias (1637–1714) német evangélikus lelkész, az itt említett népkarakterológiai könyve Magyarország lakóiról az egyetlen nyomdába került munkája.

255.
[Vö.: fentebb, a 36. tétellel!]
Lásd az előző tételt!
39. 5.) *Eiund(em) 4ter theil ibid(em) 1690*
Eiun(dem) großer staats und Kriegs-
Minister. Fankf(urt) 1689.
[Christophori] Bötii *Staats und Kriegs-minister*
Glück und Unglücksfälle. Frankfurt, 1689.
*Sopr. Lyc. jegyz. I. E 141. sz. 193.
Histoire des Révolutions de Hongrie, où l'on donne
une idée juste de son légitime gouvernement. Avec
les Mémoires du Prince François Rakoczy sur la
guerre de Hongrie depuis 1703, jusqu' à la fin et
ceux du comte Betlem Niklos sur les Affaires de
Transylvanie. Tom. I-II. A la Haye, 1739.
[Szerző megjelölése nélkül.]
*Sopr. Lyc. jegyz. I. E 139. sz. 232.
*Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi*
Ferenc. (Második, átdolgozott és bővített
kiadás.) Bp. 1976. 444.
40. 6.) *Histoire des reuolutions de*
Hongrie, Franc(iae) I. et II. a la Haye
1739.
41. 7.) *Original Bildnüß des fürsten*
Emer(ici) Tököli. 1683.
Warhaffte eigentliche Original Bildnus Nebst
Denkwürdiger und Ominöser ausführlicher Lebens-
Beschreibung des gebohrnen Ungarischen Graffen
Nunnehro aber von der Ottomanischen Porten
bereits erklärten Fürsten Emerici Tökeli... [H. n.,]
1683. [Az 1^b. levélen rézmetszet: Warhafftige
Original-Bildnüss dess Hungarischen Feld-
Herrn Emerici Tökeli.] [Szerző megjelölése
nélkül.]
*App. Hung. II. 1088. sz. 192.
*Hubay 1948. 801. sz. 166.; Köpeczi 1976. 230.
42. 8.) *Schmeizels Erläuterung der Geld*
und Silber muntzen von Siebenbürgen
Hall(e) 1748.
*Schmeizel, Martinus:*⁶² *Erläuterung Gold- und*
Silbernen Müntzen von Siebenbürgen welche
zugleich auch die merkwürdigste Begebenheiten des
XVI, XVII, und XVIII. Jahrhunderts im selbigem
Fürstenthum zu erkennen giebet. Halle im

⁶² Schmeizel, Martin (Schmei(t)zel Márton) (1679–1747) erdélyi, brassói származású jénai, majd hallei egyetemi tanár, a politikai statisztika megalapítója. Schmeizel életművét feldolgozta: Verók Attila: *Martin Schmeizel (1679–1747) élete és munkássága.* (Kézirat, PhD-disszertáció.) Szeged, 2008.; Uő.: *Ein Lebenswerk im Zeichen der Literatur- und Kulturgeschichte Ungarns. Martin Schmeizel und die historia litteraria im 18. Jahrhundert.* In: A „Litterae plurium linguarum et monumenta litteraria. Gelehrsamkeit, Literatur und literarische Denkmäler in lateinischer Sprache und den Nationalsprachen in der Habsburgermonarchie im 17.–19. Jahrhundert” című konferencián elhangzott előadás. A konferencia a Cseh Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete, a Bécsi Egyetem Szlavisztikai Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete közös szervezésében zajlott, 2009. március 19–21-én Prágában. Szövege a szerző közlése szerint a konferencia előadásainak szövegét tartalmazó kötetben lát majd napvilágot. és Uő.: A „tudós tanár” prototípusa a 18. század első felében. Martin Schmeizel és az egyetemi pedagógiai oktatás a felvilágosodás előestéjén Németországban. In: Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára. Szerkesztette: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Vaderna Gábor, Ambrus Judit, Bárány Tibor. Munkatárs: Teslár Ákos. 1. kötet Bp., 2009. 103–109. Elérhető a rec.iti.mta.hu/rec.iti internetes fájlon. (A letöltés dátuma: 2009. szeptember 29.)

- Magdeb., 1748.
 *Bibl. Hung. III. 315.
 * Agnethler, M. G.: *Index bibliothecae res Hungariae, Transilvaniae vicinarumque provinciarum illustrantis, quam Martin Schmeitzel instruxit...* Halae, 1751.
 *Kosáry 1983. 137.
43. *Kemény comment(ariae) de iure Succedendi domus Austriacae in Regno Hung(ariae) ibid(em).*
 [Schmeizel, Martinus:] *Johannis l. b. de Kemény Commentatio historico-juridica de jure succedendi sereniss. domus Austriacae in regnum Hungariae, ex fontibus historiae, regni constitutionibus, jurisque naturalis ac gentium principiis composita.* Halae Magdeb., 1731. [A Kemény neve alatt megjelent munka szerzője valójában Schmeizel.]
 * Bibl. Hung. III. 314.
 * Lásd az előző tétel irodalmát!
44. 9.) *Feigii Sonderbarer Adler=schwung I. II. theil. Wienn 1694*
Wunderbahrer Adlers-Schwung; oder, Fernere Geschichts-Fortsetzung Orteli⁶³ redivivi et continuati, das ist: Eine aussführliche historische Beschreibung von mancherleyen vorgefallenen Staats-Händeln ... und von allem dem was von Anno 1664 in Politicis und Civilibus, so wohl bey dem Käyserl. Hof zu Wienn, als in Ober- und Nider-Ungarn, auch Sibenbürgen bis zu dem 1683. Jahr ... vorgefallen ... mit einigen Kupfern ... gezieret ... beschriben, und verast, durch Joannem Constantinum Feigium⁶⁴... 1. Theil. [Wien,] 1694.
 * Németh S. Katalin: *Ismeretlen német kalendárium Thökölyről (1693).* = MKSz. CXIII. (1997), 415.
45. 10.) *Kovács Janos magyar kronika Posony. 1742. I. II. Rehs.*
 Kovács János:⁶⁵ *A magyar krónikának rövideden le-rajzolt sómmája, mellynek az első része Pethő Gergely munkájából szedegettetett, rész szerint külömb féle könyvekbül-is bővítettett, és a magyar nemzetnek jeles emlékezetire és hasznára ez új formában ki-bocsáttatot... Posony, 1742.*
Continuációja a magyar kronikának. Második rész, foglalván magában 18. esztendőt, mellyekben a föls. Austriai házból származandó ertzhertzegek Első, Második, és Negyedik Ferdinandok a magyar

⁶³ Ortelius, Hieronymus Augustanus (1543–1616) protestáns német történétíró.

⁶⁴ Feigius (Feige), Johann(es) Constantin(us) (†1683) német jezsuita történétíró.

⁶⁵ Kovács János (1700 k.–1750 k.) mérnök, heraldikus, kartográfus, krónikairó. 1730-tól az esztergomi érsekség udvari mérnöke, majd Moson vármegye mérnöke, 1736-tól Pozsony vármegye földmérője.

- országi királyságban egy más után mint következtek, mint uralkodtak... Pozsonyban, 1742.
*Cornides 1792. 36. (Az 1772-es kiadást említi.)
*Bibl. Hung. II. 469–470.
*Kosáry 1983. 146.
46. 11.) *Eiund(em) hadi exercitium ibid(em)*.⁶⁶ Khevenhüller, Ludwig Andreas Graf von:⁶⁷ *Hádi exercitium vagy-is gyalog regimentnek gyakorlási, mely Kewenhüller fő generalis alkotmányából... nyelvünkre fordított: ugy nemet matematika observatiókkal megvilágosított... Kováts János által. Posonban, 1746.*
*Kosáry 1983. 310.
47. 12.) *Pettheo Gergely magyar kronika. Kassán. 1753.* Rövid magyar kronika. Sok rendbéli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedetett és irattatott Petthő Gergelytől.⁶⁸ Kassán, 1753.
*Bibl. Hung. III. 79.
*Kosáry 1983. 146.
48. *Spangar Andras magyar kronika ib(idem) 1734.* *A magyar kronikának a mellyet elsőben meg-írt, s ki bocsátott nemzetes Petthő Gergely... Irattott, és szép toldalékkal szaporítottatott Spangár András⁶⁹ által. Kassa, 1734.*
*Bibl. Hung. III. 79.
*Kosáry 1983. 146.
49. 13.) *Joseph(i) Eszterhazi postuma memoria Ty(r)nav(iae) 1755.* Kolinovics Gábor:⁷⁰ *Posthuma memoria Josephi Esterházii de Galantha... fata, et res privatas, toantas, bellicas, religiosas... gestas... complexa. Tyrnaviae, 1754.*⁷¹
50. 14.) *Franc(isci) Balassa imago casulae S(ancti) Stephani regis Hung(ariae) Vind(obonae) 1754* Balassa, Franciscus:⁷² *Casulae S. Stephani vera imago et expositio quas publica luce donavit... publicum tentamen subiturus. Materia tentaminis publici. Vienna Austriae, 1754.*

⁶⁶ A rövidítést Cornides oldotta föl.

⁶⁷ Khevenhüller, Ludwig Andreas Graf von (1683–1744) osztrák hadvezér, tábornagy, több császári hadseregbéli hadiszabályzat megalkotója a XVIII. század első felében.

⁶⁸ Pethő Gergely (1570 k.–1629) vicebán, varasdi alispán.

⁶⁹ Spangár András (1677–1744) jezsuita történétíró, egyházi író, tanár, rendfőnök.

⁷⁰ Kolinovics Gábor (1698–1770) 1715–16-ban piarista szerzetes, 1717-től vöröskői uradalmi törvényszéki ügyvéd, majd Pozsony vármegyei aljegyző, 1723-tól Pozsony vármegyei esküdt, számvevő, majd a királyi tábla aljegyzője. Történeti és régészeti tanulmányo-kat folytatott, legtöbb munkája kéziratban maradt, ezek között szerepel a számos kéziratvariánsból álló, 13 kötetes, monumentális mű a Rákóczi-szabadságharcról.

⁷¹ A forrásban megjelölt dátum téves.

⁷² Balassa Ferenc (1731–1807) iskoláit a bécsi Theresianumban végezte, vizsgamunkája volt a forrásunkban fent leírt műve. 1756-tól császári és királyi kamarás, 1762-től szerémi főispán, 1772-től gróf. 1783-tól kamarai elnök és koronaőr, 1785-től Horvát- és Dalmátország bánja és főkapitánya.

51. 15.) *Mart(ini) Fumée histoire generale des troubles de Hongrie et Transilvanie a Paris 1608.* Fumée, Martin:⁷³ *Histoire generale des Troubles de Hongrie et Transilvanie...* Paris, 1608. Továbbá a mű második kötete: *Histoire universelle des Guerres du Torc, depuis l'an 1565 insques à la trefve faicte en l'annee 1606...* Paris, 1608.⁷⁴
*App. Hung. II. 699. sz. 23–25.
- [p. 4.:]
52. 16.) *Kollari historia diplomatica iuris patron(n)atus regni Hung(ariae) Vind(obonae) 1762.* Kollár, Adamus Franciscus:⁷⁵ *Historiae diplomaticae Iuris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regvm Libri III.* Vindobonae, 1762.
*Bibl. Hung. II. 430.
*Cornides 1792. 161.
*Kosáry 1983. 370.; Gunst 2000. 154–157.
53. 17.) *Decretum iuris consuetudinarii regni Hung(ariae) Latine et hungarice Debrecz(enii) 1611.* *Magyar Decretvm, Kyt WERES BALAS a deakbol tudni illijk, à WERBEWCZY ISTWAN*⁷⁶ *Decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek, Magjyarra fordítot. Vadnak továbbá ez Decretomnak elo^tte egy nehany iroth articulusok, kyket azon VERES BALAS à regi Kiralyok Decretomibol to^rruynhez valo ieles dolgokat, ky szedegeteth. Esai. LVI. Haec dicit Dominus: Custodite iudicium, et facite iusticiam, quia iuxta est salus mea, vt veniat, et iusticia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, et filius hominis qui apprehendet istud.* Debrecenbe nyomtattatott Raphael hoffhalter által. MDLXV. 2r.
*RMK II. 1611. sz.
54. 18.) *Haners konigl(iche) Siebenbürgen. Erlang(ii) 1763.* Haner, Georg Jeremias:⁷⁷ *Das königliche Siebenbürgen, entworfen u. Mit nöthigen Anmerkungen von...* Erlangen, 1763.
*Bibl. Hung. II. 62.; Sopr. Lyc. jegyz. I. E 88. sz. 231.

⁷³ Fumée, Martin (1540 k.–1590) francia történétíró.

⁷⁴ Az eredeti, első kiadás Párizsban, 1594-ben jelent meg. A német, kibővített változat: Fumée, Martin: *Historia von den Empörungen, so sich im Königreich Ungarn, auch in Siebenbürgen, Moldaw, in der Bergische Walachey vnd andern Örthern zugetragen haben... biss dieses...* 1596. Gedrukt zu Cölln, Durch Lambertum Andree, 1596. A könyv angol nyelvű változata (az eredeti franciából fordítva): *The Histoire Of The Troubles Of Hvngrarie. Containing the pitisvll losse and rvine of that kingdome, and the warres happened there, in that time, betweene the Christians and the Turkes...* Newly translated out of French into English by R. C. Gentleman. London, 1600. Megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban: App. Hung I. 655. sz.

⁷⁵ Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) 1737–48 között jezsuita szerzetes, jogtudós, 1748–51 között a bécsi orvosi fakultás görög nyelvi előadója, 1772-től Habsburg császári udvari könyvtáros, 1773-tól annak igazgatója, udvari tanácsos.

⁷⁶ Verbőczy István (1460/1470 k.–1541) jogtudós, királyi ítélőmester, királyi mérnök, 1525-től nádor.

⁷⁷ Haner, Georg Jeremias (Haner György Jeremiás) (1707–1777) evangélikus lelkész, megyesi líceumi tanár. Professzora, Martin Schmeizel igen nagy hatással volt rá peregrinációja idején. 1759-től szuperintendens.

55. *Dissert(atio) de Biblioth(eca) Matth(iae) Coruini Budensi. Vindob(onae) cum aliis*
*Kosáry 1983. 587.
Schier, X[yustus Paulus]:⁷⁸ *Dissertatio de Regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini, Ortu, lapsu, interitu, et reliquiis. Vindobonae, [é. n.]*
*Cornides 1792. 185.
*Vö.: Zolnai Klára: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. Fitz József közreműködésével. Bp. 1942. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, X.)*
56. 19.) *Ribini historia Regni Hungariae M(anu) S(cri)pt(um).*
Ribini [János]⁷⁹ pozsonyi lelkész eddig ismeretlen kézírata vagy Ribini által másolt kéziratok nyomtatott történeti munkákról.]
*Kosáry 1983. 115., 391., 393., 581. (Ribini János működéséről, nyomtatásban megjelent történeti műveiről.)
57. 20.) *Benzuri hungaria semper libera. Vindob(onae) 1764.*
Benczur, Joseph:⁸⁰ *Ungaria semper libera, sui que juris nunquam vel principi vel genti et alicui externa obnoxia quod ex geminis literarum monumentis eruere et quae in contrarium adducuntur, examinare confutareque studuit. Viennae, 1764.*
*Bibl. Hung. I. 226.
*Cornides 1792. 160.
*Kosáry 1983. 296.
58. 21.) *Hederich der tragern Einleitenden gedichte, von Vittenbergisch 1757 cum aliis*
Benjamin Hederichs⁸¹ *Rect. Schol. Hayn. Anleitung zu den fürnehmsten Historischen Wissenschaften... Wittenberg, 1757.*
*Sopr. Lyc. jegyz. I. E 173. sz. 204.
59. 22.) *Mart(ini) Schmeizelii historia hung(ariae) M(anu) S(cri)pt(um).*
Valószínűleg Martin Schmeizel: *Commentatio historica de coronis... speciatim de origine et fati sacrae... regni hungariae Coronae. Jenae, 1712. művének kéziratosa másolata.*
60. 23.) *de iure hungarico. M(anu) S(cri)pt(um) et alia.*
61. 24.) *Stephanii a Cordato, de triumphe Wienn, 1717.*
Stephanii [a] Cordato⁸² *Jo triumphe! das ist: Historische, geographische und chronologische Beschreibung des Königreichs Hungarn, von Anfang des ersten christl. Königs Stephani, biss*

⁷⁸ Schier Xystus Pál (1728–1772) Szent Ágoston rendi szerzetes, 1750-től a bécsi rendház könyvtárosa. Munkásságát történelmi témáknak szentelte.

⁷⁹ Ribini (Ribiny) János (1722–1758) a soproni evangélikus líceum tanára, nyomtatásban 11 műve jelent meg, ezek között nem szerepel a Magyarország történetéről szóló, itt említett munka.

⁸⁰ Benczúr József (1728–1784) evangélikus tanár, a késmárki líceum tanára, 1760-tól a pozsonyi líceum igazgatója, kinevezett császári könyvtáros.

⁸¹ Hederich, Wolfgang Benjamin (1645–1748) evangélikus egyházi író, hainburgi iskolai rektor.

⁸² Cordatus, Stephanus: életrajzi adatot nem találtunk a szerzőről.

- auff jetzt lebend- und triumphirende kayser- und königl. Majestät Carolum VI. sammt andern dazu gehörigen k. Landen Dalmatien, Croatien, Servien, Bosnien, Wallachey, Moldau, Siebenbürgen. Wien und Brünn, 1717.
*Bibl. Hung. I. 443.
*Cornides 1792. 1.
62. 25.) *Ode an die Konigin*. 1745. *Ode an... Maria Theresia... Königin zu Hungarn und Böhheim... Wien, 1743. [Szerző megjelölése nélkül.]*⁸³
*Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század. *Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. I. kötet: 1712–1760. / Alte Ungarische Bibliothek III/XVIII. Jahrhundert. Im Ausland erschienende, fremdsprachige Werke ungarländischer Autoren. Band I: 1712–1760. Összeállította Dörnyei Sándor és Szávuly Mária. Bp. 2005. 1191. sz. 239.*
63. 26.) *Warum die Konigin in Ungarn so geliebt werde?* 1745. *Die Untersuchung der Frage: Warum die Königin in Ungarn so ausserordentlich geliebet werde? [H. n.,] 1745. [Szerző megjelölése nélkül.]*
64. 27.) *Vihgrilli [?] unius [?] Sapientiae liber, Maria Theresia Re[ginae] Frank[ur]ti [1]747.*
65. 28.) *Joh(ann) Krisan publicus appliusus.*⁸⁴ *Poson(ii)* 1751 *Krisan, Joann:*⁸⁵ *Publicus applausus, quo mediante, sacratissimas caes. regiamque Majestates occasione earundem aug. adventus, senatus & communitas civitatis Posoniensis, aliquo modo fatae civitatis senatoris, et primarii notarii ... ante portam Wedricziensem die Maji anno 1751. homagiali submissione venerabatur. Posonii, 1751. *Bibl. Hung. II. 509.*
66. 29.) *Joh(anni) Lazar versus mnemorici operis decreti*⁸⁶ *tripart(iti). Cibini [1]740* *Johanni (de Gyalakuta) Lázár*⁸⁷ *Versus mnemonici summaria et numeros titulorum operis decreti Tripartiti juris consvetudinarii regni Hungariae et principatus Transilvaniae exhibentes metrum concinnante. Cibinii, in Transilvania, 1744.*⁸⁸
*Bibl. Hung. II. 558.

⁸³ A forrásban megjelölt dátum téves.

⁸⁴ Helyesen: *applausus*.

⁸⁵ Krisan, Johann (XVIII. sz.) Pozsony városának jegyzője.

⁸⁶ Cornides a szót áthúzta.

⁸⁷ Lázár János (gyalakutai gróf) (1703–1772) jogtudós, 1736-tól az erdélyi királyi tábla ülnöke, 1746-tól főkormányászéki tanácsos, erdélyi kormányászéki elnök. Tudományszervező, erdélyi tudósokkal és teológusokkal kiterjedt levelezést folytatott.

⁸⁸ A mű forrásban megjelölt kiadási ideje téves.

67. 30.) Keresztes Soc(ietati) Jesu, ora(ti)o funebris in exsequi. Nec Esterhasi Vienn 1645 Keresztes István:⁸⁹ *Oratio funebris in exequiis N[icolai] E[sterházy] Hungariae palatini. Viennae, 1645.*
68. 31.) *Historia religionis Euangelicae in Hung(aria) M(anu) S(cri)pt(um) et alia.*
69. 32.) *Gott(lic)he Ar[ti]kels Predigt bey der wiederkunfft Mariae Theresiae auß Bohemie Regnu(ng) 1743* Merkwürdiges Andenken 1. *Aller von Zeiten des von Chur-Bayern usurpiten Böhheims... vorgefallenen Begebenheiten... 2. Aller bey Zeiten der... Anwesenheit... Mariae Theresiae in Böhheim. ... zu Zeiten der Chur-Bayerischen Usurpation... Leipzig, 1743. [Szerző megjelölése nélkül.] [Fischer Dániel]:⁹⁰ *Epistola invitatoria eruditiss Pannoniae dicata, quod acta eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac Morbos patrios exponentia edenda perhumaniter invitatur. Brigae, [1732.] *Tarnai 1956.; Sezelestei 1989. 77–78., 138.**
70. 33.) *I[o]lan(ni) Fischeri epistola inuitatoria eruditiss Pannoniae dicatae*
71. 34.) *Relation de [...]*⁹¹ *Vngaria cum aliis Ferdinand[i]s II. Wienn 1637. et alia*⁹²
72. *Relatione dell' incoronazione del re de Romani in persona della M. Rè d' Vngaria e Bohemia.* *Nvova Relatione Dell' elettione & Coronatione del nvovo re de' Romani, In persona del Serenissimo Ferdinando re d' Vngheria. Sequita nella Città di Ratisbona alli 22. e 29. di Decembre 1636. Con le Ceremonie & Allegrezze fatte in dette funtioni. In Roma, Appresso Francesco Caualli, 1367.*
73. 35.) *Iacob(i) a Mellen Series regum Hung(ariae) et [...]*⁹³ *nummis aueris Breslau 1750. et alia* *Jacobi Mellen*⁹⁴ *Series regvm Hungariae et nommis averis. Das ist: Eine Reihe Ungarischer Koenige aus goldnen Muenzen... Breßlau und Leipzig, 1750. *Bibl. Hung. II. 712.; Sopr. Lyc. jegyz. I. E 85. sz. 235. *Vö.: Ojtozi Eszter: Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könveiben II. (Katolikus szerzetesek és világi papok könyvei.) In: MKSz. CXIV. (1998.) 146.*

⁸⁹ Keresztes István (1601–1666) jezsuita szerzetes, áldozópap, nagyszombati teológia tanár. A nagyszombati nemes ifjak nevelő házának kormányzója, majd a kassai jezsuita rendház főnöke. Bölcséleti tanulmányai előtt gr. Esterházy Miklós nádor István nevű fiának nevelője volt.

⁹⁰ Fischer Dániel (1695–1746) orvosdoktor. Egyetemi orvosdoktori oklevelét Wittenbergben szerezte 1716-ban. Késmárki városi orvos, majd Liptó és Szepes vármegye főorvosa. Számos tudományos munka szerzője, új gyógyszerek felfedezője. Elméleti és gyakorlati munkássága egyaránt tudománytörténeti jelentőségű. 1732-ben orvosi (természettudományos) egyesületet akart szervezni, forrásunk ennek nyomtatásban megjelent tervezetét említi.

⁹¹ Áthúzott, olvashatatlan szó.

⁹² Nem kizárt, mivel azonos tételszámon vannak, hogy nem önálló műről van szó, hanem a következő, olasz nyelvű munkát írta le Deccard kétféleképpen, esetleg annak másik kiadását.

⁹³ Áthúzott, olvashatatlan szó.

⁹⁴ Mellen [Melle], Jacobus (1659–1743) katolikus lelkész, numizmata.

74. 36.) *Mich(aeli) Bencsik nouissima diaeta nobilissima. Tyrn(aviae) 1722.* Michaeli Bencsik⁹⁵ *Novissima Diaeta nobilissima Principis, statuumque & O. O. I. Regni Hungariae, sive de Nobilitate gentis Hungaricae, ejus origine, Modiis illam aquirendi, Item de Statibus & OO Regni, Successione Regia, deque Iuribus Privilegiis, Libertatibus, Praerogativis & c. Tyrnaviae, 1722.* *Cornides 1792. 160.
*Bibl. Hung. I. 225.; Kosáry 1983. 360.
- [p. 5.:]
75. 37.) *Gabr(ieli) Szerdahelyi celebriorum Hung(ariae) urbium. Pars I. Tyrn(aviae).* Szerdahelyi Gábor – (Hidi Gergely⁹⁶ – Timon Sámuel): *Celebriorum Hungariae Urbium et oppidorum Topographia Parte I. veterem complectens.* Kiadásai: Tyrnaviae, 1701., 1702. Cassoviae, 1722., 1732.⁹⁷
*Cornides 1792. 10. (Az 1732-es kiadást említi.)
*Wellmann Imre: *A magyar nép életének tudományos kutatása a XVIII. század első harmadáig.* = Zombori István: (szerk.): *A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században. A Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. március 5–6-án tartott tudományos konferencián elhangzott előadások.* Szeged, 1984. 132–133. (Ismertetés.)
Lásd az előző múnél!
- 38.) *Eiu(s)d(em). Pars II.*
76. 39.) *Ioa(nni) Beigleri tirocinium academicum, quod' exhibet collationem iuris Romani et hungarici cum aliis* Beigler, Johannes:⁹⁸ *Tirocinium Academicum Collationem quandam Juris Romani & Hungarici, circa prima principia, exhibens...* Argentorati, 1651.
*RMK III/1. 1778. sz. 540.
*Szabó Béla: *Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputációinak (dissertációinak) elemzéséhez.* Miskolc, 1993. 97., 118. (Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. Tomus VIII. Fasciculus 5.)
77. 40.) *Nic(olai) Reüsneri de bello Turcis,* Reusner, Nicolaus:⁹⁹ *Selectissimarum orationum*

⁹⁵ Bencsik Mihály (1670 k.–1728) jogtudós, a nagyszombati egyetem tanára, 1712-ben, 1714–15-ben Nagyszombat országgyűlési követe.

⁹⁶ Szerdahelyi Gábor (1660–1726) és Hidi Gergely (1674–1705) jezsuita szerzetesek, bölcseleti és teológiai doktorok.

⁹⁷ További kiadások: Kassa, 1766. és 1770. (Utóbbit említi: Cornides 1792. 8.)

⁹⁸ Beigler, Johannes (XVII. sz.) pozsonyi származású jogtudós *Collationis juris romani et hungarici, Argentorati, 1651.* című művét a magyarországi származású joghallgatók gyakran használták.

⁹⁹ Reusner, Nicolaus (1545–1602) német filozófus, humanista, jogtudós. 1590-ben Strassburgban kiadta a kor kimagasló férfiúinak képmását tartalmazó metszetgyűjteményét, melyek között (egyetlen magyarországié)

- Volumnia II. Lipsiae) 1596.
- et consultationum de bello Turci variorum et diversorum auctorum. Volumen secundum, Ad pontifices Romanos et cardinales, aliosque Italiae proceres. Lipsiae, 1596. [A négy kötetes mű két darabban kötve jelent meg.]
*Cornides 1792. 49.
*Pajorin Klára: Törökellenes irodalmi művek az 1440-es években (Francesco Filelfo, Poggio Bracciolini és Vitéz János episztolája. (Lapszám nélkül, 7. sz. jegyzet.) www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Pajorin-K.pdf. (A letöltés dátuma: 2009. július 30.); Knapp Éva: Az emblematika oktatásának forrásai a magyarországi jezsuita kollégiumokban. In: MKSz. CXVI. (2000), 1–26.
78. 41.) *Insignia Fam(iliae) ill(ustrissimae) Comitum Regni Hungariae, opere [...]*¹⁰⁰ *Burgstalleri Decades VIII.*
[Johanni Christophori] Burgstalleri¹⁰¹ *Collectio Insignium familiarum nobilium Hungariae, Decades VIII. cum Iconibuscoloratis.* Poonii, [é. n.]
**Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptorum Hungarorum et Rerum Hungaricarum typis editis complexus. Pars I. A. – L. Sopronii, 1799. 172.*
*Török Enikő: Mikoviny megyei térképei.
<http://lazarus.elte.hu/hun/tantort/2000/.../tc.htm>. (A letöltés dátuma: 2009. július 30.)
79. 42.) *Bruckmanni ep(isto)lae itinerariae Gueben. 1724.*
Brückmann, Franz Ernst:¹⁰² *Epistolae Itinerariae XXXV–XXXVI. sistens Memorabilia Semproniensia.* Wolffbuttelae, 1724.
*Bibl. Hung. I. 348.
*Szelestei 1989. 14.; Kincses Katalin Mária: Bél Mátyás soproni tudóskapcsolatai. In: Bél: Sopron vm. I. 211., 219., 223–224., 232.
80. 43.) *Casp(ari) Sagittari antiquitates [...]*¹⁰³ *Scythicas 1682 cum aliis Sagittarius, Caspar – Kloss Georgius:¹⁰⁴ Antiquitates Scythicas exercitatione ad Justinii. Lib. II. Cap. II. Publicae disquisitioni sistunt.* Jenae,

---

Zsámboky Jánosé is szerepel. Késő-humanista emblematicus művek szerzője.

¹⁰⁰ Áthúzott, olvashatatlan szó.

¹⁰¹ Burgstaller, Johann(es) Christoph(orus) (1674–1758) pozsonyi tanácsos, városbíró, 1734–35-ben polgármester. Mecénás, a göttingeni magyar evangélikus diákok számára alapított ösztöndíjat. Bél Mátyás *Notitiájának* Pozsony vármegyei térképét lektorálta, több Pozsony és Sopron vármegyei térkép kiadója volt.

¹⁰² Brückmann, Franz Ernst (1697–1753) helmstedti születésű wolffenbütteli természettudós, orvos és zeneszerző. Az ásványtan professzora. 1724-ben Magyarország északi területein járt, 1729-től a Leopoldina és a porosz akadémia tagja. A magyarországi látogatásáról szóló, levél formában megírt beszámolót *Epistola itineraria* címmel 1728–1741 között jelentette meg Wolffbüttelben.

¹⁰³ Áthúzott, olvashatatlan szó.

¹⁰⁴ Sagittarius, Kaspar-Kloss Georgius Fridericus (Seribanus Arcularius) (1643–1694) jénai történetíró.

- 1682.
81. 44.) Hieron(im)i Orteli(i) Erzählung aller (Chri)stl(ices) Königr(eichs) in Ungarn cum aliis. Ortelius Redivivus Et continuatus Oder Der Ungarische Kriegs-Emporungen / Historische Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Kriegs=Händel, Von Anno 1395. biß an das 1665. Jahr. Franckfurt am Main, 1665.
82. 45.) Ioa(nni) Liberi Bar(oni) a Petrus ep(isto)la. ad Card(inalem) Quirinum 1749 cum alia
83. 46.) Litterae provincium¹⁰⁵ procerum¹⁰⁶ Hungariae M(anu) S(cri)pt(um).
84. 47.) Englers Heuschrecken predigt. Zittau. Engler, Johann Georg:¹⁰⁷ Hauschrecken=Predigt. Zittau, 1685.
*OSzK RMNyT 5118., 25.218. sz.
85. 48.) Discour(sus) Barthii Buda recepta [...] ¹⁰⁸ 1686 cum aliis Barth, Johann Conrad:¹⁰⁹ Buda Recepta, Labarum anicanum: Das wieder-eroberte Ofen zu einem unüberwindlichen Panier In der Königlichen Frey-Stadt Oedenburg in N. Ungarn bey dem Evangelischen Bet=Haus aufgerichtet. Regensburg, 1686.
*Cornides 1792. 46–47.
*App. Hung. IV. 2238. sz. 202–203.
86. 49.) Colloquia de fatis Scholae et Ecclesiae Sempron(iensis) cum aliis
87. 50.) Historiae Hung(aricae) litterariae lineamenta Al[tonaviae].¹¹⁰ 1745. cum multis aliis [Rotarides Mihály:] Historiae Hungaricae literariae antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta. Quorum prolegomena generalem in universam historiam Hungariae literarium introductionem continentia prodeunt Studio ac sumtu H[azay] M[ihály]¹¹¹ hungari. Altonaviae Sergestae, 1745.
*Kosáry 1983. 155.
88. 51.) Conspectus bellorum inter (Chri)stianos et Turcii gestorum 1687 cu(m) aliis Bellorum quae Christianos inter [et] Turcas gesta sunt incrementorumque et decrementorum utriusque partis conspectus ex delineacione

¹⁰⁵ Áthúzott szó.

¹⁰⁶ A szó sorközi beszúrás.

¹⁰⁷ Engler, Johann Georg (1658–?) zittai (Németország) protestáns lelkész.

¹⁰⁸ Áthúzott, olvashatatlan szó.

¹⁰⁹ Barth János Konrád (†1692) hessen-darmstadti származású evangélikus lelkész, dán követségi lelkész Bécsben, 1644-től haláláig a soproni evangélikus egyház lelkésze.

¹¹⁰ Áthúzott szó.

¹¹¹ Rotarides (Hazafi, Hazay, Házi) Mihály (†1747) gömői származású evangélikus lelkész, peregrinációja után magyar irodalom-történeti kutatásokat végzett.

89. 52.) *Extractus articulorum Regni Hung(ariae) in negotio Relig(ionis) conditorum cum aliis*
- Danielis Hartnacci*¹¹² *Pomerani, quibus accessit Liberatio Viennae expugnatio Neusolii atque Budaegerm. Ofen. Hamburgi, 1687.*
[A cím alapján az alábbi változatok lehetségesek:]
1. *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inclyto regno Hungariae conditorum. Extract derjenigen Articuln und Diplomatum welche in Religions-Sachen in dem löbl. Königreich Ungarn sich errichtet worden...* [H. n.,] 1742. [Szerző megjelölése nélkül.]
2. *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inclyto regno Hungariae conditorum. Extract dererienigen Articuln und Diplomatum welche in Religions-Sachen in dem loeblichen Koenigreich Hungarn sich errichtet worden...* [H. n., é. n., szerző megjelölése nélkül.]
90. 53.) *Articuli pro Visitandis E(cc)l(e)siis conscripti. M(anu) S(cri)pt(um) cum aliis*
91. 54.) *Fulgentii Rubus ardens. M(anu) S(cri)pt(um).* [Az eredeti mű, melyről a másolatok készültek: Lampe, Fridelius Adolphus:¹¹³ *Synopsis historiae sacrae et ecclesiasticae, ab origine mundi ac praesentia tempora, secundum seriem periodorum deductae. Trajecti Rhenum, 1726., melyben Fulgentius írása is szerepel.]*
- [A cím alapján az alábbi kéziratok vagy azok variánsa jöhet szóba:]
1. Johannes Fulgentii¹¹⁴ *Rubus ardens inconsumtibilibus, sive animadversiones in eccles. viri D. Frid. Adolphi Lampe historiae eccles. Reform. in Hung. ab A. 1518. usque 1590.*
*Lelőhelye: OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 2087. ff.

¹¹² A mű magyarországi példányai közül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának példányát tekintettem át, jelzete: BV 943/422. – Hartnack(ius)/Hartnacc(ius), Daniel(us) (1642–1708) német evangélikus teológus, a brémai, altonai, majd schleswigi liceum rektora; történeti, egyháztörténeti és természettudományos értekezéseket egyaránt megjelentetett az 1680–1690-es években Hamburgban, valamint gyakorlati kézikönyvet állított össze diákoknak könyvtárhásználatról (*Anweisender Bibliothecarius Der Studierenden Jugend, Durch die Vornehmsten Wissenschaften, Sammt der bequemsten Methode, Wie dieselbe zu erlernen v. einem zukünftigen Theologo, Jurisconsulto, u. Medicio, Bey welcher Jeden ein kurtz- u. ordentlicher Cata. Stockholm u. Hamburg, 1690.*) – Weber, Johannes: Daniel Hartnack – ein gelehrter Streihahn und Avisenschreiber am Ende des 17. Jahrhunderts. In: Gutenberg-Jahrbuch, 1993. 140–158.

¹¹³ Lampe, Adolphus Fridericus (1683–1729) német teológiai doktor, reformátor, az utrechti és brémai egyetem teológia pro-fesszora.

¹¹⁴ Fulgentius, Rusperius (Augustinus breuiatus) (467–532) észak-afrikai író, püspök, szent.

135. XVIII. századi másolat.
2. Johannes Fulgentii rubus ardens, sive animadversiones in Frid. Adolphi Lampe historiae eccles. Reform. in Hung. Annales.
*Lelőhelye: OSzK Kézirattár, Quart Lat. 1179. pp. 349. Másolat, 1707.
Ecclesiasticae et seculares Regni Hungariae dignitates ac honorum tituli pro anno 1760. congesti. Posonii, 1763. [Szerző megjelölése nélkül.]
92. 55.) *E(cc)l(e)st(ias)ticae et seculares regni Hung(ariae) dignitates Poson(ii) 1763.*
93. 56.) *Seuerini Schultetii admonitio ad (Chri)stianos Regni Hung(ariae) M(anu) S(cri)pt(um).* [Valószínűleg egy nyomtatásban már megjelent evangélikus mű másolata.]¹¹⁵
94. 57.) *Ep(is)copae Hungariae de [lucr]ssissimo[!] statu evangel(ici) in Hung(aria) M(anu) S(cri)pt(um).*
95. 58.) *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inchyto regno Hungariae... Extract der Artykelen, en Volmagts-Brieven, over de Religie-Zaeh, in het doorlugtig Koninkryk van Hongarye...* Leiden, 1744. [Szerző megjelölése nélkül.]
96. 59.) *Joh(anni) Toth, Oratio funebris in obitum Steph(ani) Telekesi Török hungar(ici) Lips(iae) 1723.*
Tóth János nevű szerzőtől nem találtunk hasonló című munkát, valószínűleg Hajnóczy Dániel: *Oratio funebris in laudes... Stephani Török de Telekes...* Lipsiae, 1723. című művéről van szó.
- [p. 6.:]
97. 60.) *Mart(ini) Vasonyi praestatio in funere*¹¹⁶ *Balth(asari)[?] Sanko. [?]*¹¹⁷
*Vázsonyi Márton tevékenysége: Kosáry 1983. 113.; Csepregi Zoltán: A dunántúli pietisták „jenai” műhelye. Nyomdatitkok és szerzőségi kérdések. In: MKSz. CXV (1999), 74–81. (A korábbi irodalom összegzésével.)

¹¹⁵ Név megjelölés alapján két szerző jöhet szóba. Az egyik Sculteti, Severin (†1600) evangélikus lelkész, 1573-tól bártfai, 1575-től breznóbányai iskolai rektor, 1589-től eperjesi conrector, 1590-től ugyanitt rector, 1593-tól az öt szabad királyi város evangélikus egyházának esperese. Tanári működése volt jelentős, nyomtatásban megjelent művéről nem tud az irodalom. Vö.: Zoványi Jenő: Sculteti Severin tanári működése. In: Protestáns Tanügyi Szemle, 1930. 17–21. – A másik szerző Scultetus (Schultetus, Schultz) Daniel Severin (1645–1712) hamburgi evangélikus lelkész, számos teológiai mű és protestáns vitairat szerzője, aki sem az ortodox, sem pedig a pietista oldalhoz nem csatlakozott, ezért a XVIII. század elején művei mindkét táborban nagyon népszerűek voltak. Sculteti műveiből a legteljesebb gyűjteményt tudomásunk szerint a svéd nemzeti könyvtár őrzi, melynek katalógusában a szerző művei megtekinthetők a Kngl. Biblioteket. National Library of Sweden. <http://libris.kb.se>. linken. (A letöltés dátuma: 2009. augusztus 5.) Ezek között nem szerepel magyar vonatkozású munka, melyről a forrásunkban szereplő kézirat készült.

¹¹⁶ *In funere*: a kifejezés Cornides betoldása.

¹¹⁷ Vázsonyi Márton (1688–1734) vadosfai lelkész, evangélikus egyházi szerző, fordító, kiadó. Itt valószínűleg egy Balthasar Sanko nevű kortársa felett elmondott gyászbeszédéről van szó.

98. 61.) *Comitis Erdödi opusculum Theologicum Tyrn(aviae) cum aliis* Gabrieli Antonii Erdödy¹¹⁸ *Opusculum theologicum, in quo queritur, an, & qualiter possit princeps, magistratus, dominus catholicus, in ditione sua retinere haereticos: vel contra, poenis eos, aut exilio ad fidem catholicam amplectendam cogere?* Tyrnaviae, 1721.
*Bibl. Hung. I. 664.
*Cornides 1792. 132.
*Kosáry 1983. 80.
99. 62.) *Wahrhafte Zeitung auß dem Ungarland und Türkey*, 1546. *cum aliis* *Warhafftige Neue zeitung aus dem vnger-landt vnd Türkey ins deudsch Landt geschrieben aus dem latein in deudsche sprach verdolmescht.* [H. n.,] 1546. [Szerző megjelölése nélkül.]
*Hubay 1948. 210. sz. 47.
100. 63.) *Ioa(nni) Simonidis inauguralis oratio M(anu) S(cri)pt(um)*. [Az kézirat az alábbi forráscsoport része:] *Simonidae Johannis*¹¹⁹ *Galeria omnianae virtualis sibi devinctorum.*
*Lelöhelyük: OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 1161., Quart. Lat. 1181. (XVIII. századi másolatok.)
101. 64.) *Ursachen des Bevorstehenden Türken Krieges* 1739. *Ursachen des bevorstehenden Türken-Kriegs.* *Johann Peter van Ghelen*,¹²⁰ Wien, 1739. [Szerző megjelölés nélkül.]

Mellékletek

nyelv:	16. sz.		17. sz.		18. sz.		Dátum nélkül		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
latin	2 db	2%	14 db	14%	41 db	41%	11 db	11%	68 db	67%
német	3 db	3%	9 db	9%	11 db	11%	2 db	2%	25 db	25%
magyar			1 db	1%	3 db	3%			4 db	4%
francia			1 db	1%	2 db	2%			1 db	1%
olasz			1 db	1%					1 db	1%
angol			1 db	1%					1 db	1%
összesen:	5 db	5%	27	27%	57	56%	13	13%		

¹¹⁸ Erdödy Gábor Antal (1684–1744) teológus, 1708-tól esztergomi kanonok, 1712-től nagyprépost, 1715-től egri püspök.

¹¹⁹ Simonides János (†1708) evangélikus lelkész, 1668-tól a kassai iskola rektora. 1674-ben a protestáns gályarab perben elítélték, a fogságból két alkalommal is megszökött. 1676–79 között a wittenbergi egyetem hallgatója. 1683-tól breznóbányai, radványi, 1704-től besztercebányai lelkész. Nyomatásban több teológiai műve is megjelent.

¹²⁰ Ghelen, Johann Peter van (1645–1721) németalföldi származású könyvkiadó dinasztia tagja, bécsi nyomdász. 1699-től császári udvari nyomdász Bécsben, 1701-től itáliai udvari nyomdász.

			db		db		db			
--	--	--	----	--	----	--	----	--	--	--

1. A forrásban felsorolt művek időbeni és nyelvi megoszlása

2. Műfaji megoszlás

Európai történelem	6 db
Magyar történelem, egykorú politika	46 db
Térkép	3 db
Egyháztörténet, egykorú egyházpolitika	16 db
Retorika (beszédek, búcsúztatók)	9 db
Jogtörténet, egykorú jogi munkák, törvények	6 db
Útinapló	1 db
Rendtartás	1 db
Adományozási irat	1 db
Népkarakterológia	1 db
Hadi szabályzat	1 db
(Történeti) földrajz	2 db
Felhívás (tudományos együttműködésre)	1 db
Tankönyv	1 db
Levél formában megírt tudományos munka	2 db
Újság (Zeitung)	1 db

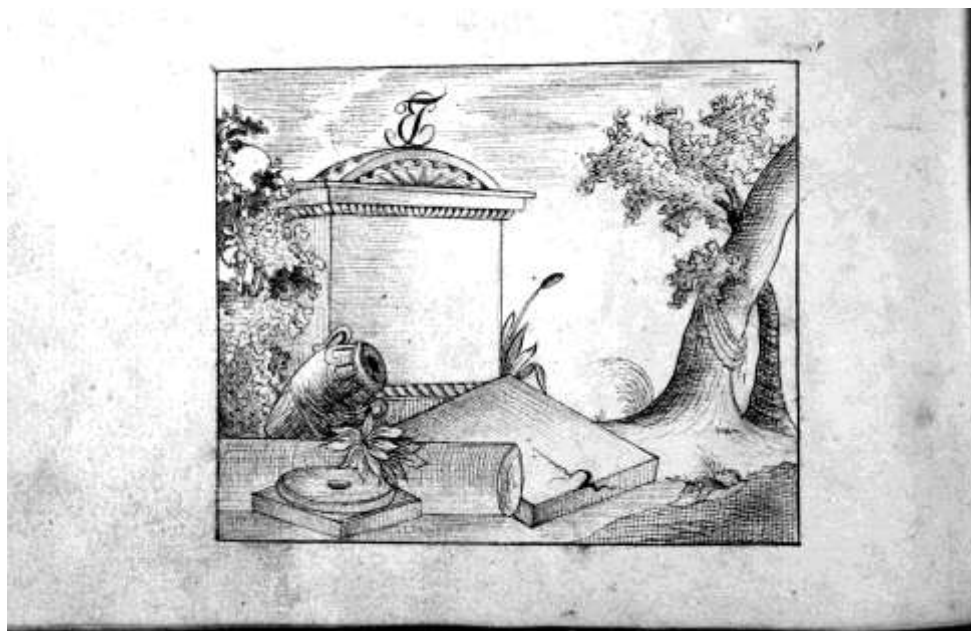
Rövidítések

- App. Hung. II-IV. Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn Betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. I. Bd.: XV. und XVI. Jahrhundert. München, 1928. II. Bd. XVII. und XVIII. Jahrhundert (bis 1720). München, 1928. III. Bd. (Neue Sammlung. I.) XV. und XVI. Jahrhundert. Besorgt von L. Dézsi. München, 1925. IV. Bd. (Neue Sammlung. II.) XVII. und XVIII. Jahrhundert. Besorgt von L. Dézsi. München, 1927.
- Bibl. Hung. I-IV. Petrik Géza (red.): *Bibliographia Hungariae 1712-1860 seu Catalogus Librorum in Hungaria, et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum. Magyarország Bibliographiája 1712-1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*. I-IV. kötet. Bp. 1888-1892.
- Bél: Sopron vm. I. Bél Mátyás: *Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I*. Szerk., a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette: Kincses Katalin Mária. Fordította: Déri Balázs, Földváry Miklós, Tóth Gergely. Soproni Levéltár, Sopron 2001. (Sopron város történeti forrásai/Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. C sorozat, 2. kötet)
- Bellágh 2005. Bellágh Rózsa: *Mecenatúra Bod Péter korában*. = MKSz. 2005. 3. sz. 328-335.
- Cat. Lib. I-II. Soltész, Elisabetha - Velenczei, Catharina - W. Salgo, Agnes: *Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asseroantur. Editiones non Hungarice*

- et extra Hungariam impressae. Tom. I-II. Bp. 1990.
- Cornides 1792. *Clarissimi Danielis Cornides in Regia Universitate Hingarica quondam Diplomaticae & Heraldicae Professoris ac Bibliothecae Custodis Bibliotheca Hungarica, sive Catalogus Scriptorum de Rebus omnis generis Hungariae adnexarum Provinciarum, Gentiumque finitimarum tam Typis publice editorum, quam Manu exaratorum.* Pestini, é. n. [1792.] (A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárában, a Budapest Gyűjteményben, a BV 655/106. jelzeten található példánya.)
- F. Csanak 1983. F. Csanak Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó.* Bp. 1983.
- F. Csanak 2000. F. Csanak Dóra: *Kézírtos hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban.* In: MKSz. 2000. 3. sz. 331-339.
- Gunst 2000. Gunst Péter: *A magyar történetírás története.* Debrecen, 2000. (Történelmi Kézírkönyvtár sorozat, sorozatszerk. Simándi Irén és ifj. Barta János.)
- Hölvényi 1974. Hölvényi György: *A magyar jezsuita történetírók.* In: MKSz. 1974. 2. sz. 245-246.
- Hubay 1948. Magyar és magyar vonatkozású rölapok, ujságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480-1718. Összeállította Hubay Ilona. Bp. 1948. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, XXVIII.)
- Kosáry 1983. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1983.²
- Köpeczi 1976. Köpeczi Béla: *„Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben.* Bp. 1976.
- Kulcsár 1995. Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei.* Fordította és jegyzetekkel ellátta Kulcsár Péter. Bp., 1995.
- Lesestoffe I-II. *Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535-1721.* Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Szeged, 1994. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1. Hrsg. von Bálint Keserű.); *II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535-1740.* Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1996. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/2. Hrsg. von Bálint Keserű.)
- MKSz. Magyar Könyvszemle
 OSzK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
 RMNyT Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Régi Magyar Nyomtatványok Tára
 MTA Magyar Tudományos Akadémia
 RMK Szabó Károly (ed.): *Régi Magyar Könyvtár.* I-III/1-2. kötet. Bp. 1879-1898.
 RUD Főgel, J[ózsef]-Iványi, B[éla]-Juhász, L[ászló]: *Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades.* Tom. I-IV. Lipcse-Bp., 1936-1941.
 Sopr. Lyc. jegyz. I- *A soproni ág(ostai) hitv(allású) ev(angélikus) Lyceum Könyvtárának*

- II. *jegyzéke*. I-II. füzet. Sopron, 1896.
- Szelestei 1982. Szelestei N. László: *A magyarországi nyomdásztörténet-írás kezdetei*. = MKSz. 1982. 1. sz. 19–39.
- Szelestei 1984. Szelestei N. László: *18. századi tudós világ IV. Bél Mátyás, a tudományszervező. Emlékbeszéd*. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián Bél Mátyás születésének 300. évfordulója alkalmából tartott emlékülésen, 1984. április 6-án. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1984/85. 267–281.
- Szelestei 1989. Szelestei N. László: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*. Bp. 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, új sorozat, 4. Szerk. Kovács Ilona.)
- Szelestei 1989a. Szelestei N. László: *Bod Péter levele Cornides Dánielhez*. = MKSz. 1989. 3. sz. 294–299.
- Szauder–Tarnai 1974. Szauder József–Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Bp. 1974.
- Tarnai–Déri 1984. Bél Mátyás: *Tanulmányok a régi hun–szkíta irodalomról*. (Az olvasóhoz. Második szakasz. Magáról a hun–szkíta írásról.) *A régi és az új Magyarország leírásának előfutára*. Fordította Déri Balázs. In: Bél Mátyás: *Hungariából Magyarország felé*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Tarnai Andor. Bp. 1984. (Magyar ritkaságok, sorozatszerk. Belia György és Szalai Anna.)
- Tarnai 1956. Tarnai Andor: Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. In: MKSz. 1956. 32–49.
- Tarnai 1969. Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez). Bp. 1969.

* * *

Eliese Thiering rajza egy Album amicorumban. Soproni Levéltár, Kéziratok könyvek, Nr. 50.

MŰHELY

NÉMETH KÁLMÁN

Fél évszázada alakult meg a
Magyar Hidrológiai Társaság
Soproni Területi Szervezete

A Szervezet tagsága és meghívott vendégei 2011. május 18-án emlékülésen ünnepelték a napra pontosan 50 éve történt megalakulásukat. A megemlékezésen Havas András, a helyi szervezet elnöke tartott üdvözlő és visszaemlékező beszédet. Az ünnepelteket köszöntötte Ijjas István professzor emeritus, a Társaság elnöke, Abdai Géza, a város alpolgármestere, Bercik Árpád akadémikus, valamint Pannonhalmi Miklós főmérnök, a győri Vízügyi Igazgatóság és Várszegi Csaba, a társaság vízellátási szakosztálya képviselőjében. Az elmúlt 50 év történetét Németh Kálmán alelnök foglalta össze.

A soproni önálló csoport létrejöttének előzményei

Az elmúlt évszázadban városunk és környékének polgárai kedvelt fürdőzési, sportvitorlázási és kiránduló helyének számított a Fertő. Az ökológiai kutatók is széles területen meríthettek tudományos alapot a tó élővilágának megismerésében. Az 1950-es években ezek a lehetőségek mind jobban beszűkültek, amiből az érintettek kivezető utat kerestek.

A kutatók, közülük a legismertebbek Vendel Miklós (geológia), Varga Lajos (hidrobiológia), Mika Ferenc (halbiológia), Nagy Károly (halászat), Csapody István (botanika) az osztrák féllel közös kutatási lehetőséget kerestek. A fővárosi Fertő-kutató szakemberek segítségével, elsősorban Pichler János, az akkori Országos Vízügyi Főigazgatóság főmérnöke és a helybéli Vendel Miklós előkészítésével megalapították a Fertőt Kutató Tudományos Bizottságot.

Hasonló szándék vezérelte azt a kört is, amely számára a tó elsősorban sport- és szórakozási célokat szolgált. Garád Róbert a Fertői Vitorlásszövetség akkori elnöke, a „Fertő-imádók” képviselőjében kereste meg Vendel Miklóst, aki akkor már a Magyar Hidrológiai Társaság (MHT) tagja volt, korábban pedig a Magyarhoni Földtani Társulat Hidrológiai Szakosztályát vezette, amelyből a MHT 1949. január 26-án megalakult.

Végezetül a kutatók támogatásával, a két csoport összefogásából a fenti időpont-ban, a Fertő-kutatást kiemelve, megalakult az akkori MHT önálló soproni csoportja, dacára annak, hogy a győri csoport már egy évtizede megyei szervezetként működött.

Az első időszak

A tudományos, szakmai elkötelezettség meghatározó volt a csoport tevékenységében, de ezen belül a ciklusok elnökei erős szakmai befolyással bírtak. Az első időszakban az ökológiai, a térségi hidrogeológiai, a városi közműellátási témák domináltak, mert az elnökök ezekhez a területekhez álltak közel.

Az első elnök, Varga Lajos (1890–1963, 1. kép) több évtizede kutatta és publikálta a Fertő-tóval kapcsolatos hidrobiológiai eredményeit. Ez a tény elnökké választásában is jelentős szerepet játszott. Betegsége miatt vezetőtársai, elsősorban Garád Róbert titkár, valamint Vendel Miklós és Boronkai Pál segítették munkájában, egyúttal saját szakterületüknek is nagyobb hangsúlyt adva.

1961-1963

1963-1970

1970-1977

1977-1985

Boronkai Pál (1917–1970, 2. kép) a város főmérnökeként lett elnök abban az időszakban, amikor a város a határsávi bezártságból kiszabadulóban, az újjáépítés, elsősorban a közművek rekonstrukciójának gondjaival küszködött. Segítséget a csoport tagjaitól – a Vízgazdálkodási Társulat (Zádor Alfréd, Szekér Lajos, Színai Lajos) és a helyi Vízmű szakembereitől (Szatmári Zoltán, Kovács Tibor) – kért és kapott. Ezek mellett a Fertő-kutatás és a hidrogeológia valamivel kisebb teret kapott.

Vendel Miklós (1896–1977, 3. kép) akadémikus ciklusának elején átmenetileg előtérbe kerültek a geológia szakterületei, de Németh Kálmán, a Vízmű főmérnöke bekapcsolódásakor már a vízellátási és szennyvizes témáknak kellett nagyobb hangsúlyt adni, hiszen a '70-es években a várost a vízhiány és az Ikva-patak bűzáradata jellemezte.

Kisházi Péter (1928–1988, 4. kép) elnöksége alatt, Köves László titkári belépésével elindult a második szakaszt jellemző átalakulás, a közművek gyakorlatiasabb szakterületeinek bevonása az akkor már (1974 októberétől) Soproni Területi Szervezet tárgyalt témái közé. Tompa Károly és Rácz József révén hatékonyan működött az erdészeti hidrológia kutatásainak ismertetése is. A ciklus közepére kialakult lényegi változásoktól számítjuk a második időszakot.

A második időszak

A hangsúlyok eltolódása ellenére a második időszak elejére kialakult a szervezet szakmai tevékenységi köre, nevezetesen a Fertő-kutatás, hidrogeológia, vízi-közmű szolgáltatások, források és kisvízfolyások, valamint az erdészeti hidrológia. Az elnökök között ugyan egy Fertő-kutató is található, de a tagság összetétele a kialakított szakági irányokat nem változtatta meg. Köves Lászlónak (1933–1986, 5. kép) a ciklus elején bekövetkezett tragikus halála miatt a vezetést alelnöke, Németh Kálmán (6. kép) vitte tovább. A tragédia mellett a rendszerváltozást megelőző elfoglaltság és közöny is rányomta bélyegét a működésre, csökkent a tagság és az előadóiüléseken megjelentek száma.

1985-1990

1990-1996

1996-

Takáts Tamás (7. kép) ciklusában, 1990 és 1996 között emelkedett a létszám, a megjelenések aránya. Újra előtérbe kerültek a Fertő-tavi témák. Mindezeket segítette, hogy Havas András a MHT vezetőségében különböző tisztséget betöltve jelentősen bővítette a szervezet kapcsolati rendszerét.

Havas András (8. kép) hosszantartó ciklusát már a stabilitás, a szakmai fejlődés nyomon követése, a sokirányú kapcsolatok bővítése, a tagság és a jogi tagok létszámának növelése, megtartása, valamint a jó közösségi szellem jellemzi. Segíti a munkát a közeli munkatársak és a jól megválasztott külső vezetőségi tagok összehangolt tevékenysége is.

* * *

Lackner Kristóf tézisének címlapja, Padova, 1595.

SOPRONI ARCOK

GIMESI SZABOLCS

Egy korszak lezárult...

Interjú Kárpáti Lászlóval

2011. szeptember 28-án este az Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának aulájában bensőséges hangú rendezvényen köszöntötték az egyetem, valamint a Fertőtáj Világörökség Egyesület vezetői a közelmúltban nyugdíjba vonult dr. Kárpáti Lászlót, aki központi alakja volt a Fertő Tavi Nemzeti Park létrehozásának és működtetésének. Ez alkalomból e sorok íróját érte az a megtiszteltetés, hogy elbeszélgessen dr. Kárpáti Lászlóval a már történelminek nevezhető időkről, úgy is, mint a nemzeti park első négy évében volt munkatársa. E beszélgetés részleteit olvashatja alább a kedves Olvasó.

Gimesi Szabolcs: Itt a Dunántúl nyugati szegélyén a múlt század végén létrejött egy olyan természetvédelmi projekt, amilyen a Dunántúlon még nem volt, s aminek létrehozásában meghatározó szerepet játszott dr. Kárpáti László. Vajon

mi indította arra, hogy gyermekkorától érdeklődjön az erdők, a természet iránt, mely érdeklődés aztán szinte egyenesen vezetett az egyetem erdőmérnöki karáig?

Kárpáti László: Apám kémia-biológia szakos tanár volt. Hatására engem is nagyon érdekelték a madarak, a növények, faltam Fekete István könyveit. Már a gimnáziumba is úgy mentem, hogy erdőmérnök leszek. Életem meghatározó élménye volt az, amikor 1967-ben előfelvételiként bekerültem az Erdészeti és Faipari Egyetemre erdőmérnök hallgatónak. Itt voltunk diákok a Fertő és a gyönyörű soproni erdők közvetlen közelében, persze a határsáv akkoriban megakadályozta, hogy a Ferenc-forráson túlmenjünk, vagy hogy csak úgy meglátogassuk a Fertő vagy a Dudlesz-erdő területeit. Az Erdővédelmi Tanszék tudományos diákkörében tevékenykedtem, amelyet Igmándy Zoltán professzor vezetett. Ő igazolta a rendőrségnek, hogy tudományos munkát végzünk, ezért kaptunk engedélyt arra, hogy bejuthassunk elzárt területekre is. A Fertőn addig madártani megfigyelés nem folyt, így a tó keleti partjának ökológiájáról semmilyen ismerettel nem rendelkezünk. Nem tudtuk például, hogy az osztrák Seewinkel (Fertőzug) déli része átnyúlik a magyar oldalra is. Amikor megkaptuk az engedélyt, Faludi József barátommal – aki halakkal foglalkozott – a halászok mellé csapódva elkezdtük járni a Fertőt.

A diplomamunkámat még a Szárhalmi-erdő madárvilágáról írtam, mivel akkor még nem volt állandó belépőm a Fertőre, de amikor néhány év múlva már végzett erdőmérnökként visszakérültem az Erdővédelmi Tanszékre, tudományos ösztöndíjasként egyik feladatomban a Fertőre vonatkozó ún. diszciplináris munka megszervezése volt. Lelkes diákköri munkával madármegfigyelő-tornyokat építettünk, részt vettünk a vízivad-számlálásban, gyűrűző táborokat szerveztünk, egyszóval megindítottuk a fertői madártani kutatásokat. Tűzokkal például abban az időben Faragó Sándor, az Egyetem jelenlegi rektora foglalkozott, de sok más, ma már neves kutató is megfordult közöttünk. Ebben az időszakban sok száz fiatal ismerkedhetett meg a Fertő madárvilágával itthon és Ausztriában is. 1976-ban megalakult a Nyugat-Dunántúli Természetvédelmi Felügyelőség Csapody István és Tóth Ferenc munkatársakkal, ennek eredményeként 1976-ban a Hanságban, 1977-ben a Fertőn és a Soproni-hegységben jött létre tájvédelmi körzet. 1976-ban Rakonczay Zoltán, az Országos Természetvédelmi Hivatal vezetője, Csapody István és Tóth Ferenc társaságában találkoztam itt Sopronban osztrák természetvédőkkel, köztük Eberhard Stüberl professzorral Salzburgból, az Osztrák Természetvédelmi Szövetség elnökével, Rudolf Triebel ornitológussal és másokkal. Velük jártuk be a Fertő magyar oldalát motorcsónakkal. Viszonzásként az Osztrák Természetvédelmi Szövetség 1978-ban meghívott bennünket nagymartoni (Mattersburg) konferenciájára. Én ekkor jártam először „Nyugaton”. Megismertem a Seewinkelt, az egykori Sopron és Moson megyei településeket és Kismartont. Ezt követte a nagymartoni konferencia, ahol a tartomány vezetői is jelen voltak, Theodor Kéry és Hans Sipőcz. Festetics Antal professzor tartott osztrák részről előadást „Közös nemzeti parkunk, a Fertő” címmel. Magyar részről Csapody István mutatta be a Fertő-tó Tájvédelmi Körzetet. Az osztrák természetvédők elfogadtak egy nyilatkozatot, melynek értelmében közös nemzeti

parkot kell létrehozni a Fertőn. Erről idehaza nem nagyon lehetett hallani, nem volt publikus ez a közös terv, sőt épp akkoriban szűnt meg a magyar természetvédelmi szervezet önállósága. A hivatalos vélemény az volt, hogy Magyarországnak elég három nemzeti park, a Hortobágy, a Kiskunság és a Bükk, és a Dunántúlon egyáltalán nem terveztek sehol nemzeti parkot. Emiatt aztán problémáink is adódtak abból, hogy osztrák kollégákkal egyezkedünk és tartunk fenn kapcsolatot – én például rendőrségi megfigyelés alatt álltam emiatt.

Ennek ellenére a kapcsolatok tovább éltek, évente kaptunk engedélyt arra, hogy részt vegyünk az illmitzi szakmai rendezvényeken, ahol tudományos előadásokat tartottunk. A város ugyan igényelte az osztrák kapcsolatokat, de azért ez nem volt ilyen egyszerű, talán néha kicsit veszélyes is volt politikailag. Sopronon és környékén kívül az országban az emberek nem nagyon tudtak a Fertőről. Fogalmuk sem volt arról, hogy a Kis-Balatonnál tizenkétszer nagyobb nádas terület van a Fertő körül, hatalmas vízi világgal, még a Trianon után itt maradt területen is. Szerencsére az érintett szervezetek, például a Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság, a Vitorlás Szövetség, a Hidrológiai Társulat, valamint a tudományos kutatók felszínen tartották a kérdéseket. Segített még a Határőrség is, amely elnézőbb volt, mint máshol, lehetővé tette például a soproniaknak a fertői tartózkodást – no, persze módjával. Amikor 1988-ban megalakult a Németh-kormány, Maróthy László lett az első környezetvédelmi miniszter, és ugyan akkor épült a bős-nagymarosi vízlépcső, az osztrákok iránt nyitottabbak lettek. Újra felmerült, hogy mégiscsak szükség lenne az osztrák–magyar természetvédelmi együttműködésre a Fertő területén. 1988-ban kaptam meg a feladatot, hogy készítsek egy tanulmányt Maróthy számára, mivel az osztrák környezetvédelmi miniszterrel fog tárgyalni. Csapody Istvánnal közösen készítettünk tanulmányt a nemzeti park koncepciójáról, és ezt vitte Maróthy Ausztriába. Az év augusztusában egy hajón találkoztak a miniszterek a Fertőn, ahol kinyilvánították szándékukat a közös nemzeti park létrehozására. Ettől kezdve felgyorsultak az események, mint ahogy történelmi, politikai dimenzióban is, és ez a hatalmas áradat hozta létre a Fertő Tavi Nemzeti Parkot is, aminek aztán én lettem az első igazgatója.

Azért ez nem volt ilyen egyszerű, hiszen addig a Fertő élővilága a műszaki zár mögött érintetlenül, zavartalanul létezett. Amikor lehetőség nyílt a terület látogatására, fontossá vált, hogy a betóduló turisták tönkre ne tegyék azt. Mindenképpen szükség volt egy szervezetre, amely biztosíthatta a terület védelmét. Azt gondolom, hogy személyes érdemed, hogy érzékelted azt a taktikai pillanatot, amikor a magyar természetvédelem lépéskényszerbe került a terület védelmére. Emlékeim szerint nagyon céltudatosan törekedtél a nemzeti park megvalósítására, a természet védelmére.

Először is a két miniszter létrehozott egy szakértői bizottságot. Az osztrákoknak az volt az alapállása, hogy az osztrák állam csak akkor fogja finanszírozni az ügyet, ha a nemzeti park az YUCN (Nemzetközi Természetvédelmi Szövetség) elvei szerint alakul meg, az előírások szerinti zónákkal (natúr-zóna, védőzóna, idegenforgalmi zóna). Ilyen feltétel az addigi magyar nemzeti parkoknál nem

volt. A Fertő lett az egyetlen olyan terület, ahol ez meglelt, elsősorban az osztrák szakértőknek köszönhetően. A magyar terület zónahatárait 1988 augusztusában, egy szombat délután én rajzoltam be egy vízügyi térképre Haraszthy László osztályvezető asztalán a minisztériumban egy piros ceruzával.

Ebben segített az a hallatlan terepismeret, amivel rendelkeztl.

Igen. 1981-ben doktoráltam a fertő madárvilágából a szegedi egyetemen, és ez alkalmából összeszámoltam a madarásznaplóm alapján, hogy hány napot töltöttem csónakban a Fertőn: 300 körüli szám jött ki. A halászok engem fertői embernek tartottak, olyanak, aki jól ismeri a területet. Erre az ismeretre építettük a szabályozási terveket, a fejlesztési elképzeléseket, melyeket az osztrákok is elfogadtak. A központi kérdés akkoriban az volt, hogy a határország háttérbe szorulásával biztosítani kellett, hogy a védelem – bár más céllal, más alapokon – de megmaradjon. Először is ki kellett képezni a védelmi személyzetet, mivel addig a Fertőn mindössze két természetvédelmi őr tevékenykedett, és ennek a többszörösére volt szükség. A fiataloknak azonban nem volt terepismeretük és az egyébként szükséges ismereteik sem voltak túl alaposak. További gond volt az is, hogy a vadgazdálkodás három vadásztársaság kezében volt, akik olasz vendégvadászokkal vadásztattak, s ők válogatás nélkül lőttek a védett madarakra. Ezt nem túrtuk, őrünk igyekeztek az ellenőrzésük alá vonni ezt a tevékenységet is. Az őrszolgálat megszervezése főleg Reischl Gábor, jelenlegi igazgató nevéhez fűződik.

Ehhez tudni kell azt is, hogy akkoriban a Fertő területe a Vízügyi Igazgatóság kezelésében volt, ezért a természetvédelmi hatósági tevékenységben is inkább a vízügyi szempontok érvényesültek. Az őrszemélyzet gondolkodásmódját is át kellett formálni az új védelmi szempontok szerint.

Abban az időben nagyságrendekkel megnöttek a védett területek, de nagy hiányosságok mutatkoztak a természetvédelmi őrzés tekintetében. A tájvédelmi körzeteknek nem voltak központjai, az őrknek nem voltak megfelelő eszközeik, járműveik. A szükséges feltételeket végül is 1991-ben sikerült kialakítani. A másik fontos dolog az Európai Unió Lengyelország és Magyarország környezetvédelmének segítésére induló programja volt (PHARE), amely jelentős pályázati pénzt biztosított számunkra. Magyarországon elsőként mi nyertünk ilyen pályázaton, összesen 1,4 millió ECU-t.

A Fertő-Hanság Nemzeti Park ünnepélyes megnyitása (1994)
Balról jobbra: Boross Péter magyar miniszterelnök, Franz Vranitzky osztrák kancellár,
Kárpáti László magyar NP igazgató, Kurt Kirchberger osztrák NP igazgató

Ez mintegy 140 millió forintot jelentett, amit 1991 és 1993 között kellett felhasználni. Volt erre egy 12 pontos projektünk, amely tartalmazta, hogy mit akarunk megvalósítani, a helyi vállalkozói szféra segítségével. A hosszas tárgyalások eredményeképp három olyan pont maradt a tervezetből, amit meg tudtunk valósítani, és amire a pénz elég volt: a Kócsagvár (a nemzeti park központja), a szürkemarha-hodály és egy kutatóház létesítése teljes felszereléssel. A Koller és Fábiánkovics tervezőirodák készítették a terveket, a Fertői Építőipari Szövetkezet volt a kivitelező. 1993 novemberében avattuk az épületeket, végül 1994 tavaszán Franz Vranitzky osztrák kancellár és Boross Péter magyar miniszterelnök részvételével megtörtént az osztrák és a magyar nemzeti park hivatalos összekapcsolása. Ez alkalommal Mexikópusztánál, a Neudeggnél a szalagátvágás után kocsikkal, lovakkal jöttek-mentek az emberek a határon át. Ez 1994-ben még nem volt olyan magától értetődő, mint ma.

Amikor a szabályozások és a feltételek már megvoltak, az élőhely-rekonstrukción túl a kezdeményezésre indult el az a program, hogy területeket kell venni az értékek maradéktalan védelme és helyreállítása érdekében. Mi volt a koncepció?

1990. december 4-én neveztek ki igazgatónak, attól kezdve dolgoztunk elképzeléseink megfogalmazásán. A működéshez szükséges épületeken kívül volt még 600 hektár szikes területünk Sarród térségében, amit a téeszektől vett

meg az állam. Ehhez képest ma, 20 év után 17 ezer hektár területünk van, több épülettel, összesen mintegy 10 milliárd forint értékben. Ezt meg kellett teremteni. Ezen a vidéken a szőlészet-borászaton kívül állattartó gazdálkodás volt mindig. Ez azt jelentette, hogy a területeket vagy kaszálták, vagy legeltették. Miután ez a fajta használat ellehetetlenült, a legelők, kaszálók beerdősültek, idegen növényfajok jelentek meg, tönkretéve az élőhelyet. Eltűntek a védett növény- és állatfajok. Ezekkel a területekkel kellett valamit kezdeni. Rekonstrukciójuk csak a hagyományos kezelés visszaállításával volt lehetséges. A másik fontos feladat az élőhely-rekonstrukció volt: a Fertőzug szikes tavai a trianoni döntés értelmében mind Ausztriához kerültek, ezek adtak otthont a Fertőre annyira jellemző madárvilágnak. Az 1980-as évek második felében elhatároztam, hogy a magyar oldalon még megtalálható lecsapolt tavakat rekonstruálni kell, amit a Vízügyi Igazgatósággal karöltve a '90-es évekre meg is valósítottunk, a szikes területekre jellemző vízjárással. A rekonstrukció eredményeképp hallatlanul sokszínűvé vált a madárvilág ezen a területen, olyan fajok telepedtek vissza erre a vidékre, amelyekről álmodni sem mertünk, például a parlagi sas, amely majdnem kiveszett Magyarországon, a fekete gólya, az uhu, fészkel a gólyatöcs, a gulipán, a bütykös ásólúd, aminek a vonulása is ritka volt korábban. Ráadásul a környezeti érzékenyséjük is megváltozott, mivel nem vadásszák őket, jobban tűrik az ember közelségét is. Mindennek köszönhetően Sopronban és környékén egy nagyon képzett ornitológus gárda alakult ki.

Gondolom, ezt a gyarapodást a természeti értékekben turisztikai létesítményekkel is követni kellett. Hiszen a fejlesztések idegenforgalmat vonzó hatása jól követhető.

Az ország nyugati része támogatási szempontból nem kiemelt terület. Nekünk magunknak kellett megteremtenünk az anyagi alapját mindannak, amit létrehoztunk. Ez csak pályázatokkal volt lehetséges. A nemzeti park véd, korlátoz, turisztikát fejleszt, de hagyja, hogy a lakosság ebből tudjon megélni. Rengeteg panzió, vendéglő alapult erre a lehetőségre, szinte észrevétlenül alakult ki a turizmus infrastruktúrája.

Ennek a folyamatnak nagyon jelentős állomásaként értékelhetjük, hogy a Fertő-táj - népi kultúrájával együtt - az UNESCO döntése alapján a világörökség részévé válhatott. Mi a viszonya a nemzeti parknak a világörökségi ranghoz?

Nemzetközi elismerésekben már korábban is részesült a Fertő, hiszen bioszféra-rezervátum és Ramsari (kiemelt madárvonuló hely) terület minősítéssel rendelkezett. A világörökséggé nyilvánítást osztrák civilek kezdeményezték, de az UNESCO visszautasította azzal, hogy a magyaroknak is csatlakozniuk kell hozzá. Ekkor készítettük el azt a tanulmányt, ami a Fertő világörökséggé nyilvánítását támaszthatta alá. Hosszas egyeztetés után született meg egy közös osztrák-magyar dokumentáció, amit aztán eljuttattunk az UNESCO-hoz. 2001. december 13-án tudtam meg - osztrák forrásból -, hogy a Fertő-táj bekerült a világörökségi helyszínek sorába, a kultúrtáj kategóriában. Véleményem szerint ez

a legmagasabb elismerése ennek a területnek. A nemzeti park elősegítette ezt, de nem akart „ráülni”, nem akarta kisajátítani. Azt tartottuk fontosnak, hogy a települések érezzék magukénak a kitüntetést. Nemcsak a nemzeti park világorökség, hanem a kultúrtáj, természeti értékeivel, kultúrájával, hibáival együtt. Úgy gondolom, hogy az együttműködés a nemzeti park és a Világorökség Egyesület között jó. Büszke vagyok arra, hogy igazgatóságunk területén két világorökségi helyszín is van, a Fertő-táj és Pannonhalma.

Húszéves a nemzeti park, Te viszont nyugdíjba mentél. Hogy látod visszatekintve ezt a húsz évet?

Nem tudok elszakadni a Fertőtől, ott élek a közelében. Úgy látom, hogy szépen fejlődik a nemzeti park, pályázatokat nyernek a településekkel közösen, beleilleszkedve a régió településeinek érdekszövetségébe. Az az út, amelyen elindítottuk a nemzeti park ügyét, jó irányba visz, az osztrákokkal való együttműködés eredményes a mi területünkön is, ami nagyon fontos. Véleményem szerint utódaink ugyanúgy becsületesen fogják végezni munkájukat, ahogy mi végeztük. Hálás vagyok a családomnak, hogy biztosították ehhez a hátteret. Szándékomban áll helytörténeti szempontból is feldolgozni az elmúlt húsz évet, hiszen ebben a beszélgetésben csak a történet töredékéről eshetett szó, és azt remélem, hogy még inkább ráirányíthatom a figyelmet erre a csodálatos vidékre.

Kárpáti László sikertörténetének részleteiből érzékelhettük, milyen fontos és meghatározó szerepet játszott ő maga az eredmények elérésében, a terület természeti értékeinek megóvásában és bemutatásában. Nem fejezhetjük be másképp a beszélgetést, mint hogy: köszönjük, Igazgató úr, „Ez jó multság, férfimunka volt!”

* * *

Rajz egy *Album amicorum*-ban, Soproni Levéltár, Kéziratos könyvek, Nr. 50.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

CZOCH GÁBOR

Magyar Várostarténeti Atlasz I.
Sopron. Összeállította Jankó
Ferenc,
Kücsán József és Szende
Katalin.
Sopron, 2010.

Több éves kollektív kutatómunka eredményeként tavaly napvilágot látott a Magyar Várostarténeti Atlasz sorozat első, Sopron városának szentelt kötete. Szende Katalin rövid bevezetőjéből kiderül, hogy Sopron mellett még három város, Buda, Kecskemét és Sátoraljaújhely atlaszának összeállítására már sor került, és további hat város atlaszának elkészítése van folyamatban. Miként arról az első kötet is tanúskodik, a kutatócsoport nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint azt, hogy bemutassák a választott városok területi, topográfiai fejlődését, a város kiterjedésének, utcahálózatának, középületei elhelyezkedésének alakulását, a forráslehetőségek szerint a legkorábbi településnyomoktól egészen napjainkig. Csak remélhetjük, hogy a pénzügyi feltételek rendelkezésre fognak állni a kutatások sikeres befejezéséhez, és az elkészült atlaszok kiadásához is. Kétség nem fér hozzá, hogy a most induló sorozatot a legutóbbi időszak hazai várostarténet-írásának egyik legjelentősebb vállalkozásaként kell számon tartanunk, és üdvözlönnünk.

A Magyar Várostarténeti Atlasz munkálatait kezdetben Kubinyi András irányította, majd halála után Szende Katalin vette át ezt a feladatot. A sorozat további szerkesztője Tringli István. A munka ugyanakkor egy nemzetközi kutatási programhoz kapcsolódik. Az 1955-ben, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság tizedik, római kongresszusán alakult Nemzetközi Várostarténeti Bizottság (lásd róla bővebben: www.historiaurbium.org) még 1968-ban kezdeményezte az „Európai Városok Történeti Atlasza” programot, amelynek keretében a szervezet történetének legfrissebb összefoglalása szerint 2011-ig immár 488 városatlasz jelent meg. A kezdeményezéshez mindeddig 18 európai ország csatlakozott; a közép-európai régióból a legkorábban, az 1980-as évek elején Ausztria, majd a kilencvenes években Lengyelország (1993) és Csehország (1995), 2000-ben Románia, 2003-ban Horvátország, míg a magyar kutatócsoport a jelen ismertetés tárgyát képező, a nemzetközi elvárásoknak messzemenően megfelelő atlással, 2010-ben. Az említett országokon kívül Nagy Britanniában, Írországbán, Németországban, Franciaországban, Svájcban, Olaszországban, Hollandiában, Belgiumban, Finnországban, Svédországban,

Dániában, Izlandon jelentek meg a programhoz kapcsolódó várostörténeti atlaszok.¹

A Bizottság általános irányelveket, ajánlásokat is megfogalmazott az elkészülő atlaszok formáját és tartalmát illetően. Ezek szerint a kiadványok mindegyikének tartalmaznia kell bizonyos elemeket, megadott forma szerint. Először is az adott város első kataszteri felmérésen alapuló térképét, mint alaptérképet (1:2500-as méretarányban), vagyis a település legrégebbi, részletes és megbízható térképes ábrázolását. Szintén kötelező elem a város környékét ábrázoló legkorábbi kataszteri térkép. Ezek mellett az atlaszoknak a nemzetközi bizottság irányelvei szerint további, részletesebben nem meghatározott tartalmú tematikus térképeket, illetve a város topográfiájának, területének alakulását, a térképeket kísérő ismertető történeti kommentárt kell tartalmazniuk.

Mindezek alapján, figyelembe véve a helybeli adottságokat és a nemzetközi tapasztalatokat, a soproni várostörténeti atlaszt összeállító kutatócsoport három különböző, nagy íveken közölt táblából álló térképsorozatot készített. Az „A” jelű sorozat általános térképeket tartalmaz. Az első kettő a nemzetközi ajánlásoknak megfelelő térképek: egyrészt az alaptérkép, amely Sopron esetében az 1856-os kataszteri felmérésen alapul, másrészt az, amely a város környékét mutatja be, ezt a szerkesztők az első és a második katonai felmérés Sopront és környékét ábrázoló íveinek közlésével oldották meg. A sorozat negyedik eleme a város belső területének 1900–1910 körül keletkezett átnézeti térképe, az ötödik Sopron 2005-ös hivatalos topográfiai térképe, a hatos tábla a város központjáról készült légi felvétel, szintén 2005-ből. Szándékosan hagytam utoljára a sorozat harmas tábláját. Ez ugyanis négy olyan összetett térképet tartalmaz, amelyeket az előzőektől eltérően a kutatócsoport tagjai szerkesztettek, hogy bemutassák Sopron topográfiai fejlődését a római kortól a 18. század közepéig, illetve a középületek térbeli eloszlásának alakulását a 13. és 18. század közepe között. A négy igen szemléletes ábra a település fejlődéséről rendelkezésre álló régészeti, történelmi adatok széleskörű ismeretekre épül, valójában több éves kutatások eredményének sűrített lenyomata, összefoglalása (a térképeket Banyó Péter, Kücsán József és Szende Katalin tervezte, Banyó Péter rajzolta Dávid Ferenc, Gabrieli Gabriella, Gömöri János, Holl Imre, Kücsán József, Nemes András kutatásai alapján).

A „B” jelzésű sorozatban szintén hat táblán összesen huszonhat tematikus térkép kapott helyet. Az igen különböző témákat érintő táblákat a szerkesztők kronologikus rendbe állítva közlik. Az első a közép- és korajúkor időszakából az oltárjavadalmas házak és egyházi tulajdonú épületek 15–16. századi térbeli megoszlását, illetve a soproni városbírók és polgármesterek belvárosi telkei 1480 és 1600 körüli eloszlásának változásait mutatja. A másodikban a 18. századra vonatkozóan, pontosabban a II. József-féle népszámlálás felhasználásával készült, egyrészt a város népsűrűségét, másrészt a fizetett adóösszegek alapján a városi lakosság vagyoni eloszlását különféle mutatók szerint bemutató további három

---

¹ Ferdinand Opll, Short Presentation of the History of ICHT (előadás a Royal Irish Academy 2011. május 20-án Dublinban tartott rendezvényén. Lásd: http://www.historiaurbium.org/english/OPLL_History_ICHTforWEBSITE_200511.pdf (2011. november 18-i letöltés)

térképet találunk. A harmadik a 19. század elejére (1809/10-re) vonatkozóan közöl négy térképet: a házadóosztályokat telkenként a rajtuk levő épület bérértéke szerint; a háztulajdonok megoszlásának jellemzőit (vármegyei, egyházi, városi tulajdonú, illetve osztatlan, vagy résztulajdonlásban lévő házak), az adófizető lakásbérlők, végül pedig a kereskedők, vendéglősök, patikusok és luxusipart űzők ingatlanjainak eloszlását ábrázolják. A negyedik táblán, szintén az 1809/1810-es összeírás alapján, különböző foglalkozási csoporthoz tartozók (textilipar, bőripar, mezőgazdasági népesség), illetve a borospincével rendelkezők térbeli elhelyezkedését láthatjuk az adott időpillanatra vonatkozóan. Az ötödik táblán a soproni belvárosi épületek magasságának alakulását mutató térképeket találunk három időmetszetből (1851, 1936 és 2000), amit egy 2001-re vonatkozó térkép egészít ki, amely a belvárosi házak formái különböző típusainak (földszintes, emeletes, oromzatos, nyeregvetős, stb.) megoszlását ábrázolja. Végül, a hatodik tábla, az előzőhöz hasonlóan három további településmorfológiai térképet közöl a jelenkori Sopronra (2008–2009-es évekre) vonatkozóan, melyek a jelenleg fennálló épületek jellegét, építési idejét, illetve a műemlékek minősülő építmények eloszlását mutatják be. E felsorolásból is látható, hogy összességében ez a tematikus térképsorozat mozaikszerűen villant fel igen különböző jellegű és tematikájú térbeli eloszlásokat. Az atlasz szerkesztői itt többnyire friss, nem egyszer még folyamatban levő kutatások eredményeire támaszkodhattak, az összkép pedig ezért óhatatlanul részleges marad. Ebből következően például a városi népsűrűség hosszabb távú alakulásáról, az egyes foglalkozási csoportok, vagy a vagyoni rétegződés térbeli megoszlásának időbeli változásairól nem kapunk képet, e mutatók csak egyes időpillanatokra vonatkozóan jelennek meg a térképeken. Más esetekben ugyanakkor kiválóan sikerült egyes társadalmi, térbeli folyamatok hosszabb távú megragadása is. Ilyen a Goda Károly kutatásain alapuló – és általa külön magyarázattal is ellátott – térképsor a várost vezető politikai elit térbeli elhelyezkedésének 1480 és 1600 közötti alakulásáról, ami a belvárosi telkek tulajdonviszonyainak több éves, aprólékos feltárása épül; vagy például a soproni történelmi városrészben az épületek magasságának alakulását bemutató térképek.

Végül, kiváló döntés volt az atlasz szerzői, szerkesztői részéről, hogy túllépve a nemzetközi ajánlásokban megfogalmazott kereteken egy további, harmadik, „C” jelzéssel ellátott, 11 táblát tartalmazó sorozatot is közöltek. Ez a Sopront ábrázoló látképekből, korai térképekből ad válogatást, a késői római kort, illetve a koraközépkori ispánsági várat a régészeti adatok alapján ábrázoló rekonstrukciós rajztól kezdve a város legkorábban készült alaprajzainak (1597, 1622) reprodukcióján át a 16–18. századi madártávlati ábrázolásokig, illetve a 18–19. századi képes reprezentációkig terjedően. Az itt közölt városképi ábrákhoz Dávid Ferenc készített szakavatott kísérő kommentárokat.

A városatlasz a fent ismertetett térképsorokon túl, a nemzetközi ajánlásoknak megfelelően tartalmaz egy „történeti kommentárt” is, amely a település római kori kezdeteitől egészen napjainkig tekinti át Sopron topográfiájának, térszerkezetének alakulását. Ez a tanulmány mintegy narratív egységbe is foglalja a tematikus térképek – bár önmagukban is megálló, és értékes – az összkép

szempontjából mégis töredezett tartalmait. Tulajdonképpen itt a külön íveken közölt térképeket kísérő kommentárnál jóval több született meg a három szerző, tollából: Szende Katalin, Kücsán József és Jankó Ferenc valójában egy kismonográfia keretében foglalták össze a város térbeli szerveződésének, topográfiájának történetét, amely egyébként nem csupán a mellékelt térképekre vonatkozik a megfelelő helyeken, de a szöveghez csatoltan további térképeket, városkép-reprodukciókat, az egykori Sopront ábrázoló metszeteket is közöl.

Ezt a kísérő kommentár gyanánt megírt átfogó elemzést a kiadványban szerkezetileg a „B” és „C” jelzésű térképsorok már említett kommentárjai követik, és a „Történeti topográfiai adattár” zárja, amely, miként a városábrázolások sorozata, szintén nem volt előírászerű követelmény. Ez az adattár a források és a kapcsolódó szakirodalmi hivatkozások feltüntetésével lényegében az 1856-os alaptérképhez kötődik, és „a 11. század elejétől a 19. század végéig létezett vagy fennállt topográfiai jelenségeket és közösségi célú objektumokat veszi számba, tematikus bontásban.” A várostörténeti atlasz tehát a forráskiadás legszigorúbb kritikai követelményeinek is maximálisan megfelel.

Egy rövid bekezdés erejéig ki kell térnünk az atlasz külsődleges megjelenésének, formájának kérdésére is. Először is, döntő fontosságú, hogy a kiadvány alapvetően kétnyelvű, angol és magyar, sőt a forráshűségnek megfelelően egyes esetekben a megjelölések a térképeken német nyelven is szerepelnek. A többnyelvűség csak növeli a kiadvány értékét és fontosságát, hiszen így biztosított a hazai kutatási eredményeknek a nemzetközi tudományos fórumokhoz való közvetlen kapcsolódása, aminek hiánya a magyar történetírás akut problémája. Azt is meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy a kiadvány, amely máskülönben igényes papíron, színes nyomásban készült, nem egyszerűen vehető kézbe: a Magyar Várostörténeti Atlasz 1. Sopron olvasója voltaképp egy A/3-as formátumú dossziét kap a kezébe, amelyben a kísérő tanulmány, kommentárok és az adattár található meg egyfelől összefűzve, másfelől pedig a három térképtábla-sor ívei külön-külön, ráadásul úgy, hogy – nyilván takarékosági okokból – például az „A” sorozat második táblája a sorozat hatodik táblája hátoldalán található, a „C” sorozat 3-as táblája pedig a sorozat 10-es ívének hátoldalán. A nagy méretek, illetve az imént jelzett sajátosságok nem teszik könnyen kezelhető olvasmánnyá az atlaszt. Ugyanakkor, éppen ezeknek a problémáknak a tudatosítása következtében, az egész munka a kiadványhoz csatolt CD-n elektronikus formátumban is rendelkezésére áll az érdeklődőnek (ami a korábbi külföldi városatlaszok többségéhez képest újdonságnak számít).

A voltaképpen kismonográfiának is beillő „Sopron város történeti helyrajza” címet viselő kísérő tanulmány bevezetőjében Szende Katalin leszögezi, hogy a szerzők Sopron „esemény-, gazdaság-, és társadalomtörténetét érintő kérdésekre” csak annyiban térnek ki, „amennyiben ezek a város topográfiájára is hatással voltak.” (5. o.). Az elemzés azonban óhatatlanul a város – igaz sajátos szempontból megírt – történetének olyan kiváló összefoglalása, amely szükségképpen túllép Sopron morfológiája, térszerkezete változásainak bemutatásán. Egy város társadalmi, gazdasági, politikai folyamatai nem értelmezhetőek ugyanis azon sajátos tér adottságainak figyelembe vétele nélkül,

ahol lezajlanak. A várostörténet sajátossága, miként például, többek között, két francia kutató megfogalmazta már az 1970-es évek elején, az, hogy „a társadalmat, annak összetételét, erőviszonyait, hierarchiáját, a hatalom, a javak eloszlását a városi tér függvényében tanulmányozza.”² A városi tér azonban nem semleges keret, amely mintegy hordozná a rajta zajló történelmi folyamatokat, hanem maga is aktívan befolyásolja azokat, miként a másik oldalról, természetesen az emberi cselekvés is tevőlegesen alakítja a teret: a különböző térbeli megoszlások és alakzatok, a város morfológiája és topográfiája a tér és a történelem szereplői közötti folyamatos kölcsönhatások eredője. A várostörténeti atlasz szerkesztői és szerzői eme bonyolult kölcsönhatásnak az elemzéséhez adnak immár kikerülhetetlen alapot, támpontokat a további kutatásokhoz, egyúttal Sopron történetének megismeréséhez, magas színvonalon, ugyanakkor közérthető, a szélesebb közönség által is élvezhető stílusban.

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

A Soproni Városszépítő Egyesület köszönetet mond mindazoknak, akik a 2010. évben az Egyesület javára ajánlották fel személyi jövedelemadójuk 1 %-át. Ebből az Egyesület 150.692.- Ft bevételhez jutott, amelyet lovag Kömáli Flandorffer Ignác szobrának felállítására használt fel.

Ezúton is kérjük támogatóinkat, a rokonszenvező soproni polgárokat, tagjainkat, hogy a közelgő SzJA bevallás során se feledkezzenek meg az Egyesületről és rendelkező nyilatkozatukon az Egyesület **19884581-1-08** adószámát tüntessék fel.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Czoch Gábor adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Történeti Intézet,

² Bergeron, Louis – Roncayolo, Marcel: De la ville préindustrielle à la ville industrielle. Essai sur l'histoire urbaine française. In: Paquot, Thierry – Roncayolo, Marcel (dir): *Villes et Civilisation urbaine, XVIIIème–XIXème siècles*. 1992 [1974], 411.

Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszék,
1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Gimesi Szabolcs ny. jogász, 9400 Sopron, Töpler Kálmán u. 19.

Kádár Zsófia PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Kora újkori
magyar történelmi doktori program, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Kincses Katalin Mária, felelős szerkesztő, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum,
1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.

Németh Kálmán ny. főmérnök, 9400 Sopron, Liget u. 16.

P. Szabó Béla egyetemi tanár, jogtörténész, Debreceni Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék, 4028 Debrecen, Kassai út 26.

Szögi László főigazgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár,
1053 Budapest, Ferenciek tere 6.